

รายงานโครงการวิจัย

เรื่องการจัดฐานข้อมูลวัฒนธรรมเพื่อการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมไทย
พื้นที่ภาคอีสาน 2549

วรรณกรรมमुखपाठ

รองศาสตราจารย์จ้าวรรณ ธรรมวัตร และคณะ

สนับสนุนงบประมาณโดยสำนักวิจัยและส่งเสริมวัฒนธรรม
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

สารบัญ

เนื้อหา

หน้า

วรรณกรรมมุขปาฐะ

สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม.....	1
จังหวัดขอนแก่น.....	1
- คำนาน	1
จังหวัดบุรีรัมย์.....	2
- คำนาน	2
จังหวัดมหาสารคาม.....	3
- นิทาน	3
- คำนาน	3
จังหวัดมุกดาหาร.....	4
- คำนาน	4
จังหวัดยโสธร.....	6
- คำนาน	6
จังหวัดร้อยเอ็ด.....	7
- นิทาน	7
- คำนาน	7
จังหวัดเลย.....	9
- นิทาน	9
ศรีสะเกษ.....	10
- คำนาน	10
จังหวัดหนองคาย.....	11
- คำนาน	11
จังหวัดอำนาจเจริญ	11
- คำนาน	11

จังหวัดอุดรธานี.....	12
- นิทาน	12
- ตำนาน	14
การศึกษาพื้นที่โดยภาพรวมในภาคอีสาน.....	15
- นิทาน	15
- ตำนาน	18
- ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า	26
- สำนวนสุภาษิต	26
- ผญาเกี่ยว	27
- คำอุบ่าวสาว	30
- ปริศนาคำทาย	30
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน.....	31
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 1	31
- นิทาน	31
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 2	34
- นิทาน	34
- ตำนาน	38
- ผญา	39
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 3	40
- นิทาน	40
- ตำนาน	44
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 4	46
- นิทาน	46
- ตำนาน	48
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 5	49
- นิทาน	49
- ตำนาน	66
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 6	66
- นิทาน	68

- คำานาน	73
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 7	75
- นิทาน	75
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 8	78
- นิทาน	78
- ภาษิตคำสอน	82
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 9	83
- นิทาน	83
- เพลงกล่อมเด็ก	88
- คำานานภาษิต	88
- คำสอน	89
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 10	90
- นิทาน	90
- คำานาน	91
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 11	92
- นิทาน	92
- คำานาน	95
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 12	97
- นิทาน	97
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 14	103
- นิทาน	103
- คำานาน	107
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 15	108
- นิทาน	108
- วรรณกรรมคำสอน	109
งานวิจัยด้านอีสานคดี.....	112

การจัดทำฐานข้อมูลวัฒนธรรมเพื่อการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมไทย

วรรณกรรมमुखपाठ

แหล่งข้อมูลทางวัฒนธรรมที่มีจัดเก็บเป็นฐานข้อมูลวัฒนธรรม เพื่อการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมไทย โดยใช้ข้อมูลทั่วไปของแหล่งหรือสถานที่จัดเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมดังนี้

- พิพิธภัณฑ์ในภาคอีสาน
- สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- เว็บไซต์ประเพณีไทยคอตคอม
- เว็บไซต์ไทยตำบลคอตคอม
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่1 – 15
- งานวิจัยด้านอีสานศึกษา

การสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลวัฒนธรรมเพื่อการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมไทย ซึ่งใช้ข้อมูลทั่วไปของแหล่งหรือสถานที่จัดเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมที่กล่าวมาข้างต้น สามารถจำแนกประเภทข้อมูลที่สำรวจดังต่อไปนี้

1. วรรณกรรมमुखपाठ
2. ประเพณี , พิธีกรรม
3. มหรสพ , การละเล่น
4. วิชาช่างพื้นบ้าน
5. จักรวาลทัศน์ (ความเชื่อ พลังความคิด ภูมิปัญญาต่อโลก ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคม)

ทั้งนี้ เมื่อจำแนกข้อมูลตามประเภททั้ง 5 หัวข้อแล้วจัดข้อมูลแยกตามจังหวัดโดยเรียงตามตัวอักษร ก-ข เริ่มจากแห่งหรือสถานที่จัดเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมตั้งแต่พิพิธภัณฑ์ในภาคอีสาน สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เว็บไซต์ประเพณีไทยคอตคอม เว็บไซต์ไทยตำบลคอตคอม สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่1 – 15 และงานวิจัยด้านอีสานศึกษา ซึ่งสามารถสรุปข้อมูลที่เป็นวรรณกรรมमुखपाठได้ตามตารางดังนี้

วรรณกรรมमुखปาฐะ

จังหวัด	สำนักวิทยบริการ						สารานุกรม				
	ตำนาน	นิทาน	ประวัติศาสตร์ จากคำบอกเล่า	ตำนานสุกษิต	ผูกเงี้ยว	คำขวัญ สาว	ปริศนาคำทาย	นิทาน	ผูก/ สุกษิต	ตำนาน	เพลงกล่อมเด็ก
ขอนแก่น	1										
บุรีรัมย์	1										
มหาสารคาม	2	1									
มุกดาหาร	4										
ยโสธร	1										
ร้อยเอ็ด	3	2									
เลย		1									
ศรีสะเกษ	2										
หนองคาย	2										
อำนาจเจริญ	1										
อุดรธานี	2	4									
การศึกษาพื้นที่ โดยภาพรวม	15	6	1	2	6	1	1	112	6	19	6

วรรณกรรมหมู่ปฐะ(ต่อ)

จังหวัด	งานวิจัยด้านอีสานศึกษา					
	นิทาน	ผญา/ สุภาษิต	คางโคก	เพลงกล่อมเด็ก	คนตรี//เพลง พื้นบ้าน/ เพลงขับ	ปริศนาคำทาย
การศึกษาพื้นที่ โดยภาพรวม	15	15	1	3	9	1

วรรณกรรมมุขปาฐะ

การศึกษาบทบาทการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมไทย

การจัดทำฐานข้อมูลวัฒนธรรมเพื่อการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมไทย โดยใช้ข้อมูลทั่วไปของแหล่งหรือสถานที่จัดเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมดังนี้

- สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- พิพิธภัณฑ์ในภาคอีสาน
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่1 – 15
- เว็บไซต์ประเพณีไทยคอกคอม
- เว็บไซต์ไทยตำบลคอกคอม
- งานวิจัยด้านอีสานคดี

การสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลวัฒนธรรมเพื่อการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมไทย ซึ่งใช้ข้อมูลทั่วไปของแหล่งหรือสถานที่จัดเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมที่กล่าวมาข้างต้น สามารถแยกประเภทข้อมูลที่สำรวจดังต่อไปนี้

1. วรรณกรรมมุขปาฐะ
2. ประเพณี , พิธีกรรม
3. มหรสพ , การละเล่น
4. วิชาช่างพื้นบ้าน
5. จักรวาลทัศน์ (ความเชื่อ พลังความคิด ภูมิปัญญาต่อโลก ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคม)

วรรณกรรมมุขปาฐะ

ฐานข้อมูลประเภทวรรณกรรมมุขปาฐะ โดยใช้ข้อมูลทั่วไปของแหล่งหรือสถานที่จัดเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมและมีรายละเอียด ดังนี้

- สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

จังหวัดขอนแก่น

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน

- เวลาที่รวบรวม : -

- ผู้รวบรวม : คูสิต เสนะจันทร์

- ผู้ให้ข้อมูล :-

- สถานที่รวบรวม :-

- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน

ชื่อเรื่องที่รวบรวม : เสียงแคน-คอกกูน คำนานสืบทอดมรดกอีสาน

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ขอนแก่น" เป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดที่ตั้งอยู่บนที่ราบสูง อันเปรียบเสมือนเมืองหลวงของภาคอีสาน โดยได้รวมเอา ความเจริญทางด้านการศึกษาหน่วยงานจากส่วนกลางกว่า 200 หน่วย การคมนาคม การค้า เศรษฐกิจ มีความสะดวกสบายทุกอย่าง ซึ่งเป็นเมืองหลักตามยุทธศาสตร์พัฒนาภาคอีสาน จนได้รับการ พัฒนาเป็นศูนย์กลางของภาค อันเป็นที่รวมเอาทุกสิ่งทุกอย่าง ไว้ครบถ้วน ขอนแก่นมีสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจ คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ บึงแก่นนคร พระธาตุขามแก่น เมืองโบราณโนนเมือง สุสานไดโนเสาร์ อุทยานแห่งชาติภูเก้า-ภูพานคำ เขื่อนอุบลรัตน์ ภูโบราณเขื่อนน้อย ฯลฯ สินค้าของฝาก ที่ขึ้นชื่อได้แก่ แหนม กุนเชียง ถั่วกระจก ถั่วตัด ขนมต๊อบต๊อบ ผ้าไหม ส่วนงานเทศกาลที่สำคัญก็ได้แก่ เทศกาลไหม ประเพณีผูกเสี่ยว เทศกาลไหว้พระธาตุขามแก่น และเทศกาลคอกกูน-เสียงแคนเมืองขอนแก่น

จังหวัดบุรีรัมย์

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน

- เวลาที่รวบรวม :-

- ผู้รวบรวม : ชุตินันท์ ชันทยานุกุลกิจ

- ผู้ให้ข้อมูล :-

- สถานที่รวบรวม :-

- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : อดีตกาลตำนานเมืองบุรีรัมย์"มหกรรมว่าวอีสาน

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

จังหวัดบุรีรัมย์กำหนดจัดการแสดงแสง เสียง คำนานการสร้างเมืองบุรีรัมย์ที่จะย้อนอดีตของความอดีตกาล ความเป็นมาตั้งแต่ปี 2319 ในงานประเพณีมหกรรมว่าวอีสาน และงานขึ้นปล่องภูเขาไฟ เขากระโดง งานมหกรรมว่าวอีสาน บุรีรัมย์จัดขึ้นระหว่างวันที่ 14-16 ธันวาคม 2539 ว่าวที่นำมาแสดงได้แก่ ว่าวแอกอสนโบราณหรือที่เรียกว่าว่าวธนู ว่าวสองห้อง ว่าวฮีเอว ว่าวลูกหรือว่าวอีสาน ส่วนประ กอบจะทำด้วยวัสดุจากธรรมชาติทั้งสิ้น ว่าวจ้าวหรือว่าวคืบคู้ ในงานนี้มีกิจกรรม

หลายอย่าง เช่น การแข่งว่าว แข่งขันช้างวิ่งว่าว มินิมาราชอนสู่ปล่องภูเขาไฟ การแสดงแสงเสียง
ตำนานเมืองบุรีรัมย์ การประกวดครีดาวาอีสาน เป็นต้น

จังหวัดมหาสารคาม

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม : 2521
- ผู้รวบรวม : ศุภาควง รัตนวงศา
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : ภาคนิพนธ์อีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : นิทานพื้นเมืองอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

กล่าวถึงนิทานพื้นเมืองของชาวบ้านคงมัน อ.บรบือ จ.มหาสารคาม เป็นนิทานที่
ชาวบ้านเล่าสืบทอดกันมามีทั้งนิทานที่มีคติสอนใจ ให้ความสนุกสนานและความเพลิดเพลิน

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : เชิด ชันดี ฅ พล
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : บุญเบิกฟ้าตำนานเทวคาใจประศุณงานบุญศักดิ์สิทธิ์เมืองมหาสารคาม
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ประเพณีบุญเบิกฟ้า เป็นประเพณีศักดิ์สิทธิ์ที่เป็น เอกลักษณ์ของชาวจังหวัดมหาสารคาม
และได้ปฏิบัติ สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน เกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับการตั้งชุมชนของชาวอีสาน
โบราณแถบนี้ซึ่งเป็น ชุมชนเกษตรกรรมโดยมีความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ว่า เมื่อถึง วันที่ 3
ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี เกษตรกรที่ทำไร่นา จะถือเอาวันนี้ เป็นวันเริ่มต้นฤดูใหม่ ชาวบ้านจะเริ่ม ถาก
ถางไร่นาเตรียมเข้าสู่ ฤดูกาลผลิต และถือเป็นวันปีใหม่ในการทำไร่ทำนา

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -

- ผู้รวบรวม : เอนก กระแจ่ม
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : มรดกอีสานตำนานมหาสารคาม จัดใหญ่ 138 ปี แสง-สี-เสียงกระหึ่ม
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

จังหวัดมหาสารคาม ตั้งอยู่ตอนกลางของภาคอีสาน เป็นเมืองเก่าแก่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่อดีต ได้รับการแต่งตั้งเป็นเมือง เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม 2408 โดยมีท้าวมหาชัย (กวค) เป็นเจ้าเมือง เมืองมหาสารคามนับเป็นแหล่งวัฒนธรรมของชาวอีสาน มีชุมชนโบราณและโบราณสถานหลายแห่ง จากอดีตจนถึงปัจจุบันจังหวัดมหาสารคามมีอายุครบ 138 ปี จังหวัดจึงร่วมกันจัดงาน "มรดกอีสาน ตำนานมหาสารคาม" ขึ้น เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองการตั้งเมืองครบ 138 ปี โดยจัดขึ้นระหว่างวันที่ 28 พฤษภาคม-5 มิถุนายน 2546

จังหวัดมุกดาหาร

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : มนู จรรย์รงค์
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คันคั้นไปเยี่ยมขล "ลานเสื่อฮันนิมูน" แห่งผาเทิบ สวรรค์บนภูแหล่งท่องเที่ยวใหม่
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

จังหวัดมุกดาหาร เป็นจังหวัดที่ 73 ของไทย บรรพบุรุษดั้งเดิม ของชาวมุกดาหารอพยพมาจากบ้านโพนสิน แขวงสวันเขต เข้ามายัง บ้านเมืองบริเวณปากห้วยมุกเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2310-2313 มีเจ้าเมืองคนแรกชื่อเจ้ากินรีซึ่งต่อมาได้รับพระราชทาน บรรดาศักดิ์ให้เป็นพระยาจันทรสิริสุราชอุปราชมณฑลอุดรฯ ในปี 2450 มีการปรับการปกครอง เมืองมุกดาหารจึงเปลี่ยนเป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดนครพนม จนถึงปี 2525 จึงได้ถูกตั้งเป็น จังหวัดมุกดาหาร เป็นจังหวัดที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่ และตำนานมากมาย เป็นที่รวมของชนเผ่าต่าง ๆ 8 เผ่า คือ ผู้ไทย ช้อ ข่า กะโซ่ กะเลิง กุลา แสก และไทอีสานหรือไทลาว และมีแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงาม เช่นอุทยานแห่งชาติมุกดาหารซึ่งมีพื้นที่ทั้งหมดกว่า 30,000 ไร่ ภายในอุทยานมีหินลักษณะแปลก ๆ และป่าไม้หนา

พรรณ มีแหล่งท่องเที่ยว เช่น ภูนางหงษ์ ภูมโนรมณ์ ภูถ้ำพระ ภูรัง ภูหินเทิบ ภูโปร่ง ภูคำหมาก ภูจอมลี และภูหมากขาง

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : -
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คำนานแห่งพระอุปกตผู้สยบพญามาร
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

งานบุญสะเทวดของชาวอีสาน สิ่งที่สำคัญของงานที่ประกอบในขบวนแห่จะต้องมีคือ "พระอุปกต" เชื่อกันว่าพระอุปกตจะปกป้องงานพิธีให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น งานบุญสะเทวดของ วัดมโนภิรมย์ บ้านชะโนด อ.ห้วยน้ำใหญ่ จ.มุกดาหาร มีการแต่งกาย(เครื่องบูชา) ประกอบด้วยผ้า พระเวสที่เขียน เรื่องราวเกี่ยวกับ พระเวสสันดรโดยนำเอาภักษ์เทศน์ 13 ภักษ์มาเป็นหลักและมีการแห่พระอุปกตด้วย

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : อรรครัตน์ รัตนจันทร์
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คำนาน 8 เผ่าไทย แห่งเมืองชายโขง "มุกดาหาร"
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

คำนาน 8 เผ่าไทยแห่งชายโขง "มุกดาหาร" ได้แก่ ผู้ไทย ไทยฮ่อ ไทยข่า กะโจ้ (ข่าโจ้) ไทยกะเลิง ไทยแสก ไทยกุลา (เงี้ยว) และไทยอีสาน (ไทยลาว) มุกดาหารมีสถานที่ท่องเที่ยวมากมาย ทั้งในเขตอำเภอเมืองและต่างอำเภอ ทั้งในแง่ศิลปวัฒนธรรม และสภาพธรรมชาติ นอกจากนี้มะขามหวานมุกดาหาร ได้ชื่อว่า หวานที่สุดในโลก โดยมีความหวานถึง 15.7 องศากรัซ งานประเพณีที่สำคัญของมุกดาหาร คือ งานรวมเผ่าไทยมุกดาหาร มะขามหวานชายโขง ซึ่งจะมีทุกปี ระหว่างวันที่ 9-15 มกราคม

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : สมบูรณ์ แสนวิเศษ
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : พิธีเลี้ยงผี ประเพณีชาวมุกดาหาร สืบสานตำนาน-ความเชื่อ บรรพบุรุษถึงยุคโลกาภิวัตน์
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ
มุกดาหารเป็นจังหวัดหนึ่งที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ เวทมนตร์คาถา ภูตผีปีศาจ เป็นความเชื่อที่ชาวอีสาน ถิ่นปฏิบัติสืบทอดกันมา เรียกว่าประเพณีเลี้ยงผี หรือการเลี้ยงของรักษา ซึ่งกำหนดให้มีขึ้นในวันขึ้น 11 ค่ำ เดือน 6 ของทุก ๆ ปี ถือเป็นวันนัดหมาย มีการประทับร่างทรง ชาวบ้านจะนำสุราเครื่องเซ่น ดอกไม้ ธูปเทียน น้ำอบน้ำหอม ไปเซ่นไหว้เจ้าฟ้าเมือง เจ้าเมืองสองนางพี่น้อง และเจ้าหัวคอนต่าง ๆ การเข้าร่างทรงหรือจ้ำจะเข้าเพียง คนเดียวซึ่งเป็นหญิงนางเทียมที่เข้าทรงในขณะที่ประทับร่างทรง จะถามเจ้าพ่อ เจ้าแม่หรือขอพร อยากรักก็ได้ ผู้ที่ถูกเจ้าแม่ทัก ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ทำผิดจารีตประเพณี หากไม่รีบแก้ไข จะมีทุกขลาภเกิดขึ้น ผู้ที่ขอพรเมื่อได้พรก็จะมีแต่ความ อยู่เย็นเป็นสุข

จังหวัดยโสธร

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : มีฉณา
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : หมอนขิด-หมอนขวานศรีฐานสืบสานตำนานไทยอีสาน ความภาคภูมิใจคน "ยโสธร"
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

บ้านศรีฐาน ต.ศรีฐาน อ.ป่าดัว จ.ยโสธร เป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียงในการทำหมอนขิดหมอนขวาน มีการผลิตเป็นแบบอุตสาหกรรมในครัวเรือน และธุรกิจส่งออก จนกลายเป็นรายได้

หลักให้กับบางครอบครัว และเป็นรายได้ เสริมหลังฤดูทำนาของชาว ต.ศรีฐาน และที่สำคัญ กลายเป็น สิ่งของสำคัญประจำจังหวัดยโสธร โดยจะเห็นได้จากคำขวัญ ของจังหวัดที่ว่า "เมือง ประชาธิปไตย บั้งไฟโก้ แตงโมหวาน หมอนขวาน ผ้าขิด แหล่งผลิตข้าวหอมมะลิ

จังหวัดร้อยเอ็ด

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม : 2541
- ผู้รวบรวม : พระครูโสภณวิริยคุณ
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : นิทานพระยาคันคาก (พระยาคางคก)
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

แนะนำเกาะบ่อพันขันรัตน โสภณ ต.เด่นราษฎร์ กิ่งอำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และเคารพสักการะของประชาชนทั่วไป และเสนอถ้าพระยาคันคาก นิทานพื้นบ้านอีสานเกี่ยวกับการขอฝน เรื่องพระยาคันคาก (พระยาคางคก)

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม : 2541
- ผู้รวบรวม : เดชาโร ภิกขุ (อินดา กวีวงศ์)
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : นิทานนางผมหอม คำกลอน โบราณภาคอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

นิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องนางผมหอม เดชาโร ภิกขุ (อินดา กวีวงศ์)
เจ้าอาวาสวัดสะอาดสมบูรณ์ ตำบลสะอาดสมบูรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ได้เรียบเรียงจากต้นฉบับเดิมเป็นคำกลอนภาคอีสาน

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -

- ผู้รวบรวม : เฉชา ถนุกยารกุล
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : ถอดภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : กินข้าวปุ้น เอาบุญผะเหวด ฟังเทศน์มหาชาติ งานประเพณีขึ้นชื่อเมืองร้อยเอ็ด
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

การทำบุญผะเหวดหรือการเทศน์มหาชาติ เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมา ตามตำนานฮีต 12 ของชาวอีสาน จังหวัดร้อยเอ็ดได้กำหนดให้ งานบุญผะเหวดเป็นงานประเพณี ประจำจังหวัด ในปีนี้กำหนดให้ จัดงานในวันที่ 2-4 มีนาคม 2544 ณ บริเวณสวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ และกลางบึงพลาญชัย กิจกรรมในงานเริ่มในช่วงบ่ายของวันที่ 2 มีนาคม โดยอัญเชิญพระอุทิศแห่ไปรอบเมืองเพื่อให้ประชาชนได้สักการะบูชา แล้วนำไปประดิษฐานไว้ที่สวนสมเด็จพระศรีฯ ช่วงกลางคืนมีการแสดงแสงสีเสียงเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น ในวันที่ 3 มีนาคม มีขบวนแห่ตามตำนานพระเวสสันดรชาดกกัณฑ์ต่าง ๆ มีทั้งสิ้น 13 ขบวน ซึ่งมีการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม วันที่ 4 มีนาคม มีการแห่ข้าวพันก้อน ตั้งแต่เช้ามีด ตักบาตร จากนั้นมีการเทศน์มหาชาติ

ประเภทของข้อมูล : ตำนาน

- เวลาที่รวบรวม :-
- ผู้รวบรวม : ประสาน ไทรา
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : ถอดภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : บักปอง-บักแก้ว' ตำนานหนังตะลุงอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

หนังปะโมทัย เป็นมหรสพพื้นบ้านของชาวอีสาน สันนิษฐานว่า ได้รับการถ่ายทอดศิลปะการแสดงมาจากหนังตะลุงภาคใต้ จังหวัดอุบลราชธานีเป็นศูนย์กลางแห่งแรกของหนังปะโมทัย และคณะหนังปะโมทัยที่เก่าแก่ที่สุด คือ คณะฟ้าบ้านทุ่ง ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2469 หนังปะโมทัยส่วนใหญ่นิยมแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ลักษณะเด่นของศิลปะการแสดงแขนงนี้ คือ การแทรกอารมณ์ขัน หรือบทตลกในการแสดง ตัวตลก ที่สำคัญ คือ "บักปอง บักแก้ว" หนังปะโมทัยคณะประกาศตามัคคีบ้านदै ต.ชวีขุรี อ.ชวีขุรี จ.ร้อยเอ็ด เป็นคณะหนึ่งที่อินหัยคสืบสาน การแสดงนี้มาหลายชั่วอายุคน

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม :
- ผู้รวบรวม : เคชา กฤตยาวรรกุล
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : บุญผะเหวดวัฒนธรรมวิถีชีวิตพื้นบ้านของชาวอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นเมืองเก่าแก่ที่มีตำนานเล่าขานสืบทอดความเป็นมา ตั้งแต่พุทธกาล ร้อยเอ็ดเป็นมงคลนามหมายถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระอริยะสงฆ์ จึงเป็นสัญลักษณ์ของเมือง พุทธพระรัตนตรัย ชาวจังหวัดร้อยเอ็ดจึงได้ร่วมกันจัดงานบุญผะเหวดเป็นประจำเพณี คิดต่อกันมา เป็นปีที่ 9 สำหรับในปีนี้อัดขึ้นระหว่างวันที่5-7 มีนาคม 2542 ภายในงานนอกจากจะมีขบวนแห่ กิจกรรมการละเล่นต่าง ๆ มากมายแล้วปีนี้ยังจัด "ขบวนพระมหาชนก" เพิ่มขึ้นด้วย เพื่อเป็นการ เถลิงพระเกียรติฉลองพระชนมายุครบ 72 พรรษา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังมีขบวนแห่ ผ้าผะเหวดที่ยาวที่สุด คือยาวถึง 1,500 เมตร ด้วย

จังหวัดเลย

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม :
- ผู้รวบรวม :-
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ควายเงินกับคน 8 สอกตัวเอกในนิทานก่อนมาเป็น "แก่งกุดคู้"
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

จังหวัดเลยเป็นเมืองแห่งการท่องเที่ยวที่แตกต่าง ไปจากจังหวัดอื่น ๆ ทางภาค อีสานด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติยังหลงเหลือความสมบูรณ์ อยู่มากพอสมควร โดยเฉพาะความสวยงาม แห่งทะเลภูเขา แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ นอกจาก ป่าเขา ลำเนาไพรแล้ว ยังมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ที่ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยว ไม่แพ้กันคือ "แก่งกุดคู้" ที่หมู่บ้านน้อย อ.เชียงคาน หรือที่ทุกคนเรียกว่า แก่งกุดคู้ สวรรค์บนดิน

จังหวัดศรีสะเกษ

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : ประเมธ เพราะพินิจ
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : งานประเพณี 4 เผ่าไทยศรีสะเกษ" วัฒนธรรมของบรรพชนอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ศรีสะเกษ เป็นจังหวัดที่เก่าแก่มีประวัติความเป็นมา ยาวนาน นับเป็นแหล่งอารยธรรม โบราณแห่งหนึ่งของภาคอีสาน มีชุมชน 4 เผ่า ได้แก่ ส่วย เขมร ลาว เขอ อาศัยอยู่ดั้งเดิมและเป็นผู้สืบสานมรดกทางวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จังหวัดศรีสะเกษ ได้จัดงาน "ประเพณี 4 เผ่าไทยศรีสะเกษ" หรือเดิมชื่องานเทศกาล ดอกกล้าควนบาน ลักษณะงานจะจัด 2 ภาคคือ ภาคกลางวัน และภาคกลางคืน กลางวันจะมีขบวนช้างศึก ขบวนแห่ชนเผ่าดั้งเดิมของ ส่วย เขมร ลาว เขอ ในชุดประจำเผ่า ขบวนบุปผชาติ นิทรรศการเครื่องมือ-เครื่องใช้ โบราณต่าง ๆ แสดงความเป็นอยู่และการละเล่น ของแต่ละเผ่า ฯลฯ กลางคืนเป็นการแสดงประกอบ แสง สี เสียง เรื่อง ศรีพฤตเศรษฐ เป็นการแสดงตำนานการบวงสรวงเทวรูปศรีพฤตเศรษฐ แห่งปราสาทสระกำแพงใหญ่ การประกวดธิดา 4 เผ่า ฯลฯ บริเวณงานจัดที่สวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ วิทยาลัยเกษตรกรรมศรีสะเกษ

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : ประพันธ์ ดอกไม้
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ประเพณี 4 เผ่าไทยศรีสะเกษเชื้ออารยธรรมของโบราณ
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ศรีสะเกษ เป็นจังหวัดแห่งภาคอีสานตอนใต้ติดกับ ชายแดนกัมพูชา มีประเพณีดั้งเดิมของชนชาติ 4 เผ่าคือ ส่วย ลาว เขอ และเขมร ทางจังหวัดจึงได้จัดงานประเพณีประจำจังหวัดขึ้น เรียกว่า "งานประเพณี 4 เผ่าศรีสะเกษ" ขึ้น มีการแสดงการแต่งกาย และการละเล่นพื้นเมืองของชาวส่วย

ลาว เขมร และเขมร แสดงนิทรรศการเครื่องมือเครื่องใช้โบราณ แสดงตำนาน การสร้างเมืองศรีสะเกษ นอกจากนี้จังหวัดศรีสะเกษยังมีสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจได้แก่ อ.ปรางค์กู่ ชมปราสาท 3 องค์ อ.ขุนหาญ ชมวัดล้านขวด อ.กันทรลักษณ์ ชมพามออีแดง

จังหวัดหนองคาย

ประเภทของข้อมูล : ตำนาน

- เวลาที่รวบรวม : -

- ผู้รวบรวม : วาสนา ศรีรักษ์

- ผู้ให้ข้อมูล : -

- สถานที่รวบรวม : -

- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : บั้งไฟพญานาคตำนานแห่งความศรัทธา

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

บั้งไฟพญานาค คือ ปรากฏการณ์เกิดลูกไฟสีชมพู พุ่งขึ้นจากกลางลำน้ำโขง ในท้องที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ในช่วงวันออกพรรษาหรือวันเพ็ญ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 การดำรงอยู่ของบั้งไฟพญานาคอาจอธิบายได้ด้วยระบบความคิด ความเชื่อ ในความสัมพันธ์ของสิ่งสำคัญ 3 สิ่ง ได้แก่ ความเชื่อเรื่องนาค สายน้ำ และพระพุทธศาสนา ชาวอีสานเชื่อกันว่า บั้งไฟพญานาคเกิดขึ้นจากพญานาคและเหล่าบริวารได้จัดทำ เครื่องบูชา และพ่นบั้งไฟจากได้ลำน้ำโขงซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยขึ้นมาพร้อมกลายเป็นพุทธบูชา ในขณะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ ภายหลังจากเสด็จไปแสดงธรรมเทศนาโปรดพุทธมารดาและเหล่าเทวดาทั้งหลายและจำพรรษาอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ในช่วงเข้าพรรษานั้นเอง

จังหวัดอำนาจเจริญ

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน

- เวลาที่รวบรวม : -

- ผู้รวบรวม : สุชาติ สูงเรือง

- ผู้ให้ข้อมูล : -

- สถานที่รวบรวม : -

- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : บุญคุณลาน ช้อนตำนานสร้างเมือง' ชมแสงเสียงคุ้มโสมประเพณีอีสานหลากหลายวิถี

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

อำเภอสิเกา อำนาจ จังหวัดอำนาจเจริญ นับเป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่แห่งหนึ่งของภาคอีสาน จังหวัดจึงมีการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ สำหรับแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ เช่น พระเจ้าใหญ่อลึงค์ หรือพระฤกษ์ลึงค์ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะสมัยล้านช้าง ประดิษฐานอยู่ที่วัดบ้านอำนาจ และแหล่งโบราณคดีบ้านเปือยหัวดง

จังหวัดอุตรธานี

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน

- เวลาที่รวบรวม :

- ผู้รวบรวม : พวงพยอม ศรีหาบัตติ

- ผู้ให้ข้อมูล : -

- สถานที่รวบรวม : -

- รูปแบบการบันทึก : ภาคนิพนธ์อีสาน

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คติชาวบ้านหมู่บ้านแกน้อย ต.หนองบัว อ.เมือง จ.อุตรธานี

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

คติชาวบ้านหมู่บ้านแกน้อย ต.หนองบัว อ.เมือง จ.อุตรธานี คติชาวบ้านคือวิชาที่ศึกษาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ประกอบด้วย ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม บทเพลง นิทาน คติคือแนวทาง หลักการ วิธีการดำเนินต่อไปวัฒนธรรมมีการทำบุญหรือประเพณี 12 เดือน เช่นประเพณีบุญเดือนห้า เดือนยี่ มีการเปรียบเทียบสำนวนคือระหว่างภาษาถิ่นและภาษากลาง มีนิทานสุภาษิต ผญา ปริศนา คำทายเป็นภาษาท้องถิ่น ศิลปะชาวบ้าน เช่น การทอผ้า เพลงชาวบ้าน เช่น หมอลำ เพลงเด็กและเพลงกล่อมเด็ก เพลงล้อเล่นระหว่างเด็ก เพลงประกอบการเล่นของเด็ก ตอนท้ายมีคำอธิบายระหว่างภาษาอีสานและภาษากลาง

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน

- เวลาที่รวบรวม :

- ผู้รวบรวม : ผาสุข อินทราวุช

- ผู้ให้ข้อมูล : -

- สถานที่รวบรวม : -

- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ท้าวผาดแดง-นางไอ่ ดำานหนองหานกุมภวาปี จังหวัดอุตรธานี

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

นิทานเรื่องท้าวผาแดง-นางไอ่ จัดเป็นวรรณกรรมสำคัญและแพร่หลายมากในภาคอีสาน ดั้งเดิมเป็นคำกริยาวรรณหรือหนังสือผูกเขียนด้วยตัวอักษรธรรม และตัวอักษรไทยน้อย ซึ่งจะพบอยู่ตามวัดใหญ่ ๆ ในภาคอีสานหลายจังหวัด เช่น ขอนแก่น ร้อยเอ็ด มหาสารคาม แสดงว่าเป็นวรรณกรรมที่มีความสำคัญไม่แพ้วรรณกรรมทางพุทธศาสนา เนื้อเรื่องในนิทานนี้ได้อธิบายสภาพภูมิประเทศในภาคอีสาน เช่น การเกิดหนองน้ำขนาดใหญ่ และได้บอกประวัติความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมือง ในท้องถิ่นหลายจังหวัด ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐาน ทางโบราณคดีและยังให้ข้อมูล ทางประวัติศาสตร์อีกด้วย ที่สำคัญนิทานเรื่องนี้ ได้กล่าวถึงการแผ่ขยายอำนาจของพวกขอมที่ตั้งตัวเป็นใหญ่ อยู่ในภาคอีสาน

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน

- เวลาที่รวบรวม : -

- ผู้รวบรวม : สุนทร พรหมรัตน์

- ผู้ให้ข้อมูล : -

- สถานที่รวบรวม : -

- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ท้าวสะลูนกุ้น (อุสา-บารส ภาคสุวรรณ) วรรณคดีพื้นบ้านอีสาน ของ ต.เมืองพาน อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ท้าวสะลูนกุ้นนิทานพื้นบ้านอีสานของตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี มีเนื้อเรื่องสรุปได้ว่า ท้าวสะลูนกุ้น เป็นบุตรของท้าวพันกับนางบัว ซึ่งมีอาชีพทำไร่ทำนามีร่างกายไม่สมประกอบ แขนขาไม่มีแต่เป็นเด็กฉลาด เป็นคนช่างพูด มีสำเนียงไพเราะ วันหนึ่งพญาแฉกได้ขี่ม้ามณีกาบแก้ว วนอยู่ในอากาศ และคร่ำครวญท้าวพันว่าไถนาได้แล้วก็แนว ท้าวพันตอบไม่ได้ พญาแฉกจึงคร่ำครวญอีกสามวันจะมามีมาใหม่ หากตอบไม่ได้จะตัดศีรษะ เมื่อสะลูนกุ้นทราบเรื่องจึงรับอาสา เมื่อพญาแฉกมาถาม จึงตอบออกไปว่าแล้วพระองค์ขี่ม้าวันละกี่รอบ พญาแฉกพอพระทัย จึงรับขึ้นไปอยู่บนสุวรรณ และเปลี่ยนแปลงร่างเหมือนพญาแฉก วันหนึ่งสะลูนกุ้นได้สวมรอยเป็นพญาแฉกลักลอบเข้าไปหานางสุชาดา พระชายาของพญาแฉก เมื่อพญาแฉกรู้เรื่องโกรธมากจึงสาปให้ลงไปเกิดที่เมืองพาน นามว่า พญาองพาน ส่วนนางสุชาดาไปเกิดเป็นนางอุษาสำหรับพญาแฉกได้ไปเกิดเป็นท้าวบารส เพื่อตามไปแก้แค้นท้าวสะลูนกุ้นในเมืองมนุษย์ต่อไป

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน

- เวลาที่รวบรวม : 2526

- ผู้รวบรวม : จันทร์ สุภาพ
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : ภาคนิพนธ์อีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คติชาวบ้านหมู่บ้านเชียง อ.หนองหาน จ.อุดรธานี
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ศึกษาและรวบรวมคติชาวบ้านจากบ้านเชียง ต.บ้านเชียง อ.หนองหาน จ.อุดรธานี โดยผู้เขียนจำแนกเป็น 3 ประเภทคือ 1) ประเภทที่ใช้ถ้อยคำได้แก่ นิทานชาวบ้าน ซึ่งมีทั้งนิทานธรรมดา นิทานตำนาน นิทานคติ นิทานทรงเครื่อง นิทานตลก มุขตลก (เจ้าปัญญา) มุขตลก (นักบวช) รวม 20 เรื่อง เพลงชาวบ้านได้แก่ เพลงกล่อมเด็ก กลอนสารภัญญู กลอนลำ และเพลงล้อระหว่างเด็ก วรรณคดีอีสาน เรื่องกาคำ ภาษาถิ่น ความเชื่อโชคลาง ประเพณี ภาษิตชาวบ้าน ปริศนาคำทาย 2) ประเภทไม่ใช้ถ้อยคำ ได้แก่ ศิลปะชาวบ้าน การมัดหมี่ การทอผ้า และหมอนไทย 3) แบบผสมได้แก่ การละเล่นของชาวบ้าน ประกอบด้วย กีฬาและการละเล่นในอดีต การเล่นของเด็ก เพลงกล่อมเด็ก

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : -
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ตำนาน'ป่าคำชะโนด' หลังโดยไม่มีเปรต
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ป่าคำชะโนด ตั้งอยู่ระหว่างรอยต่อของ ต.วังทอง ต.บ้านม่วง และต.บ้านจันทร์ อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี เป็นป่าที่คนในท้องถิ่น เชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ นายสวาท บุรีเพ็ช อธิบดีผู้ช่วยศึกษาธิการจังหวัดอุดรธานี ได้ศึกษาจาก คำบอกเล่าของคนแก่ในท้องถิ่น ศึกษาจากลัทธิเทวดานาคีของชาวอินเดีย จากวรรณกรรมอีสานเรื่องผาแดงนางไอ่ และศึกษาจากเรื่องเชิงงามของ อ.หนองหาน จ.อุดรธานี พบข้อมูลตรงกันว่า ป่าคำชะโนด เดิมชื่อ "วังนาคินทร์คำชะโนด" หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า เมืองชะโนด ซึ่งพระอินทร์ ทรงให้เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธหรือสุทโธนาครครอบครองเฝ้าอยู่ และได้ทรงกำหนดด้วยว่าในวันข้างแรมทั้ง 15 วัน ให้สุทโธนาครและบริวารกลายร่างเป็นนาค

เรียกชื่อว่า พญานาคราชศรีสุทโธ ให้อาศัยอยู่เมืองบาดาล ส่วนในวันข้างขึ้น ทั้ง 15 วัน ให้กลายร่างเป็นมนุษย์ เรียกชื่อว่าเจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ มีวังนาคินทร์คำชะ โนดเป็นถิ่น

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน
- เวลาที่รวบรวม : 2542
- ผู้รวบรวม : คังคัง
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : มรดกโลกบ้านเชียง คำนานแห่งวิวัฒนาการทางเทคโนโลยีที่สืบเนื่องยาวนาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

บ้านเชียงเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอหนองหาน จ.อุดรธานี ได้รับการประกาศอย่างเป็นทางการจากคณะกรรมการมรดกโลกแห่งอนุสัญญาคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรม และธรรมชาติของโลกว่าเป็น "มรดกโลก" โบราณสถานที่มีคุณค่ายิ่งทางประวัติศาสตร์แห่งหนึ่งของไทย การเยี่ยมชมและศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านเชียงมีหลายจุดด้วยกัน แต่ที่เป็นแหล่งค้นคว้าสำคัญมี 3 แหล่งใหญ่ ๆ ได้แก่ ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบ้านเชียง ซึ่งมีการนำภาชนะ ภาพถ่าย คำบรรยายที่มาที่ไปของแต่ละยุคสมัย รวมถึงการนำโบราณวัตถุ จากแหล่งโบราณคดีของจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานมาจัดแสดงไว้ แหล่งที่ 2 คือ หลุมขุดค้นวัดโพธิ์ศรีโน ซึ่งเป็นจุดที่พบ ภาชนะเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ และโครงกระดูก จากหลักฐานและข้อมูลอ้างอิงต่าง ๆ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า บ้านเชียงเคยเป็นที่อยู่อาศัยของคนสมัยประวัติศาสตร์ เมื่อประมาณ 5,600-1,000 ปีมาแล้ว

การศึกษาพื้นที่โดยรวมในภาคอีสาน

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม :
- ผู้รวบรวม : สุกัญญา ภัทรราชย์
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : การวิเคราะห์เรื่องจริยศาสตร์ในวรรณคดีนิทานอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ :

จากการศึกษาวรรณคดีนิทานอีสานในแง่ให้แนวคิดทางจริยศาสตร์แก่สังคม ศึกษาจากวรรณคดีนิทานเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ชูลู-นางอ้ว เสียวสวาด จำปาสีตัน กำกาคำ นางหมหอม และขุนทิงพบว่า วรรณคดีนิทานอีสานเป็นวรรณคดีที่อ้างอิงพุทธศาสนาเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ไม่นิทานชาดก เป็นเพียงขนบนิยมในการแต่งเท่านั้น ซึ่งผู้แต่งมีความเชื่อและเข้าใจพุทธศาสนาแบบเดียวกัน คือ เชื่อเรื่องนรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด และผลกรรม ซึ่งวรรณคดีนิทานเหล่านี้จะมีเนื้อหาสอนศีลธรรมโดยการแสดงให้เห็นผลของการกระทำมากกว่าสอนว่าสิ่งใดควรทำไม่ควรทำ เรื่องที่แสดงชัดเจนที่สุด คือ เรื่องเสียวสวาด

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม : 2542
- ผู้รวบรวม : มนัส สุขสาย
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : นิทานชาดกเรื่อง ให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัว
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัว เป็นวรรณกรรมนิทานชาดกในพระพุทธศาสนาเป็นเหตุการณ์ครั้งพระพุทธกาลซึ่งสอนคนในลักษณะนุกถาธิฐาน เอนุกถลหรือกรณีตัวอย่างที่เกิดขึ้นสอนคนในเรื่อง ศีลธรรม จริยธรรม คติธรรม โดยอาศัยบทบาทของตัวแสดงบอกหรือชี้แนะให้คิดเปรียบเทียบในการสอน ท้ายเล่มมีคำอีสานเทียบกับคำไทย

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม : 2542
- ผู้รวบรวม : มนัส สุขสาย
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : นิทานชาดกเรื่อง ชายเจ็ด โปสัด
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ชายเจ็ดโปสัดเป็นวรรณกรรมชาดกให้คติสอนใจในเรื่องของความมั่นคงของจิตใจ เพราะถ้าคนเราจิตใจไม่มั่นคงเมื่อกระทำสิ่งใดจะไม่สำเร็จ ท้ายเล่มมีคำอีสานเทียบกับคำไทย

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : จินดา ดวงใจ
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : หนังสือ
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : นิทานท้าวกำพราศีน้อย คำกลอนโบราณภาคอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

นิทานเรื่องท้าวกำพราศีน้อย เป็นคำกลอนโบราณอีสานที่จินดา ดวงใจ ได้ปริวรรตมาจากต้นตำราโบราณ เป็นการแต่งขึ้นมาโดยใช้ สำนวนเดิมไว้เกือบทั้งหมด

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม : 2541
- ผู้รวบรวม : เดชวิโร ภิกขุ (อินตา กวีวงศ์)
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : นิทานท้าวเสียวสวาสดี คำกลอนโบราณอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ท้าวเสียวสวาสดี เป็นบุคคลที่มีปฏิภาณไหวพริบ ฉลาด มีปัญญา แก้ไขปัญหามานานาชนิดได้ดีมาก เป็นอาจารย์สอนอำมาตย์ ราชบุโรหิต สอนชาวเมือง หรือแม้แต่พระราชาราชและเป็นที่ปรึกษาของพระราชาราชในการปกครองเมืองด้วย เป็นคำกลอนอีสาน

- ประเภทของข้อมูล : นิทาน
- เวลาที่รวบรวม : 2526
- ผู้รวบรวม : ก.กิ้งแก้ว ป.
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : นิทานกระด่ายในวงพระจันทร์

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

เป็นนิทานพื้นเมืองอีสานที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติกระต่าย ในวงพระจันทร์ มีคติและให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน ลักษณะเป็นคำกลอนโบราณอีสาน

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน

- เวลาที่รวบรวม : 2526

- ผู้รวบรวม : นันทนวล ชันทรวิไชย

- ผู้ให้ข้อมูล :-

- สถานที่รวบรวม :-

- รูปแบบการบันทึก : ภาคนิพนธ์อีสาน

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : มรดกอีสาน การແຫ່

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ແຫ່ หมายถึงคอนหรือบพหนึ่งของกัณฑ์เทศน์มหาชาติ ถ้าเทศน์มหาชาติจะใช้ศาลาวัดเป็นสถานที่จัด ผู้ແຫ່อาจจะเป็นพระหรือนุคคลทั่วไปก็ได้ เรื่องที่ใช้ແຫ່ ได้แก่ແຫ່ไหว้ครู แຫ່คำสอน แຫ่งานชาดก แຫ่งเบ็ดเตล็ด ในการແຫ่งบพແຫ่งจะสอดแทรกคติความเชื่อ ค่านิยม และสภาพของสังคม

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน

- เวลาที่รวบรวม :-

- ผู้รวบรวม : อุดม บัวศรี

- ผู้ให้ข้อมูล :-

- สถานที่รวบรวม :-

- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : สรภัญญ์เพลงขับเพื่อศาสนาและจริยธรรม

- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

สรภัญญ์เป็นการร้องเป็นทำนองเพื่อความไพเราะและ ความบันเทิง อย่างมีสาระอย่างหนึ่งของชาวอีสาน สรภัญญ์กำเนิดมาจากการสวดมนต์ที่ต้องการทำนอง ที่นิยมมากคือกาพย์ยานี เนื้อหา ส่วนมากเน้นเรื่อง ศาสนา เช่น เรื่องบาปบุญ นิทานชาดก นิทานสอนใจ นิยมร้องในงานศพ งานทอดผ้าป่า งานกฐิน งานทอดเทียน งานชุมนุมการกุศลในระหว่างพรรษาและในกิจการวันธรรมสวนะ การร้องสรภัญญ์เริ่มจากกลอนเตรียมตัว จะกล่าวถึงการเตรียมตัว กราบไหว้พระรัตนตรัย กลอนบูชาดอกไม้ กลอนไหว้ครู กลอนเดินทาง กลอนปัญญาอ่อน กลอนให้รักษาศีล กลอน

พุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ กลอนสังฆารโมเทียง กลอนนรก-สวรรค์ กลอนคุณบิดามารดา กลอนลาและ กลอนอวยพรเป็นกลอนส่งท้าย การร้องสรภัญญ์นับเป็นสิ่งที่ มีคุณค่ายิ่ง ทั้งในเชิงเนื้อหา สังคม อักษรศาสตร์ จริยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : 2543
- ผู้รวบรวม : สนอง กลิ่งพระศรี
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : เจิ้งบั้งไฟถวายแด่นแม่บ่หือ?
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

กล่าวถึงประวัติประเพณีบุญบั้งไฟว่ามีต้นกำเนิดมาจากที่ใด ประเพณีงานบุญบั้งไฟที่ชาวอีสานจัดทำขึ้นในช่วงเดือนหก เดือนพฤษภาคม จัดเพื่อขอฟ้าฝนจากแถนนันผู้เขียนได้ศึกษาจาก คำานานนิทานเรื่องท้าวผาแดงนางไอ่ ปรากฏว่าไม่มีข้อความตอนไหน ที่กล่าวถึงมูลเหตุที่มาของการจัดทำบั้งไฟ โดยผู้เขียน ได้ยกตัวอย่าง จากเนื้อเรื่องท้าวผาแดงนางไอ่ประกอบกรอธิบาย

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : อรรถ นันทจักร์
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : กฎหมายโบราณ : สัญญาประชาคมของอีสานในอดีต
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

กฎหมายโบราณของภาคอีสานเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ของสังคมที่เป็นตัวเชื่อมคนในสังคม ให้อยู่ร่วมกันโดยปกติสุข กฎหมายโบราณภาคอีสานที่พบในเขต จังหวัดมุกดาหารอีกฉบับหนึ่งคือ กฎหมายหนองบัวลำภู จากการศึกษาเชื่อว่ากฎหมายของภาคอีสาน มีรูปแบบมาจากจารีตการบอกเล่า โดยเฉพาะคำานานมูลกิจ เพราะคำานานนี้เป็นเค้าโครงของฮีตสิบสองคองสิบสี่ของชาวอีสาน ซึ่งองค์ประกอบของกฎหมายอีสานประกอบด้วยองค์ 4 ประการ และ

เราจะพบว่ากฎหมายอีสานจะไม่มีบทลงโทษที่รุนแรง เพราะอิทธิพลทาง ศาสนา สังคมที่ใกล้ชิดกัน และสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เลี้ยงตัวเองได้ ซึ่งกลายมาเป็นสัญญาประชาคมของชาวอีสาน

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : สุพรรณ คุ้มจวบ
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คำานาน "เจ็งกะได้"
- สาระสำคัญเนื้อเรื่อง โดยย่อ

เจ็งกะได้เป็นลีลาการรำของชาวผู้ไทยอีสานโดยตรง ซึ่งมีลักษณะลีลาที่กึกก้อง กระฉับกระเฉง เร้าใจ เน้นความสนุกสนาน เจ็งกะได้เป็นการเจ็งที่เลียนแบบลีลาท่าทางการ ซ้อนสัตว์น้ำด้วย กะได้ ผู้รำเจ็งจะเป็นหญิงทั้งหมด จำนวนตามความต้องการ แต่งกายด้วยผ้าชิ้นมัดหมี่ผู้ไทย เสื้อผู้ไทย มีผ้าโพกผมสีขาว และกะบัง ซึ่งเป็นอุปกรณ์ใส่ปู ปลา หอย กุ้ง

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : ชนิดร ภู่อัญจน์
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คำานานเพลงพื้นบ้านของไทย รากเหง้าแห่งศิลปะทางดนตรี
- สาระสำคัญเนื้อเรื่อง โดยย่อ

เพลงพื้นบ้านของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะร้องเพื่อ ความสนุกสนาน ในงานรื่นเริงต่าง ๆ เพลงพื้นบ้านอีสาน แบ่งตามกลุ่มวัฒนธรรมได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ 1)กลุ่มวัฒนธรรมหมอลำ จัดอยู่จังหวัดแถบอีสานเหนือ ได้แก่ เลย อุดรธานี สกลนคร นครพนม หนองคาย ขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ มุกดาหาร ชัยภูมิ ยโสธร อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด 2)กลุ่มวัฒนธรรมเพลงโคราช อยู่แถบ จ.นครราชสีมา 3)กลุ่มวัฒนธรรมเจริญกันตรึม อยู่แถบอีสานใต้ ได้แก่ จ. สุรินทร์ ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ ลักษณะเด่น ของเพลงพื้นบ้านของอีสานคือการขับร้องจะใช้ดนตรีพื้นบ้านประกอบ ได้แก่ แคน พิณ ซอ โปงลาง โหวด หิน และร้องได้ทุกโอกาส โดยไม่จำกัด

เทศกาล ฤดูกาล แต่จะใช้ร้องในงานรื่นเริง จะคล้ายกับเพลงพื้นบ้านของภาคเหนือ ซึ่งร้องเพื่อคลายอารมณ์ และต้องมีคนตรีประกอบอยู่ด้วยเสมอ เช่น ปี่ ซึง สะล้อ สำหรับเพลงพื้นบ้านของภาคกลาง เกิดจากการประกอบอาชีพแล้วพักเหนื่อย ร้องเล่นกันพอคลายเหนื่อย มักร้องเล่นเป็นเทศกาล และไม่ใช่เครื่องดนตรีประกอบ ส่วนใหญ่จะใช้คียบมือให้จังหวะ

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : 2544
- ผู้รวบรวม : คำานาน บุญทวี
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คำานานการสักลายตามตัว
- ตระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

มนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ใช้วิธีป้องกันสัตว์ร้ายด้วยวิธีต่าง ๆ ตามตามตัว เช่น สีดำ สีแดง สีน้ำเงิน ต่อมานิยมสักลายตามตัวเพราะไม่ต้องทาสีบ่อย ๆ ลายที่สักรักมักเป็นรูปสัตว์ทรงพลัง อิทธิฤทธิ์ เช่น เสือ สิงโต พญานาค และพญานากอินทรี การสักลายแพร่ขยายมายังไทยอีสาน หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จสู่ปรินิพพานไป 100 ปี เครื่องมือที่ใช้สักรักคือ เหล็กปลายแหลม 5-6 ซม. มีดรวมกันจุ่มหมึกดำซึ่งทำจากเขม่าขี้ดินหม้อปนกับใบมันสำปะหลัง บางครุสักรักใช้คีย์หมี คีย์หมู คีย์วัวควาย หรือคีย์ปลาช่อน หมิงไทยอีสานโบราณมักเลือกคู่ครองเป็นชายที่มีลายสักรักตามตัว

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : ยุทธนา เกียรติคำานาน
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : ฤคฤคาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : บุษบา 'ผิคอนคาปู' คำานานแห่งชีวิต ฤคฤคาคอีสานบรรพบุรุษผู้รักษาอนุรักษ์ป่า
- ตระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ปูคาหรือผิคอนปูคา คือผีบรรพชน ปู่ ย่า ตายาย ซึ่งชาวอีสานเชื่อว่าวิญญาณยังคงวนเวียนปกปักรักษาดูแลลูกหลาน อยู่ภายในชุมชน ในเดือน 6 ของทุก ๆ ปีจะมีพิธีเลี้ยงผีปูคา ที่บ้านกลางหมื่น หมู่ที่ 1 ตำบลกลางหมื่น อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ จะทำพิธีเลี้ยงผีบรรพชนเป็นประจำทุก

ปี โดยจะมีพิธีเช่นสรงวงศวิญญานด้วยการนำสัตว์ใหญ่ ซึ่งในปีนี้ใช้หมูในการประกอบพิธีกรรม
รศ.ดร.บุญยงค์ เกศเทศ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กล่าวว่าในภาคอีสาน จะมีพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาทุก
ชุมชนทุกหมู่บ้าน ตามลักษณะพื้นที่ป่า ชาวอีสานยังเชื่อว่าผีปู่ตา ยังเป็นผู้รักษาป่าให้มีความอุดม
สมบูรณ์ ซึ่งนับเป็นกุศโลบายอันชาญฉลาดของบรรพบุรุษในการรักษาสภาพป่า

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน

- เวลาที่รวบรวม : 2541

- ผู้รวบรวม : บริษัท 2020 เวิลด์ มีเดีย

- ผู้ให้ข้อมูล :-

- สถานที่รวบรวม :-

- รูปแบบการบันทึก : วีดิทัศน์

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ประเพณีบุญบั้งไฟ แห่ผีตาโขน แห่งเทียนเจ้าพรรษา

- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นประเพณีจุดจรวดไทยแดนอีสาน คำนานและความเชื่อของชาว
ยโสธร บั้งไฟขึ้นสูงสู่ท้องฟ้าเมื่อใด ให้มีฝนตกลงมา พร้อมสาธิตวิธีการประดิษฐ์และการจุดบั้งไฟ -
- แห่ผีตาโขน เป็นประเพณีงานบุญพื้นบ้านแห่ผีตาโขน ความเชื่อที่สืบทอดในพระธาตุศรีสองรัก
วัฒนธรรมของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย -- แห่เทียนเจ้าพรรษา เป็นประเพณีอันยิ่งใหญ่ สาธิต
ขั้นตอนการแกะสลักต้นเทียนพรรษา ชมขบวนเทียนพรรษาพร้อมการแสดงพื้นบ้าน ณ บริเวณทุ่ง
ศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน

- เวลาที่รวบรวม : 2544

- ผู้รวบรวม : -

- ผู้ให้ข้อมูล : -

- สถานที่รวบรวม : -

- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน

- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : พระพุทธรูปไม้หน้าลาว : ปรัชญารูปธรรมที่สุกอร่อน โดยกาลสมัย

- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

พระพุทธรูปไม้ในภาคอีสานได้รับอิทธิพลมาจากค่านานพระแก่นจันทร์ ผสมกับความเชื่อ
เรื่องบุญ รูปบูชาและ ไม้มงคล ส่วนรูปแบบยังคงรับเอาอิทธิพลจากศิลปะสกุลล้านช้าง โดยช่าง
พื้นบ้าน ได้สร้างสรรค์รูปแบบขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้อง กลมกลืนกับภูมิปัญญาและจิตวิญญาณ

ของชาวอีสานจนเกิดเป็นเอกลักษณ์ ท้องถิ่น พระพุทธรูปไม้อีสานมีหลายรูปแบบที่พบมากคือ ปาง
 ประทานพร ปางประทับยืน ปางขัดสมาธิเพชร และปางมารวิชัย เป็นต้น แต่ปัจจุบันพระพุทธรูปลด
 ความนิยมลง ด้วยสาเหตุหลายประการ นับตั้งแต่ความนิยมของผู้คนเปลี่ยนไป โดยหันไปนิยม
 พระพุทธรูปที่หล่อด้วยสำริดหรือโลหะ อีกทั้งวิถีชีวิตของชุมชนได้ปรับเปลี่ยนไปทำให้ขาด
 แรงจูงใจ ในการสืบสานมรดกทางภูมิปัญญาด้านนี้ไป

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : เบญจวรรณ วงศ์คำ
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : พริกคำนาน'นายฮ้อย'นักเลงโตแห่งทุ่งกุลารุ
- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

นายฮ้อย หมายถึง กลุ่มบุคคลที่มีบทบาทในการค้าขาย มักเรียกตาม ชื่อประเภทสินค้าใน
 ท้องถิ่นภาคอีสาน วัวควายเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญต่อชุมชนทั้งในสถานะปัจจัยการผลิตคือแรงงาน
 ไถนา ผลิตปุ๋ยคอก เป็นพาหนะอำนวยความสะดวกในการเดินทาง เป็นสิ่งแสดงสถานะทางสังคม
 และเป็นสินค้าที่สามารถสร้างรายได้ ให้กับครอบครัว นายฮ้อยวัว-ควาย จึงมีบทบาทสัมพันธ์กับ วิถี
 ชีวิตคนอีสานมากกว่ากลุ่มพ่อค้า สินค้าประเภทอื่น คนที่เป็นนายฮ้อยต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในการดู
 ลักษณะสัตว์ ที่เป็นมงคล-อัปมงคล หรือลักษณะสัตว์ที่เลี้ยงโตเร็ว มีความรู้เทคนิคในการเลี้ยงสัตว์
 และการดูแลป้องกันรักษาโรคสัตว์ รวมทั้งการประเมินราคาและการต่อรองการค้าขายวัว-ควาย

- ประเภทของข้อมูล : คำนาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : ศรีมาลี สิริวรรณกร
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ย้อนคำานาน 'ป่าทาม-ป่าบุง' แหล่งชีวิตแห่งลุ่มน้ำมูล
- สารสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

คำว่า "ทาม" และ "นุ่ง" ชาวอีสานใช้เรียกพื้นที่ ซึ่งมีลักษณะ เป็นหนองหรือบึงที่เป็นพื้นที่ รอยต่อ ระหว่างผืนน้ำกับผืนดิน ในฤดูน้ำหลาก ทามจะถูกน้ำท่วมทำให้มีการสะสมของตะกอน อินทรีย์วัตถุจากธรรมชาติ ดินทามจึงมีความอุดมสมบูรณ์สูง "ป่าบุ่งป่าทาม" เป็นองค์ประกอบ สำคัญของระบบนิเวศลุ่มน้ำ เป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมีพืชพันธุ์มากกว่า ร้อย ชนิด ทั้งยังเป็นแหล่งทำมาหากิน อาหารและสมุนไพร ในภาคอีสาน มีพื้นที่ป่าบุ่ง ป่าทาม ทั้งหมด ประมาณ 600,000 ไร่ มีมากที่สุดในกลุ่มแม่น้ำมูล จำนวน 337,500 ไร่ ปัจจุบันป่าบุ่งป่าทามกำลัง เผชิญปัญหาหลายด้าน เช่น การบุกรุกพื้นที่ป่า การวางเผาป่าแบบเลื่อนลอยอย่างอิสระ และ ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนฝายจำนวนมาก ทำให้พื้นที่ ป่าบุ่งป่าทามลดลง

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : บัณฑิต สงครามรอด
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก :บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : "ว่าวแอกอีสาน" คำานานว่าวไทย มรดกแห่งชาติพันธุ์
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ว่าว ก่อกำเนิดเริ่มแรกที่ประเทศจีน โดยวิศวกรชาวจีน กุง ชู ฟาน เป็นผู้ประดิษฐ์ เมื่อ 400 ปี ก่อนคริสตกาล และได้แพร่เข้าสู่ อินโดจีนโดยผ่านทางประเทศญี่ปุ่น แพร่ขยายเข้ามาทางย่าน แปซิฟิก สู่ออสเตรเลีย พม่า อินโดนีเซีย มาเลเซีย ซึ่งรูปร่างของว่าว ก็แปรเปลี่ยนไปตามสภาพ ของท้องถิ่น สำหรับไทยไม่ปรากฏว่าเข้ามา ในสมัยใด ว่าวอีสานนับเป็นว่าวโบราณที่เล่นสืบต่อกัน มา ถึงปัจจุบัน มีชื่อเรียกต่างกันไปตามท้องถิ่น เช่น ว่าวแอก ว่าวสนุหรือว่าวธนู ว่าวสองห้อง ว่าวอิ เอนหรือว่าวลูก ว่าวอีสานมีสัญลักษณ์เป็นเอกลักษณ์คือ มีปีกสองช่วง ปีกบนยาวและใหญ่กว่า เรียกว่าแม่ ปีกล่างเล็กและสั้นกว่า เรียกว่าลูก ระหว่างแม่กับลูกเรียกว่าเอว การเล่นว่าวของอีสานนั้น นอกจากความสนุกสนานแล้ว ยังเล่นเพื่อเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ ของแผ่นดิน จังหวัดบุรีรัมย์จะ จัดมหกรรมว่าวอีสานขึ้น ระหว่างวันที่ 13-14 มกราคม 2544 โดยจัดยิ่งใหญ่กว่าทุกปี มีการประกวด ว่าว แข่งขันช้างวิ่งว่าง แข่งช้างแรลลี่ขึ้นปล่องภูเขาไฟ การแสดงแสงเสียงคำานานเมืองบุรีรัมย์

- ประเภทของข้อมูล : คำานาน
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : ศูนย์ข่าวภาคอีสาน

- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : เปิดตำนานผีปอบอีสานความเชื่อที่ผูกติดกับชาวบ้าน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ชาวอีสานมีความเชื่อในเรื่องผีปอบสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ที่บ้านแก่งกะอาม อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้เกิดเหตุการณ์ชาวบ้านเสียชีวิตในเวลาไล่เลี่ยกันจำนวน 23 คน ชาวบ้านเชื่อว่าเกิดจากผีปอบเข้าสิงคนเหล่านั้น รศ.ดร.บุญยงค์ เกตุเทศ แห่งมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งศึกษาเรื่องผีอีสาน กล่าวว่า คนอีสานเชื่อว่าผีมี 2 กลุ่ม คือ 1)ผีให้คุณ เช่น ผีปู่ตา ผีแฮด ผีมหัศจรรย์ ฯลฯ 2)ผีร้าย เป็นผีที่ให้โทษ อย่างเคียวจัดเป็น ผีชั้นต่ำ สำหรับผีปอบจัดอยู่ในกลุ่มผีร้าย ที่ไม่ได้รับความสนใจจากชุมชน ไม่มีอาหารกิน เนื่องจาก ไม่มีใครทำบุญให้ จึงต้องแย่งอาหารจากผู้อื่น กินอาหารสด คาว หากไม่ให้อาหารก็จะทำร้าย เข้าสิงร่างคนที่มีจิตใจอ่อนแอ และคนนั้นก็กลายเป็นผีปอบไปได้

- ประเภทของข้อมูล : ตำนาน
- เวลาที่รวบรวม :-
- ผู้รวบรวม : กิด จินดากุล
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : "ไหลตาย" โรคลึกลับกับความเชื่อและตำนานชีวิตของคนอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

การที่คนไทยในสิงคโปร์เป็นโรคที่เรียกว่า "ไหลตาย" ติดต่อกันเป็นจำนวนมากกว่า 10 คน ในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน จนเป็นข่าวเกรียวกราวไปทั่วโลก สร้างความสนใจให้กับผู้คนทั่วไป โดยเฉพาะในวงการแพทย์ โรคนี้จะเกิดขึ้นส่วนใหญ่กับคนหนุ่ม ที่มีร่างกายแข็งแรง และเมื่อเกิดขึ้นก็มักจะติดต่อกันไป ชาวบ้านเชื่อกันในลักษณะว่า "ผีปอบกิน" ต้องทำพิธีไล่ผีครั้งใหญ่ ซึ่งก็นำแปลกมากพอทำพิธีทางไสยศาสตร์แล้ว โรคนี้ก็หายไป วิธีการรักษาก็คือ เมื่อพบผู้ป่วยมีอาการไหลให้รับใช้ด้ามแปรงสีฟันจัดเข้าไปในปากทันที เพราะผู้ป่วยจะกัดลิ้นตนเอง จัดฟันแยกออกจากกันไม่ให้จับลิ้น ให้ใช้เขาคดหน้าท้องของผู้ป่วย ปล่อยเป็นระยะให้อากาศถ่ายเทเพราะท้องผู้ป่วยจะแข็งมาก ขณะเดียวกันก็นวดตามแขนขาไปด้วย เนื่องจากเส้นเอ็นต่าง ๆ จะแข็งไปหมดและชัก

กระตุกคล้ายเป็นลมบ้าหมู นวคไปเรื่อย ๆ จนได้ที่ผู้ป่วยก็จะหายเป็นปกติ แต่โรคไหลตายก็ยังคงเป็นโรคลึกลับที่ยังจะต้องแสวงหาความกระจ่างต่อไป

- ประเภทของข้อมูล : ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : -
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ทอใยไหมเป็นผืนผ้า...ศิลปะจากภูมิปัญญาไทย
- สาระสำคัญเนื้อเรื่อง โดยย่อ

การทอผ้าไหมเป็นทั้งงานหัตถกรรมและเป็นงานศิลปะที่ทรงคุณค่า จะเห็นได้ว่าแต่ละภูมิภาคแต่ละท้องถิ่นต่างมีผ้าทอที่มีรูปแบบ แตกต่างกันไป โดยเฉพาะการประดิษฐ์ลวดลายและการให้สีสัน ผ้าทอเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงสายใยทางวัฒนธรรม บอกเล่าวิถีชีวิตชุมชน บันทึกและถ่ายทอดแง่มุมประวัติศาสตร์ ความรุ่งเรืองของแต่ละยุคสมัยได้อย่างชัดเจน จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบเศษผ้า ด้าย เส้นใยไหม จึงมั่นใจได้ว่ามนุษย์รู้จักการทอผ้าจากเส้นใยพืชและไหมมาเป็น เวลานานหลายพันปี การปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและแหล่งผลิตผ้าไหม ที่มีชื่อเสียงกระจายอยู่ทั่วไปในจังหวัดต่าง ๆ ของภาคอีสาน

- ประเภทของข้อมูล : ตำนานสุภาษิต
- เวลาที่รวบรวม : 2539
- ผู้รวบรวม : สมโภชน์ บรรเทา
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คำอวยพรอีสาน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่อง โดยย่อ

คำอวยพรอีสาน บทอวสาน แห่ล่กินทาน กลอนเกี่ยวแรกพบ ลำเรื่อง ลำदैย คำผญาข่อย คำผูกแขนตำนานอีสาน พิธีผูกแขน คำสู่ขวัญแต่งงาน คำให้พรคู่หัวเมียมาสมมา สุภาษิตอีสาน พุทธสุภาษิต ฯลฯ

- ประเภทของข้อมูล : ตำนวนภษิต
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : เปรียญ 7
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ตำนวน "คาบอด สอดคาเห็น"
- สาระสำคัญเนื้อเรื่อง โดยย่อ

ตำนวนคาบอดสอดคาเห็นเป็นตำนวนที่เขียนง่าย เพราะแต่ละคำที่ประกอบกันขึ้นเป็นตำนวนนั้นไทยแท้ทั้งสิ้น หมายถึง การตำหนิคนคาบอด อวดรู้กว่าคนคาเห็น และใช้ในความหมายอย่างอื่น ๆ ด้วยก็ได้ เช่น ใช้กับคนไม่รู้ แต่อวดฉลาดกว่ารู้กว่าคนที่รู้ เป็นตำนวนที่มีการเก็บรูปคำไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปัจจุบัน เข้าใจความหมายกันดีทุกภาค แต่ภาคอีสาน ใช้คำว่าดีแทนคำว่า "เห็น" เป็น "คาบอดสอดคาคดี"

- ประเภทของข้อมูล : ผญาเกี่ยว
- เวลาที่รวบรวม : 2544
- ผู้รวบรวม : ช.ศิษย์นักประพันธ์
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ประมวลภษิตขอดผญาล้อม
- สาระสำคัญเนื้อเรื่อง โดยย่อ

ประมวลภษิตขอดผญาล้อม เป็นคำผญาว่าด้วยชายหญิงเกี่ยวกัน มีทั้งหมด 24 บั้ แต่งโดยช.ศิษย์นักประพันธ์ ตำนวนเขียนเป็นทำนองของโบราณ เขียนให้ถูกเสียงของภาคอีสาน จึงอาจไม่ตรงกับเสียงวรรณยุกต์ปัจจุบัน

- ประเภทของข้อมูล : ผญาเกี่ยว
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : มั่งแมลือง บุตรสุริยา
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -

- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ขอแก้ว "ผญาหรือสะหยา" ด้วยคน
- สารระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ผญาเป็นภาษาอีสาน น่าจะมาจากคำว่า ปรัชญา ภาษาอีสาน ออกเสียงควบ "ปร" ไม่ได้จึงออกเสียง "ผ" ฉะนั้นคำว่าปรัชญา จึงเป็นผัญญาแล้วกร่อนเป็นผญา ที่เขียนผญาเพราะชาวอีสานออกเสียง ฉู เป็นเสียงนาสิกคือเสียงขึ้นจมูก อาจสรุปได้ว่า ฉู ในภาษาไทยกลาง อาจออกเสียงนาสิกหรือเสียงขึ้นจมูก ส่วน ข ออกเสียงธรรมดา ฉะนั้นจึงต้องเขียน "ผญา" ผญามีหลายความหมาย เช่น หมายถึง ปัญญา ปรัชญา ความฉลาด คำภาษิตที่มีความหมายลึกซึ้ง แฝงด้วยคติแง่คิด หมายถึงเพลงพื้นเมืองชนิดหนึ่ง และหมายถึงฉลาดแกมโกงแสดง ลักษณะทางลบมากกว่าดี

- ประเภทของข้อมูล : ผญาเกี่ยว
- เวลาที่รวบรวม : 2543
- ผู้รวบรวม : จารุวรรณ ธรรมวัตร
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ผญา มรดกของลูกอีสาน : คุณค่าทางวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่
- สารระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ผญา เป็นคำสั่งสอนของบรรพชนที่แสดงออกถึงภูมิความรู้ของชุมชน โดยที่ชาวอีสานใช้สติปัญญาสั่งสมความรู้เพื่อประโยชน์ของคน เห็นได้จากภาษิตอีสานที่แสดงทัศนะขึ้นชมคุณค่าของความรู้ อย่างมีคุณธรรม ภูมิปัญญาชาวอีสานมีรากเหง้ามาจากการประสมประสาน อย่างกลมกลืนระหว่างศาสนาชาวบ้าน สภาพภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อม และกระบวนการทางสังคม

- ประเภทของข้อมูล : ผญาเกี่ยว
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : สุรีย์ ภูมิภมร
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : มองชีวิตอีสานจากผญาล้อม
- สารระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

จากการสำรวจเมื่อปี 2540 พบว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ป่าเหลือเพียง 21,473 ตร.กม. สามารถแบ่งกลุ่มการใช้ พื้นที่ได้ 4 กลุ่ม คือ กลุ่มจังหวัดที่มีการอนุรักษ์ป่า ได้แก่ อานาจเจริญ และมุกดาหาร กลุ่มที่มีทั้งการอนุรักษ์และการทำลาย ได้แก่ เลย ชัยภูมิ กลุ่มที่มีการทำลายมาก ได้แก่ อุครธานี อุบลราชธานี สกลนคร นครราชสีมา และนครพนม กลุ่มที่เหลือป่าไม้ น้อยกว่าร้อยละ 10 ของพื้นที่จังหวัด ได้แก่ ยโสธร กาฬสินธุ์ ศรีสะเกษ หนองบัวลำภู ขอนแก่น หนองคาย บุรีรัมย์ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ส่วนจังหวัดที่มีพื้นที่น้อยที่สุดเพียง 35 ตร.กม. คือ จังหวัดมหารคาม สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจวิเคราะห์จากวิถีชีวิต ของชาวอีสานที่ผูกพัน และอาศัยป่ามาช้านาน ตามสำนวนผญาอีสาน ที่กล่าวถึงป่ากับชีวิตเสมอ

- ประเภทของข้อมูล : ผญาเกี่ยว
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : โสภิตา ธนสุนทรกุล
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : กฤตภาคอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : พื้น 'ผญา' 'สรภัญญะ' อบรมสั่งสอนคนรุ่นใหม่
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

คนอีสานโบราณมักจะมีเทคนิคในการสอนลูกหลานด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ผญา สรภัญญะ สำหรับการร้องสรภัญญะเป็นคำกลอนอีสาน ที่มีเนื้อหาเป็นคำสอนในเรื่องต่าง ๆ เช่น สรภัญญะบุญข้าวสาก สรภัญญะกลองข้าวน้อย โดยชาวบ้านจะมารวมกันที่วัด คนร้องต้องใส่ชุดขาว และมีตั้งแต่ 4 คนขึ้นไป ส่วนผญาเป็นคำกลอนอีสานที่มีความไพเราะนุ่มนวล ผญามีหลายแบบ เช่น ผญาเกี่ยวพาราตี สอนเด็กวัยรุ่น สอนคู่บ่าวสาว สอนสามีภรรยา และผญาเปรียบเปรย เป็นต้น

- ประเภทของข้อมูล : ผญาเกี่ยว
- เวลาที่รวบรวม : 2544
- ผู้รวบรวม : ช.ศิษย์นักประพันธ์
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ประมวลภายิตยขอผญาเก่า
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ประมวลภาษิตยอคคณาก้อม เป็นคำผญาว่าด้วยชายหญิงเกี่ยวกับ มีทั้งหมด 24 บั๊น แต่งโดย ข.ศิษย์นักประพันธ์ สำนักงานเขียนเป็นทำนองของโบราณ เขียนให้ถูกเสียงของภาคอีสาน จึงอาจไม่ ตรงกับเสียงวรรณยุกต์ปัจจุบัน

ประเภทของข้อมูล : คำอุบ่าวสาว

- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : จารุบุตร เรื่องสุวรรณ
- ผู้ให้ข้อมูล :-
- สถานที่รวบรวม :-
- รูปแบบการบันทึก : จุลสารอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : คำสู่ขวัญ
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

การสู่ขวัญหรือการสุตรขวัญของชาวอีสาน คงมีวิวัฒนาการมาจากพิธีพราหมณ์ เป็นเรื่องเกี่ยวกับขวัญหรือจิตใจอันจะก่อให้เกิดขวัญหรือกำลังใจดีขึ้น ชาวอีสานเห็นความสำคัญในทางจิตใจมากคั้งนั้นวิถีชีวิตแทบทุกอย่างจึงมักจะมีการสู่ขวัญควบคู่กันไปเสมอเพื่อเรียกหรือระดมพลังทางจิตใจ การสู่ขวัญมีหลายกลอนหรือหลายประเภท ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ประกอบไปด้วยสู่ขวัญเด็กน้อย สู่ขวัญบ่าวสาวกินคอง และสู่ขวัญนา

- ประเภทของข้อมูล : ปริศนาคำทาย
- เวลาที่รวบรวม : -
- ผู้รวบรวม : จิรภัทร แก้วถู่
- ผู้ให้ข้อมูล : -
- สถานที่รวบรวม : -
- รูปแบบการบันทึก : บทความอีสาน
- ชื่อเรื่องที่รวบรวม : ความทวยเกณฑ์ทดสอบชาวปัญญาพื้นบ้าน
- สาระสำคัญเนื้อเรื่องโดยย่อ

ความทวยเป็นการเล่นปริศนาคำทายพื้นบ้านของชาวอีสานมาตั้งแต่สมัยโบราณจัดเป็น วรรณกรรมไม่มีลายลักษณ์อักษรประเภทมุขปาฐะ คือจดจำเล่าสืบอกกันมา ความทวยแต่ละคำนิยม พูดเป็นวลีคล้องจองกัน เรียกว่า ความทวยหก ความทวยเจ็ด และความทวยแปด เล่นเพื่อความสนุก

กรีนเครงเป็นหลัก แต่มีคุณค่าและความหมาย ตามมาคือ เป็นการลับสมอง ทดสอบเขาวัวปัญญา ได้แก่เรื่องของความจำ การสังเกต การวิเคราะห์ คำนวณ และเป็นการฝึกพูด ฝึกออกเสียงสระและพยัญชนะตามพื้นฐานของหน่วยเสียงไทยอีสาน รวมทั้งก่อให้เกิดความรักใคร่ปรองคองกันในหมู่ญาติพี่น้อง

- ตารางมวพัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 1 - 15

ตารางมวพัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 1

นิทาน

กบกินเดือน ศศิธร ธัญลักษณ์ฉานันท์ และ อรุณศรี เบญจศิริเลิศ ผู้เรียบเรียง หน้า ๖

นิทานพื้นเมืองของชาวโคราชที่ผูกขึ้นมาเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของธรรมชาติ เช่น การเกิดจันทรุปราคา หรือสุริยุปราคานั้นมีอยู่หลายแนว เรื่องกบกินเดือนเป็นนิทานอีกเรื่องหนึ่ง ที่มุ่งให้ผู้ฟังเกิดความสนุกสนาน เรื่องย่อมีดังนี้ ชายยากจนคนหนึ่งเดินทางไปพบกับพังพอนกัดกันตาย ฝ่ายที่ไม่ตายจะไปเอาเปลือกไม้ต้นหนึ่งมาเคี้ยวแล้วฟันใส่ตัวที่ตาย ตัวที่ตายก็ฟื้นขึ้นมา สลับกันตายสลับกันไปเอาเปลือกไม้มาเคี้ยวฟันใส่กันเช่นนี้ จนกระทั่งทั้งสองแยกกันไป ชายคนนั้นจึงไปเอาเปลือกไม้นั้นติดตัวไปด้วย และนำไปช่วยชีวิตกบ และช้าง ต่างก็ร่วมเดินทางไปด้วยกัน ไปถึงเมืองเมืองหนึ่งลูกสาวเจ้าเมืองเสียชีวิต ชายหนุ่มจึงช่วยให้ลูกสาวเจ้าเมืองฟื้นขึ้นมา เจ้าเมืองจึงขกูกสาวให้และได้ครองเมืองนั้น คืนเดือนหงายคืนหนึ่งเขาได้นำเปลือกไม้ออกมาให้ภรรยาดู พระจันทร์เห็นเป็นยาคีจึงแย่งเอาเปลือกไม้นั้นไป กบอาสาจะไปเอามาให้ แต่เมื่อกบเข้าใกล้พระจันทร์ ชาวบ้านก็จะช่วยกันตีฆ้อง ตีกลองกันเสียงดังกรีกโครม กบจึงไม่สามารถเข้าใกล้พระจันทร์ได้ แต่ก็พยายามจนกระทั่งทุกวันนี้

กระดาษในวงพระจันทร์ สิริวัฒน์ คำวันสา ผู้เรียบเรียง หน้า ๖๕

กระดาษในวงพระจันทร์เป็นนิทานคำกลอนโบราณ เป็นเรื่องเกี่ยวกับกระดาษโพธิ์สัตว์กับสัตว์ตามชนิดที่เป็นสหายกัน คือ นาค ลิง และสุนัขจิ้งจอก กระดาษเป็นหัวหน้า ต่างก็รักชาติอย่างเคร่งครัด จนพระอินทร์ก็เลื่อมใสในคุณธรรมของกระดาษ จึงเขียนรูปกระดาษไว้ที่ดวงจันทร์เป็นการประกาศเกียรติคุณของกระดาษ รูปกระดาษจะปรากฏตลอดศกัทรกับ เมื่อสิ้นกัปรูปนี้ก็จะหายไปเอง ตอนท้ายเรื่องกล่าวถึงการกลับชาติ กระดาษคือ พระพุทธเจ้า นาคคือพระอนันท์ ลิงคือพระสารีบุตร สุนัขจิ้งจอกคือพระโมคคัลลานะ

ก้นจือทาธุ (กระเชอทะธุ) พงนิย์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๑๕๕

สามีภรรยาคู่หนึ่งยากจนมาก ภรรยาเป็นคนสวยชาวบ้านทั่วไปเรียกภรรยาของชายยากจนนี้ว่า แม่กระเชอกันร้ว เมื่อสามีไปหาปลาและนำมาให้นางเก็บไว้ นางจะเก็บใส่กระเชอโดยไม่สนใจว่ากระเชอกันร้ว ปลาจึงหลุดลอคออกไปหมด มีพ่อค้าขายผ้าคนหนึ่งเดินทางมาค้าขายพร้อมกับภรรยาหน้าตาขี้เหร่ พ่อค้าเห็นภรรยาของชายยากจนสวยงามจึงเกิดความพอใจ จึงขอแลกภรรยากับชายยากจน ชายยากจนยอมแลกด้วย แล้วแยกย้ายกันทำมาหากิน ชายยากจนไปหาปลาดังเดิม หาปลาได้ก็ส่งให้เมียขี้เหร่คนใหม่เก็บใส่กระเชอ เมียเห็นกระเชอร้วก็หาไม้มาขัดกันให้ดีเพื่อปลาจะได้ไม่หลุดลอคออกไป จึงได้ปลามากมายเหลือกินก็เอาไปขายเช่นนี้เรื่อยมาจนมีเงินมากมายในเวลาต่อมา ส่วนพ่อค้าขายผ้าเมื่อได้เมียคนสวยไปก็เดินทางค้าขายต่อไป จนนางตั้งครรภ์และคลอดลูกออกมา ในขณะที่เลี้ยงลูกเมื่อลูกถ่ายอุจจาระนางก็เอาผ้าที่ไว้ขายมาเช็ดอุจจาระลูกแล้วโยนทิ้งน้ำไปทุกครั้ง จนผ้าหมดไม่มีขาย ผ้าลอยน้ำไปติดลี้คักปลาของชายหาปลาที่ได้ภรรยาขี้เหร่แต่น้ำใจดีขยันช่วยสามีทำมาหากิน นางเอาผ้าไปซักแล้วนำไปขายพร้อมกับปลาที่จับได้ จนกระทั่งมั่งมีขึ้นเรื่อยๆ ส่วนพ่อค้าก็ยากจนลงเพราะมีภรรยาที่เป็นกระเชอกันร้ว

กาลนัชมือซ้าย รัชช ปุณโฆทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๑๘๘

ต้นฉบับนิทานเรื่องนี้ไม่แพร่หลายนัก เพราะเนื้อเรื่องไม่สนุกเหมือนชาดก ต้นฉบับอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ และที่ศูนย์การค้นคว้าวัดโพธิ์พระนา ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตอนท้ายบอกชื่อผู้แต่งว่าชื่อ เพียรราชมาด (เพียร คือ พระยา) เนื้อเรื่องกล่าวถึงความวิปริตที่จะเกิดขึ้นในโลกตอนปลายจะสิ้นสุดพุทธศาสนา ถึงอสังขรรจ์จะเกิดขึ้นหลายอย่างสอนคนให้ละบาปเร่งทำบุญทำทาน เพื่อให้พ้นภยันตรายที่จะมาถึง เน้นการสอนหญิง สอนบุตร ส่วนใหญ่เป็นธรรมะนำมาประยุกต์ให้เข้ากับความเชื่อและสภาพสังคม

กาละเกด พงนิยั เเพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๑๘๑

ผู้ประพันธ์เรื่องกาละเกดคือ สมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาที่แต่งว่าปีศักราชพันหนึ่งร้อย เท่ากับ พ.ศ. ๒๒๘๑ ในรัชสมัยพระเจ้าสิริบุญสาร กษัตริย์ที่ครองเมืองเวียงจันทน์ เนื้อเรื่องย่อมีดังนี้ ท้าวสุริวงศาเสนาบดี กษัตริย์ครองเมืองพาราณสี มีมเหสีชื่อ นางกาละ ท้าวสุริวงศาไปเรียนวิชากับพระฤๅษีองค์หนึ่ง โดยให้นางกาละปกครองเมืองแทน ท้าวสุริวงศาสามารถหาได้ คำคิดได้ เมื่อเรียนจบก็ขี่ม้ามณีกาบเหาะ ไปถึงเมืองครุฑทำพิธีผูกเสี่ยวเป็นเพื่อนกับท้าวสุบันพญาครุฑ ครุฑมอบธนูให้ก่อนจากกัน เมื่อเดินทางต่อไปก็พบพญาอั๊กษและทำพิธีผูกเสี่ยวกับอั๊กษอีก อั๊กษมอบพระขรรค์วิเศษให้ แล้วเดินทางกลับเมืองพาราณสี ชาวเมืองยินดีที่ท้าวสุริวงศากลับมา ต่อมาพระอินทร์ส่งเทพบุตรชื่อเกสสันตมาเกิดเป็นโอรสของท้าวสุริวงศาและนางกาละ พร้อมเทพธิดาชื่อนางกัปปะติปมาเป็นคู่บุญบารมี พระอินทร์ประทานพระขรรค์ให้ด้วย เมื่อเทพบุตรมาเกิดได้ชื่อว่า

กาละเกด เมื่อเติบโตไปพบม้ามณีกาบ กาละเกดได้ขึ้นขี่เหาะไปถึงเมืองยักษทั่วมิมนต์ มีธิดานามว่านางมาลีจันทร์ ซึ่งก็คือนางกับปะถิปเทพธิดาคู่บารมีนั่นเอง ท้าวกาละเกดลักลอบพบนางจนกระทั่งทั่วมิมนต์จับได้และนำท้าวกาละเกด นางมาลีจันทร์นำศพกาละเกดและม้ามณีกาบลอยแพไป ท้าวสุบันเจ้าเมืองครุฑมาพบคาบไปให้พระอินทร์ชุบชีวิต เมื่อท้าวกาละเกดฟื้นขึ้นมาจึงกลับไปหานางมาลีจันทร์ ได้ต่อสู้กับทั่วมิมนต์ยักษทั่วมิมนต์ ท้าวกาละเกดชุบชีวิตยักษทั่วมิมนต์ได้ ทั่วมิมนต์กลัวจึงยกเมืองให้ครอง ท้าวกาละเกดพานางมาลีจันทร์กลับเมืองพาราณสี ระหว่างทางพบนางกนิริสามคนลักพาท้าวกาละเกดไป ม้ามณีกาบออกติดตามก็พลัดจากกัน ท้าวกาละเกดอยู่กับนางกนิริสามปีจึงคิดถึงนางมาลีจันทร์และออกติดตามจนพบนางและม้ามณีกาบ พาเดินทางต่อไป ท้าวกุมพลพญาอักษทั่วมิมนต์พานางมาลีจันทร์ไป ท้าวกาละเกดจึงสู้กับยักษทั่วมิมนต์มาช่วยท้าวกาละเกด และบอกพญาอักษทั่วมิมนต์ว่าท้าวกาละเกดคือพระสัพพัญญูมาเกิด พญาอักษทั่วมิมนต์ยอมอ่อนน้อมและยกเมืองให้แก่ท้าวกาละเกดไม่รับ ตอนให้พญาอักษทั่วมิมนต์ตั้งอยู่ในศีลธรรม ท้าวกาละเกดเดินทางกลับพาราณสี กษัตริย์เมืองต่างๆ อันได้แก่ นาค ครุฑ ยักษทั่วมิมนต์ พากันแห่แหนมาส่ง ท้าวสุริวงศ์ยกเมืองพาราณสีให้ท้าวกาละเกดครองอย่างสงบสุขทั่วทั้งจักรวาล

กำเนิดจะแกเตอ มงกุฎ แก่นเคียว ผู้เรียบเรียง หน้า ๒๑๔

กำเนิด เป็นภาษาเขมร แปลว่าความนึกคิด จะแก แปลว่าสุนัข เตอ แปลว่า เตี้ย ความคิดหรือความฝันของหมาเตี้ย เป็นนิทานพื้นบ้านกลุ่มวัฒนธรรมเขมร-ลาว เล่าเป็นภาษาเขมร ค้างนี้หมาเตี้ยตัวหนึ่งอยากเป็นดวงอาทิตย์ เทวดาจึงมาให้พรว่าอยากเป็นอะไรก็ได้ตามปรารถนาเจ็ดครั้ง หมาเตี้ยจึงกลายเป็นดวงอาทิตย์ตามที่คิด ส่องแสงไปทั่ว วันหนึ่งมีเมฆมาบังไม่สามารถส่องแสงได้ หมาจึงคิดเป็นเมฆ มันก็ได้เป็นเมฆ เมฆถูกลมพัดกระจัดกระจาย หมาจึงเป็นลมพัดทุกสิ่งทุกอย่างได้ แต่ไม่สามารถพัดจอมปลวกให้พังได้ หมาจึงเป็นจอมปลวกที่มั่นคงแข็งแรง คว้าตัวหนึ่งมาขวิดจอมปลวกพังกระจัดกระจาย หมาจึงคิดเป็นควายที่แข็งแรง เมื่อเป็นควายก็ขวิดสิ่งต่างๆ ไปทั่ว เจ้าของควายจึงเอาเชือกหนังควายมาล่ามไว้ หมาคิดว่าเชือกหนังควายแข็งแรงกว่าควายจึงเป็นเชือกหนังควาย และคิดว่ามันเป็นที่ยึดของสรรพสิ่ง หมาตัวหนึ่งเห็นเชือกหนังควายจึงมากัดแทะเป็นอาหาร หมาจึงคิดว่าเกิดเป็นหมาดีกว่า เป็นหมาที่แหล่ดีที่สุด มันจึงเกิดเป็นหมาตามเดิม

กำพร้าดูบดอง พงนิย เฝิงเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๒๑๕

กำพร้าดูบดองเป็นนิทานจักรๆ วงศ์ๆ คล้ายเรื่องสังข์ทอง กวีพยายามแต่งเลียนแบบชาดกต้นฉบับได้จากวัดเทพนาคา อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม จารด้วยอักษรธรรมอีสาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ผู้แต่งคือพระครูสาย เนื้อเรื่องย่อมีดังนี้ พระยาพรหมทัตครองเมืองพาราณสี มีชายกำพร้าคนหนึ่งยากจนมากหาถึงไม้มาปลูกดูบ (กระท่อม) เล็กๆ มุงด้วยใบดอง คนทั่วไปจึงเรียก

ท้าวคำพราดบดอง วันหนึ่งไปรับจ้างบ้านเศรษฐีพบนางหล้าลูกคนที่เจ็ดของเศรษฐี นางมาช่วยท้าวคำพราดบดองทำให้เศรษฐีไม่พอใจ จึงไล่นางไปอยู่กับท้าวคำพราดบดอง นางขอขวานจากมารดา มาให้ท้าวคำพราดบดองพิณขยวงฐานะครอบครัวดีขึ้นเรื่อยๆ พระอินทร์เห็นว่าพระโพธิสัตว์กำเนิดเป็นท้าวคำพราดบดองได้รับทุกขซึ่งนัก จึงแปลงกายเป็นชายแก่นำไหส้มมาให้ท้าวคำพรา ท้าวคำพราจึงให้นางหล้าของพี่สาวทั้งหกของนางให้ท้าวคำพราเดินทางไปค้าขายกับที่เขยทั้งหกคนด้วย พี่สาวอนุญาตแต่ท้าวคำพราต้องทำงานรับใช้พี่เขยทั้งหกคน เมื่อเดินทางถึงเมืองตานีเขยทั้งหกจึงหยุดค้าขายที่เมืองนั้น ท้าวคำพรานำไหส้มไปขายด้วยแต่ไม่มีคนสนใจซื้อเลย พระยาพรหมจักรได้ยินเสียงร้องขายไหส้มจึงเรียกเข้าไป เมื่อชิมส้มในไหรู้สึกว่าร่อยมากจึงขอซื้อ โดยให้ราคาเป็นสมบัติอย่างละห้าร้อยคือ เรือสำเภา แก้วแหวนเงินทองข้าทาสบริวาร เขยทั้งหกเดินทางกลับไปแล้วทิ้งท้าวคำพราไว้ เมื่อท้าวคำพราได้เรือสำเภาจากพระราชาเมืองตานี จึงแล่นตามไปและทันขบวนของหกเขย เขยทั้งหกตกใจที่เห็นท้าวคำพราสมบัติมากมาย จึงนำรูปเทียนมาขอขมาเพราะคิดว่าท้าวคำพราต้องเป็นผู้มีบุญญาธิการมาก ทุกคนก็เดินทางกลับเมืองพาราณสี ท้าวคำพราให้คนพานางหล้าภรรยาของตนมาขึ้นเรือ นางตกใจและดีใจมากที่พบท้าวคำพรา ทั้งคู่สร้างปราสาทเจ็ดหลัง เศรษฐีบิดานางหล้าก็ยกสมบัติให้ท้าวคำพราครอบครอง เจ้าเมืองพาราณสีก็ยกราชสมบัติให้และให้ปกครองเมืองต่อไปเพราะพระองค์ก็ไม่มีโอรสสืบราชสมบัติ ท้าวคำพราจึงได้ครองเมืองพาราณสีต่อมา เมื่อสิ้นอายุขัยก็ไปเกิดในสวรรค์ กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธองค์ นางหล้าคือนางยโสธรา รวมทั้งผู้ที่เป็นพุทธบิดามารดา และบริวารอื่นๆ

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 2

นิทาน

ไก่อแก้ว พงนิย เเพงเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๑๖

นิทานเรื่องไก่อแก้ว บ้างก็เรียกว่าไก่อแก้วหอมสุ ท่านเจ้าคุณอารีย์ (พระอริยานุวัตร เขมจารี) เขียนถึงนิทานเรื่องนี้ไว้ว่า ระหว่างเข้าพรรษาทางวัดจตุคึกให้มีการเทศน์ตลอดทั้งพรรษาได้แก่เรื่องเล่าไก่อแก้ว นางแดงอ่อน สุริวงค์ เป็นต้น แสดงว่าเรื่องไก่อแก้วนิยมใช้เทศน์ในงานทางศาสนาเช่นกัน ดันฉบับวรรณกรรมเรื่องไก่อแก้วมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เนื้อเรื่องกล่าวถึงสามภรรยาคนหนึ่งยากจนมาก มีลูกชายหนึ่งคน ต่อมาสามีตายจากไป นางพาลูกคำพราขทานไปถึงเมืองโคคม จนลูกคำพราโตเป็นหนุ่ม อ้ายคำพราไปต่อไก่อป่าแลกอาหารมาให้แม่กิน วันหนึ่งอ้ายคำพราฝันว่าไปต่อไก่อพบไก่อแก้ว จึงต่อไก่อแก้วได้แต่ขนหางไก่อซึ่งมีกลิ่นหอมมาก ส่วนไก่อแก้วหนีลงรูไป ราชแห่งเมืองโคคมได้กลิ่นขนไก่อแก้วจึงให้ทหารตามหา รุ่งเช้าอ้ายคำพราไปต่อไก่อ เหตุการณ์ต่างๆ เป็นไปตามความฝัน แม่บอกว่าจะไปหาไก่อที่ขึ้นมาจากเมืองบาดาลก็ได้ ท้าวภูษโรรษาแห่งเมืองโคคมให้อ้ายคำพราไปหาไก่อแก้วมาให้ได้ อ้ายคำพราจึงให้ทหารทำสายยนต์พร้อมนั่งร้านลงไปยังเมืองบาดาล ได้พบกับนางสีดาซึ่งอดีตชาติเคยเป็นคู่กัน นางสีดาปลอมเป็นไก่อแก้วขึ้นไปหาอ้าย

กำพรีา เมื่ออ้ายกำพรีาลงมาหานางเจ้าเมืองบาดาลจึงทำพิธีต้อนรับอ้ายกำพรีา และได้ชื่อว่าท้าวไก่อแก้ว ท้าวไก่อแก้วอยู่กับนางสีดาได้หนึ่งปี จึงพากันขึ้นไปหาแม่ยังโลกมนุษย์ แต่ท้าวไก่อแก้วขึ้นสายชนดิไม้ทัน นางสีดาขึ้นไปคนเดียว ท้าวฤๅษโรภิกษณางให้เป็นมเหสีแต่ไม่สามารถเข้าใกล้ตัวนางได้ เพราะเทวคานันดาลให้ตัวนางร้อนคังไฟ ท้าวไก่อแก้วตามหานางสีดาไปถึงเมืองยักษ์ได้นางอำมาตย์เป็นชายานางอำมาตย์ของวิเศษของพ่อหนีไปกับท้าวไก่อแก้ว เดินทางไปเมืองผาจง ท้าวไก่อแก้วได้นางจันทาเป็นชายา และชายาทั้งสองเดินทางไปเมืองโคคมพบมารดาเสียชีวิตแล้ว จึงชุบชีวิตมารดาและบิดาให้ฟื้นขึ้นมาพร้อมทั้งนครเมืองให้อยู่อย่างมีความสุข ท้าวไก่อแก้วเดินทางเข้าเมืองโคคมนครมิให้น้ำท่วมเมือง ท้าวฤๅษโรและชาวเมืองจมน้ำตายหมด ท้าวไก่อแก้วดีใจที่ได้พบนางสีดา และชุบชีวิตท้าวฤๅษโรพร้อมชาวเมืองขึ้นมา ท้าวไก่อแก้วขอให้ท้าวฤๅษโรปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม แล้วไปเมืองยักษ์กันดารบอกลให้ยักษ์เลิกกินคน ท้าวไก่อแก้วอยู่กับชายาทั้งสามจนกระทั่งมีโอรสกับนางสีดาชื่อ ท้าวบุญนาค ท้าวไก่อแก้วพาไปเยี่ยมยายดาที่เมืองบาดาล ไปเยี่ยมเมืองเวสสันดร เมืองผาจง แล้วนครเมืองตนเองชื่อเมืองโคคมเช่นเดียวกับเมืองของท้าวฤๅษโร เมื่อท้าวบุญนาคโตเป็นหนุ่มได้พบนางวาสิธิดาของท้าวจันทิราช และลักลอบอยู่กับนางที่ปราสาทเสาศิลา วันหนึ่งนางวาสิธิดาตามท้าวบุญนาคออกไปในป่าแล้วกลับมายังปราสาท แต่ท้าวบุญนาคยังจับราชสีห์อยู่ ราชสีห์ร้องเสียงดังไปถึงท้าวไก่อแก้ว ท้าวไก่อแก้วเกรงว่าโอรสจะมีอันตรายจึงจับขังไว้ ท้าวบุญนาคลาลงไปเมืองบาดาลคิดว่าเป็นเมืองคยา แต่ไม่ใช่และได้พบนางแพงพันจึงได้นางเป็นชายา แล้วเดินทางไปรับนางวาสิ ท้าวเพ็ชรเกษมยักษ์แห่งเมืองลังกามาลักพานางทั้งสองไป ท้าวบุญนาคตามไปต่อสู้กับยักษ์ ท้าวไก่อแก้วเดินทางมาช่วยโอรส รบชนะยักษ์สอนให้ยักษ์ปกครองเมืองอย่างมีศีลธรรม ท้าวไก่อแก้วพาโอรสกลับเมือง พานางวาสิและนางแพงพันกลับเมืองตนเอง แต่ท้าวบุญนาคคิดถึงนางวาสิและนางแพงพัน จึงไปลักพานางแพงพันจากเมืองนาค ทำให้ท้าวบุญนาคเสนาไม่พอใจเกิดสู้รบกับอย่างใหญ่โตนาคและครุฑมาช่วยท้าวบุญนาครบกับท้าวบุญนาค ฆ่าท้าวบุญนาคตายแต่ท้าวบุญนาคนั้นอดีตชาติคือลูกพระอินทร์จึงไปเกิดบนสวรรค์ แม้อยู่บนสวรรค์แล้วแต่ท้าวบุญนาคก็ยังคิดถึงนางวาสิและนางแพงพัน จึงลงมายังโลกมนุษย์ ท้าวไก่อแก้วและนางสีดาทำพิธีบายศรีสู่ขวัญท้าวบุญนาค พร้อมทั้งรับนางวาสิ และนางแพงพันมาอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

ขันดาปา สาร สาระทศนันทน์ ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๗๓

นิทานขันดาปา เป็นนิทานประเทืองปัญญา เนื้อเรื่อง คล้ายศรีธนญชัย ของภาคกลาง หรือ เชียงเหมียง ของภาคอีสาน เนื้อเรื่องว่า ขันดาปา เป็นเด็กวัด อาศัยอยู่กับหลวงตา ขันดาปามีภรรยาใช้ ปัญญาแก่งหลวงตาอยู่เป็นประจำ เช่น ตอน ขันดาปา นำเทียนเล่มใหญ่ ไปไว้บนยอดตาล แล้วไป

โกหกหลวงตาว่าดาวประกายพริกแล้วให้หลวงตาออกบิณฑบาตได้ ตอน ขันตาปาหลอกให้หลวงตากินขี้ไก่ และตอนหลอกให้หลวงตาหาบเกลือ

ขุนทิ้ง พงนี้อยู่ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๓๕

ขุนทิ้ง เป็นนิทานพื้นบ้านของชาวลุ่มน้ำโขง นิยมกันมากในภาคอีสานและอาณาจักรล้านช้าง มีอายุเก่าแก่กว่าเรื่องสินไซ คนฉบับจารด้วยอักษรไทยน้อย บอกชื่อผู้ประพันธ์ว่า สมณกุลวงศ์ คงเป็นพระภิกษุหรืออาจดำรงตำแหน่งทางสงฆ์ เรื่องย่อมีดังนี้ ขุนเทืองและนางบุสดีปกครองเมืองเชียงเงื่อม วันหนึ่งขุนเทืองออกประพาสป่า ให้นางบุสดีปกครองเมืองแทนและสั่งว่า ถ้าคนไม่กลับภายในหนึ่งปี ให้นางทำบุญทำทานให้ด้วย ขุนเทืองเดินทางไปถึงอุทยานพระยานาค ขณะที่นอนพักผ่อนฝันไปว่ามีพระยานาคมารัดตัวจึงสะดุ้งตื่น วันรุ่งขึ้นขุนเทืองได้พบกับนางแอกไค้ธิดาพระยานาค ทั้งคู่เกิดความรักใคร่แก่กัน และอยู่ด้วยกันในเมืองบาดาล สองปีผ่านไปนางแอกไค้ไม่คอยไปเล่นน้ำทำให้ฝนตกน้อย นางจึงขออนุญาตไปเล่นน้ำเพื่อให้ฝนตกไปยังโลกมนุษย์ ขุนเทืองขอลานางแอกไค้กลับไปยังเมืองเชียงเงื่อมพร้อมกับขุนทิ้งกุมารน้อยลูกของนางแอกไค้ เมื่อมาอยู่เมืองมนุษย์จนเจริญเติบโตขุนทิ้งคิดถึงมารดาจึงไปหานางแอกไค้ที่เมืองบาดาล เมื่อจะกลับมายังโลกมนุษย์พระยานาคได้ให้ของวิเศษแก่ขุนทิ้งสามอย่างคือ หม้อทองแดง พระขรรค์ และของ้าว เมื่อลาจากเมืองบาดาลขุนทิ้งลากของ้าวเดินไปตามคำสั่งของมารดา ของ้าวไปเกี่ยววัดที่แห่งหนึ่งให้นอนพักที่นั่น เมื่อของ้าวเกี่ยววัดที่แห่งหนึ่ง ขุนทิ้งจึงนอนพักรุ่งเช้าจึงพบว่ากลายเป็นเมืองใหญ่โตชื่อ ศรีสัตตนาคนหุต ขุนทิ้งจึงครองเมืองศรีสัตตนาคนหุต อภิเษกนางทิ้งและนางทองเป็นมเหสี วันหนึ่งขุนทิ้งออกประพาสป่าพบนางชะนี ใค้อยู่กินกับนางชะนีจนมีบุตรคือ ท้าวอู่แก้ว หรือท้าวอำคา ขุนทิ้งพร้อมโอรสเดินทางกลับเมืองโดยบอกนางชะนีว่าจะกลับมารับนางที่หลัง นางรอกอยจนขุนทิ้งนำขบวนมารับนาง ด้วยความอิจฉาของนางทิ้งและนางทองนางชะนีมีอาจออยู่ในวังได้ต้องหนีกลับไปป่าหิมพานต์ ต่อมาขุนทิ้งล้มป่วยจึงให้โอรสอำคาไปขอยาจากนางชะนีมารักษาจึงหายป่วย ต่อมาขุนทิ้งมอบให้ท้าวอำคาครองเมืองต่อจากพระองค์ ขุนทิ้งล้มป่วยให้ท้าวอำคาไปขอยานางชะนีแต่ไม่พบ และคิดว่านางน่าจะตายแล้ว ขุนทิ้งเสียใจมากประกอบกับไม่มียารักษาจึงสิ้นชีวิต ท้าวอำคาจึงปกครองเมืองต่อจากบิดาสืบไป

ขุนบรมราชาธิราช รัชช ปุณโฆทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๔๐

เรื่องขุนบรมราชาธิราช หรือ ขุนบุญสม มีทั้งตำนานนิทาน และเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมาเป็น เอกสาร เป็นบันทึกวรรณกรรมประเภทพงศาวดาร เนื้อเรื่องจะไม่ตรงกัน มีอภินิหารปรากฏอยู่บ้าง ขุนบุญสม เป็นเรื่องที่คนอีสานและชาวลาว นับถือว่าเป็นวีรบุรุษของตน ขุนบรมราชาธิราชที่เป็นลายลักษณ์อักษร มีพบอยู่ใน พงศาวดารเมืองพวน พงศาวดารล้านช้าง พื้นขุนบุญสม ของกมวัน

นะคะคี(ประเทศลาว พ.ศ. 2510) ค้นฉบับเรื่องขุนบรมราชธิราช มีหลายฉบับ คือ ค้นฉบับที่ 1 (ประชุมพงสาวดารภาคที่ 70) มีเนื้อหาค้นฉบับพื้นขุนบรมฉบับบูรณแก้ไขของกรมวันนะคะคีลาว ค้นฉบับที่ 2 (ประชุมพงสาวดารที่ 2) เรียกว่า พงสาวดารล้านช้าง กล่าวถึงประเทศลาวแตกแยก ออกเป็น 3 รัฐ คือ เวียงจันทน์ หลวงพระบางและจำปาสัก เนื้อเรื่องในค้นฉบับที่ 1 แบ่งออกเป็น 4 ตอน คือ ยุคภัทรกัป ยุคฤๅษีสร้างเมืองล้านช้าง ยุคพระยาเถนส่งขุนบรมราชามาปกครองเมือง ล้านช้าง และยุคขุนบรมราชสร้างบ้านแปลงเมือง เรื่องย่อในค้นฉบับที่ 2 คือแบ่งเป็น ตอนปฐม นิทานเพราะกำหนดยุคสมัยไม่ได้ กล่าวถึง พระยาชัย และ การสร้างโลกของพระยาเถน แบ่งเป็น ตอน คือ ปริเฉทที่ 1 ปฐมนิทาน ปริเฉทที่ 2 การกำเนิดโลก ตอนขุนบรมราชลงมาปกครอง เมืองน่าน้อยอ้อยหนู

ขูลุนางอ้ว รัชช ปุณโฆทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๔๕

ท้าวขูลุนางอ้ว เป็น วรรณกรรมนิทานพื้นบ้านมีพบในเฉพาะท้องถิ่นอีสานมีลักษณะ แตกต่างจากเรื่องทั่วไปคือ ตอนจบเรื่องจบแบบ โศกเศร้าสลใจ มีลักษณะคล้ายกับลิลิตพระลอ และ เงาะป่า ทั้งยังเป็นกรออธิบายที่มา สิ่งของ ได้ เช่น เมื่อท้าวขูลุนางอ้วตายไปแล้ว ก็ไปเกิด เป็นพันธุ์ไม้และแมลงที่มักจะอยู่คู่กันเสมอ คือ ดอกไม้ป่าสีชมพู ชื่อ ดอกนางอ้ว และแมลงปีกแข็ง สีดำ เรียกว่า แมงขูลุนางอ้ว เนื้อเรื่องผู้แต่งได้เน้นให้เป็นชาดก อยู่เสมอ ตัวละคร สำคัญมี 3 ตัว คือ ท้าวขูลุนางอ้ว เป็นชนเผ่าลาว ไอรสเมืองกาสิ นางอ้วเป็นชนเผ่าลาวพระธิดาเมืองกายนคร และขูลุนางอ้ว เป็นชนเผ่าข่า ขาลาย(ขอมภูษาเก่าหรือ เขมรป่าดง) เนื้อเรื่อง มีว่า นางอ้ว รักใคร่ชอบพอกับ ท้าวขูลุนางอ้ว แต่มารดาของนางอ้วบังคับให้นางอ้วไปแต่งงานกับขูลุนางอ้ว แต่นางอ้วไม่ชอบขูลุนางอ้ว ในที่สุด นางอ้วผูกคอตาย ท้าวขูลุนางอ้วทราบข่าวฆ่าตัวตายตาม และขูลุนางอ้วถูกธรณีสูบ ตำนวนโวหารศิลปะ การพรรณณาฉาก การใช้ภาษาที่สะท้อนอารมณ์ โวหารที่โศกเศร้า นอกจากนี้ยังแสดงทัศนะที่ สะท้อนสังคมอีสานหลายแง่มุม ทั้งค่อนุพการี การเลือกเนื้อคู่ ปรัชญาพุทธศาสนา เรื่องกามคุณ การ รักษาศีล

กานสลา (ขันหมาก) มงกุฎ แก่นเคียว ผู้เรียบเรียง หน้า ๖๖๘

นิทานกานสลา เป็นนิทานในกลุ่มเขมร-ส่วย อธิบายที่มาของขันหมาก เนื้อเรื่องมีว่า ครอบครัวชาวนาหนึ่งมีลูกชายสองคน พี่น้องสองคนนี้รักใคร่กันมากไม่เคยทะเลาะกันเลย วันหนึ่ง เมื่อพ่อ แม่ตายจากแล้ว พี่ชายจึงได้ไปแต่งงานกับหญิงสาว โดยแบ่งเวลามาดูแลน้องชายบ้าง ดูแล ภรรยาคนบ้างตามสมควร วันหนึ่งเมื่อน้องชายต้องการให้พี่ชายอยู่ดูแลภรรยาและไม่ต้องให้พี่ชาย เป็นห่วงคนมากจึงหนีจากบ้านไปกลางป่ามานอนพักอยู่ใต้ต้นไทรเทพาอารักษ์ประจำต้นไทร ไม่ พอใจน้องชายที่ไม่ได้ขออนุญาตจึงสาปแช่งให้เป็นหินปูน ต่อมาพี่ชายออกติดตามหาน้องชายได้มา

นอนพักอยู่ใต้ไทรอีก ก็ถูกสาปให้เป็นคันทนมาก ต่อมาภรรยาที่ออกตามหาสามีตนมานอนใต้คันทน
คันทนนั้นก็ถูกสาปให้เป็นคันทนพลูก็เช่นกันกับคันทนมาก ต่อมาพระราชามาพบจึงทรงองพิสูจนว่า หินปูน
คันทนมาก คันทนพลู เกิดจากคนจริง จึงมาคบเคี้ยวใส่กัน น้ำออกมาจึงมีสีแดงคล้ายเลือด พระราชาจึง
ตั้งว่าถ้าผู้ใดแต่งงานจงเอาหินปูนและพีชมกคล นี้ไปประกอบพิธีด้วยเพราะแสดงถึงความรักกัน

ความกตัญญู พงษ์ ฝรั่งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๖๓๓

เนื้อเรื่องมีว่า หม่าออกลูกเป็นผู้หญิงสองคน เมื่อลูกหมาที่เป็นผู้หญิงเจริญเติบโตเป็นสาว
เป็นผู้ที่มีหน้าสวยสดงดงามมาก วันหนึ่งแม่หมาออกหากิน พระราชามาพบนางทั้งสอง จึง
รับไปเลี้ยงไว้ทั้งสองคน แม่หม่ากลับมาจากหากินไม่พบลูกจึงออกตามหาจนไปถึงวังของลูกสาว
คนโต เมื่อลูกสาวคนโตเห็นแม่หม่าก็อับอาย จึงสั่งให้เสนาทหารไล่ตีหมา แม่หมาเจ็บทุกข์ทรมาน
มาก จึงคลานไปอย่างไร้จุดหมายในที่สุดมาพบลูกสาวคนเล็กในวัง เมื่อลูกสาวคนเล็กเห็นแม่หมา
นางดีใจมากวิ่งมากอดแม่หมาด้วยความดีใจพร้อมกับจัดอาหารที่นอนให้แม่หม่าอย่างดี ต่อมาอีก เจ็ด
วันแม่หม่าก็สิ้นใจตายเพราะพิษบาดแผล ลูกสาวคนเล็กได้เล่าเรื่องราวให้พระราชารับฟัง พระราชารู้ว่า
นางเป็นผู้กตัญญูรู้คุณแม่จึงประทานรางวัลให้มากมาย และแต่งตั้งให้เป็นมเหสี ส่วนลูกสาวคนโต
พระราชาน่าสนใจอะไร

ตำนาน

พระธาตุขามแก่น ธวัช ปุณ โฆทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๕๒

ตำนานพระธาตุขามแก่น เป็นเรื่องราวที่อธิบายประวัติความเป็นมาของโบราณสถานแก่นแก้ว
ที่เกี่ยวข้องกับ ตำนานอุรังคธาตุนิทาน(ตำนานพระธาตุพนม) เนื้อเรื่องมีว่า กษัตริย์โมริยะ เจ้าเมือง
โมริย์ ที่อยู่ในการปกครองของขอม ทราบว่า พระกัสสปะเถระได้นำอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าไป
ประดิษฐานที่ภูเก้าพร้าว จึงโปรดให้เสนาอำมาตย์และพระเถระ พระอรหันต์ 9 รูป นำพระธาตุที่เก็บ
รักษาอยู่ที่เมืองโมริย์ไปร่วมบรรจุไว้ที่พระธาตุพนม แต่การเดินทางคราวนั้นไปไม่ทัน จึงนำพระ
ธาตุกลับมา ถึงบริเวณคอนมะขาม พบเห็นคันทนมะขามใหญ่ที่ยืนตายเห็นแก่น กลับมีใบผลิออกออก
กิ่งก้านสาขาเขียวชะอุ่มเป็นอัศจรรย์ คณะอัญเชิญพระธาตุเมืองโมริย์เห็นเป็นนิมิตที่ดี จึงตกลง
ร่วมกันสร้างพระธาตุเจดีย์ตรงนั้น และนำพระธาตุบรรจุในองค์สถูป เรียกว่า พระธาตุคอนมะขาม
ไพร่พลที่มาด้วยมีศรัทธา ได้นำพระพุทธรูป แก้วแหวนเงินทองร่วมบรรจุอยู่ในองค์พระธาตุด้วย
ขณะเดินทางมาด้วยต่างก็พร้อมใจกันสร้างบ้านแปลงเมืองอาศัยอยู่ดูแลปรนนิบัติพระธาตุคอน
มะขาม ต่อมากลายเป็นชุมชนเมือง เมื่อพระอรหันต์ 9 รูป มรณภาพ ชาวบ้านจึงสร้างพระธาตุน้อย
เพื่อบรรจุพระธาตุของพระอรหันต์ เคียงคู่กับพระธาตุใหญ่ ต่อมาพระธาตุใหญ่นั้น เรียกว่า พระ
ธาตุขามแก่น ต่อมาเรียกเพี้ยนเป็น ขอนแก่น ต่อมาเข้าเพี้ยน เมืองแพน บุครพระรัตนวงศา เจ้าเมือง

สุวรรณภูมิ อพยพไพร่พลมาตั้งบ้านเมืองอยู่ที่ริม บึงบอน หรือ บึงแก่นนคร จึงเรียกชื่อเมืองว่า เมืองขอนแก่น ตามชื่อพระธาตุขามแก่น

เจียวค้อม (ยโสธร) บำเพ็ญ ฌ อุบล ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๕๓

นางเจียวค้อม เป็นตำนานพื้นบ้านที่อธิบายชื่อบ้านนามเมือง โบราณสถาน ในแต่ละท้องถิ่น ที่มีเนื้อเรื่องแตกต่างกันไป เล่ากันว่าเจียวค้อม เป็นพระธิดาภคินีแห่งล้านช้าง เจียวค้อม หมายถึง หญิงที่มีความงามเพียบพร้อมในจริยธรรม กัลยาณี จรรยา มารยาทที่อ่อนน้อมงดงาม โอปอ้อมอารี เมตตากรุณา ซื่อสัตย์ เกียรติยศ ทวีปยศสมบัติ ฐานันดรศักดิ์สูง นางเจียวค้อม มีอยู่หลายพระองค์ ที่รู้จักกันหลายคือ พระนางเจียวค้อมองค์ที่ ๑ เป็นชายาของท้าวศรีโคตรบอง องค์ที่ ๒ เป็น มีนามว่า นางทองสุก เป็นพระธิดาของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง ต่อมาได้เป็นเจ้าจอมมารดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นพระมารดาของพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ตามตำนานเล่าว่าครั้งหนึ่งมีช้างป่าเข้ามาถูกรานบ้านเมืองในกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง เจ้าเมืองจึงหาคนดีมีฝีมือมาปราบ ในที่สุดท้าวศรีโคตรบองได้มาปราบช้างป่าสำเร็จ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างจึงยกพระราชธิดา ชื่อว่า นางเจียวค้อมให้ เป็นชายาและตั้งเป็นพระมหาอุปราช ต่อมาพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเกรงว่า ท้าวศรีโคตรบองจะแย่งราชสมบัติจึงคิดจะฆ่าเสีย จึงใช้อุบายหลอกลวงความลับจากนางเจียวค้อม เมื่อทราบความลับแล้วจึงวางอุบายฆ่าท้าวศรีโคตรบอง โดยใช้ไม้แหลมแทงทวารหนัก เมื่อท้าวศรีโคตรบองถูกหลาวแทงทวารหนักจึงเหาะไปเมืองศรีโคตรบองบ้านของตนพร้อมกับสาวแข่ง กรุงศรีสัตนาคนหุตไว้ว่า ขออย่าให้เมืองนี้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป หากจะเจริญรุ่งเรืองก็อย่าเจริญรุ่งเรืองนาน ให้เจริญชั่วช้างพัพพ ชั่วงูแลปลิ้น ส่วนนางเจียวค้อมตามหาสามีมาถึงริมลำน้ำมูล ได้คลอดลูกผู้ชายและให้นุตรนอนในพระอุทรพร้อมอริยฐานฝากบุตรไว้กับรุกขเทวดาที่ต้นยางคอง ต่อมาพระเจ้าจำปาศักพหลมาล่าเนื้อ ได้ยินเสียงเด็กร้อง จึงนำไปเลี้ยงไว้จนโต แล้วสร้างเมืองให้อยู่ เรียกว่า เมืองอุบลน กุมารนั้น ให้ชื่อว่า เจ้าประทุม

ผญา

คำผญา ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๖๕๘

คำผญา คือ สำนวนภาษิต ข้อความ เปรียบเทียบ อุปมาอุปไมย คำที่มีความหมายโดยนัย ที่มีคติเตือนใจ และใช้ในการเกี่ยวพาราสีกันของชายหนุ่มหญิงสาว คำผญาที่ใช้เกี่ยวพาราสีกันเรียกว่า ผญาเครือ แตกต่างจากคำผญาสั่งสอน การสร้างคำผญามีวิธีการสร้าง หลายอย่าง ดังนี้ คำผญาบาทเดียว เป็นคำคล้องจองกัน ใช้พูดเพียงบาทเดียวซึ่งมีจำนวนคำ ราว 6-8 คำ เช่น มหาหลายเจ้ากินข้าวหลายเดือน, กินข้าวโต อย่าใสความเพิ่น ควยคุ้มักชน คนจนมักเว้า เป็นต้น คำผญาห้าคำหน้า คือ ในวรรคหนึ่งจะเล่นคำซ้ำเพื่อกำหนดคำ เล่นคำเป็นการใช้คำนำหน้าซ้ำเพื่อกำหนดความหมาย เช่น

เอ็นกินเล่นไล่ เอ็นใช้เล่นหนี เจ้าเขื่อนพาว่า เจ้าเหล่าพากิน อยากจนให้จี๊ด อยากมีให้เฮ็ดทาน เป็นต้น คำพญาลือคำ คือ ใช้คำที่มีความหมายใกล้เคียงกันไว้หน้าวรรคหรือคำตรงกันข้ามเพื่อเน้นความหมายให้โดดเด่น เช่น สติก็มีเสียดาย สิบยาก็ขี้เคียด หัวดำไปก่อน หัวค่อนนำหลัง เฮ็ดนาอย่าแพงกล้า ไปค้าอย่าแพงทีน เป็นต้น

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๓

นิทาน

งูเกงก่อง พงนิษฐ์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๘๒๗)

งูเกงก่องเป็นนิทานพื้นบ้านของชาวเขมรในภาคอีสานตอนล่าง เขตจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ มีเนื้อเรื่องย่อดังนี้ มีครอบครัวหนึ่งสามีเดินทางไปค้าขายต่างแดน นางนี้ซึ่งเป็นภรรยาจึงอยู่บ้านกับลูกสาวชื่อนางเอค นางนี้พบกับงูเกงก่องและได้เสียดกับงูเกงก่องจนตั้งครรภ์เมื่อสามีเดินทางกลับมาจากค้าขายและทราบจากลูกสาวว่า ภรรยาตั้งท้องกับงูเกงก่องจึงออกอุบายฆ่างูเกงก่องตาย และฆ่าภรรยาตัวเองโดยใช้มีดฟันตรงกลางลำตัวนางขาดเป็นสองท่อน ลูกงูที่อยู่ในห้องนางนี้จึงออกมามากมาย บางตัวก็ถูกสามีนางนี้ฆ่าตาย บางตัวก็เลื้อยลงน้ำ บางตัวก็มุดลงดินที่แตกกระแหง บางตัวก็เลื้อยเข้าป่าไป ตั้งแต่นั้นมาจึงมีงูชนิดต่างๆ เกิดขึ้นบนพื้นโลกมากมาย หลายชนิด

เงือกเหล็กชีด้ามแตก ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๘๓๕)

เงือกเหล็กชีด้ามแตก เป็นชื่อเงือกใหญ่ที่คอยทำร้ายชาวเรือในลำแม่น้ำโขง บริเวณจังหวัดนครพนม เรื่องนี้เป็นตำนานที่เล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ อภินิหารของปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่ทำให้คนจมน้ำตายในแม่น้ำโขงโดยเฉพาะฤดูน้ำหลาก มีความเชื่อว่าเป็นฝีมือของเงือกเหล็กชีด้ามแตกที่ชาวบ้านหลายคนยืนยันว่าเคยเห็นแต่ไม่มีใครอธิบายถึงรูปร่างเงือกนี้ได้อย่างแน่ชัด เรื่องนี้เป็นเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง พระคิ้ว พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดนครพนม ที่เล่าสืบกันมาว่า ครั้งหนึ่งผู้ครองเมืองศรีโคตรบูรณ์มีพระราชประสงค์จะขุดเรือแข่ง ซึ่งต้องขุดจากไม้ทั้งคันจึงให้คนไปตัดไม้ตะเคียนและซ๊กลากมา ไม้ตะเคียนต้นใหญ่มากต้องตัดไม้รองท่อนซุงเพื่อซ๊กลาก ในขณะที่ซ๊กลากนั้นมีไม้รองท่อนซุงท่อนหนึ่ง เมื่อซ๊กลากไม้ท่อนซุงหมุนไปนั้นได้ยินเสียงดังต๊วๆ เป็นที่อัศจรรย์เจ้าเมืองจึงให้นำไม้นั้นไปแกะสลักเป็นพระพุทธรูป เรียกว่าพระคิ้ว ส่วนการซ๊กลากท่อนซุงไปก็เกิดชื่อเรียกสถานที่ต่างๆ ขึ้นหลายแห่ง เช่น บ่อคำปอ ส้างตอเฮือ กุดลากเรือ ฯลฯ การขุดเรือนั้นลำบากยากนัก เพราะไม้ตะเคียนนั้นแข็งแรงแรงจนเหล็กชีด้ามแตกอยู่เนืองๆ เมื่อต่อเรือเสร็จก็จะนำไปถวายเป็นที่เคารพบูชาอย่างหนัก เรือไม้ตะเคียนนั้นกลายเป็นงูใหญ่หายไปแม่น้ำโขง จึงเรียกเรือที่กลายเป็นงูว่า เงือกเหล็กชีด้ามแตก และเมื่อมีลมพายุฝนฟ้าคะนองก็จะ

ปรากฏตัวขึ้นมาทำร้ายผู้คน ชาวบ้านจึงสอนลูกหลานไม่ให้เล่นน้ำตามลำพังเพราะกลัวเงือกนี้ทำร้าย เมื่อมีใครตกน้ำตายก็มักจะได้รับคำตอบจากนางเงือกที่เข้าทรงบอกว่า ถูกเงือกเหล็กซีด้ามแตกทำร้าย เคยมีหมอผีที่อาคมแก่กล้ามาปราบแต่ก็ไม่สามารถปราบได้ และเป็นความเชื่อจนถึงปัจจุบัน

จะแกล่สำเปิว ธวัช ปุณโฆทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๘๗๔)

จะแกล่สำเปิว เป็นนิทานที่เล่ากันในจังหวัดสุรินทร์และใกล้เคียง หมายถึงหมาจิ้งจอก มีแนวเรื่องคล้ายกับศรีบัวทอง นิทานของชาวภาคเหนือ เนื้อหากล่าวถึงนางหมาจิ้งจอกบนสวรรค์ ตัวหนึ่งถูกสาบลงมาอยู่บนโลกมนุษย์ นางคลอดลูกออกมาเป็นมนุษย์ผู้หญิงสองคนและเลี้ยงดูจนเติบโตเป็นสาว พระราชาแห่งกรุงพาราณสีเสด็จประพาสป่ามาพบหญิงสาวทั้งสองจึงรับนางไปเป็นชายา พี่สาวได้เป็นมเหสี น้องสาวเป็นนางสนม นางหมาจิ้งจอกติดตามลูกมาในวัง ลูกสาวคนโตให้คนไล่ตีแม่ ส่วนลูกสาวคนเล็กพาแม่เข้าไปเลี้ยงไว้ในปราสาท นางหมาจิ้งจอกสิ้นใจตายเพราะความเหน็ดเหนื่อยที่ตามมาหาลูก ลูกสาวคนเล็กนำกระดูกแม่มาบูชา กระดูกหมาจิ้งจอกกลายเป็นทองคำ พระราชาทรงทราบถึงความกตัญญูของหญิงสาวผู้เป็นน้องจึงแต่งตั้งให้เป็นมเหสี และขับไล่หญิงสาวผู้เป็นพี่ออกจากเมือง เพราะไม่รู้จักบุญคุณของมารดา

จันทะกาด พงนิษฐ์ เฟิงเปลียน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๘๘๕)

จันทะกาด (จันทรคราส) เป็นนิทานพื้นบ้านที่เล่ากันเกือบทั่วทุกภาคของไทย ภาคเหนือเรียกว่า จันตะมา ภาคกลางเรียกว่าจันทรคราส สุริยคราส โครงเรื่องจะคล้ายกัน ในภาคอีสานมีปรากฏเป็นเรื่องเล่าอยู่บางท้องถิ่น มีเนื้อหาจักรๆ วงศ์ๆ ซึ่งนิยมปรับเรื่องมาเป็นชาดก โดยอ้างว่าอยู่ในเรื่องพระเจ้าห้าสิบชาติ (ปัญญาสชาดก) ต้นฉบับเป็นคำอักษรลาว เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติมาเกิดกับครอบครัวที่ยากจนครอบครัวหนึ่งที่เมืองจำปา ชื่อว่าจันทะกาด มีพี่ชายชื่อสุริยาคาด เมื่อเกิดภาวะแห้งแล้งสองพี่น้องจึงต้องเดินทางออกจากบ้านรอนแรมไปในป่า พบเปลือกไม้ชนิดหนึ่งสามารถรักษาให้คนตายฟื้นขึ้นมาได้ จึงเก็บยานั้นไว้ทั้งสองได้ช่วยเหลือกาดตัวหนึ่ง และยักษ์ตนหนึ่งที่ตายให้ฟื้นขึ้นมา ซึ่งก็ได้รับความช่วยเหลือให้เดินทางไปถึงเมืองกาสิ ธิดาเจ้าเมืองกาสิถูกงูพิษกัดตาย สุริยาคาดเข้าไปช่วยเหลือ เจ้าเมืองจึงยกพระธิดาและราชสมบัติให้แก่สุริยาคาด สุริยาคาดและจันทะกาดขออนุญาตเดินทางกลับไปหาพ่อแม่และแม่ที่เมืองจำปา นำทรัพย์สมบัติไปให้โดยที่พ่อแม่ไม่ทราบว่าเป็นลูกตน ทั้งสองเดินทางกลับเมืองกาสิ สุริยาคาดได้ครองเมืองกาสิ ส่วนจันทะกาดได้เป็นบุตรบุญธรรมของเศรษฐีเพราะช่วยเหลือลูกชายเศรษฐีที่ตายให้ฟื้นคืนชีพได้ เศรษฐีพาจันทะกาดไปช่วยเหลือนางเทวะที ธิดาเจ้าเมืองอินทปัตต์และได้อภิเษกกับนาง ต่อมาต้องพลัดพรากจากกัน นางเทวะทีออกบวชและหวังว่าจะได้

หรือสี่คันไม้เป็นรอยลึก) ต่อมากลายเสียงเป็นเมืองกาสิ นาม่น (มัน คือ การคั้นคั้นผ่านตามป่า ทัพ) นามอย (มอย คือ ค่อยๆ ค้อมๆ มองๆ เคลื่อนไปอย่างช้าๆ) นางอบ (อบ คือ แอบมอง ลอบ คอยดู) กก (แอ่งน้ำไหลวน) กกตาแดง (ควายที่แช่น้ำอยู่ในแอ่งน้ำมีตาสีแดง) ผาห้อยแห้ง (หน้าผาที่นายพรานเอาแห้ง คือ กระจบอกใส่ลูกธนู แขนงไว้) ภูเขาแบ่น (แบ่น หมายถึง เป้า เล็ง ภูเขาแบ่น เป็นภูเขาที่นายพรานยิงควายแต่ธนูถูกภูเขาพังทลาย) ภูเขาเงิน (ภูเขาที่ควายถ่ม มูลออกมาเป็นสีเงิน) ลำน้ำคลาน (นายพรานคลานเข้าไปยิงควาย) ต่อมากลายเป็นลำน้ำคาน เมืองฮ่า (ฮ่า คือ ฝนตกพริ้วๆ ฝนตกใส่พรานในขณะที่ตามควาย) ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านใน

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เรียกว่า บ้านเมืองฮ่า ทุ่งนาอิง (ทุ่งนาที่นายพรานยิงควาย ตาย) เมืองน้ำปาด (พรานปาด หรือแล่นเนื้อควาย) ปัจจุบันคือ อำเภอหนึ่งในจังหวัดอุดรธานี ภู่างจีน (พรานเอาเนื้อควายย่าง) ภูเขาในอำเภอนาแก้ว จังหวัดเลย ลำน้ำหู (เอาหูควายไปล้างใน ลำน้ำ) ลำน้ำพุง ลำน้ำดับ (เอาพุง และดับไปล้างในลำน้ำ) ปัจจุบันเป็นลำน้ำในจังหวัดเลย

เมื่อนายพรานจึงตั้งคังแดงล่าควายได้แล้วก็มาพบกับนางแก้วหลวง และอยู่กินกันฉันสามี ภรรยาที่ใกล้ชิดๆ บริเวณแก่งคุดคู้ในปัจจุบัน นายพรานก็จะกั้นน้ำในแม่น้ำโขงเพื่อแก้แค้นและแก้ล้าง ชาวเรือไม่ให้สัญจรได้สะดวก เพราะชาวเรือเคยล่องเรือผ่านไปมาทำให้สัตว์ที่แค้นต้องการล่าตกใจหนีไป นายพรานจึงขงก่อนหินมาถมแม่น้ำโขง หินก้อนแรกชื่อว่า ก้อนบัว เป็นหินก้อนใหญ่โต ขนาดขึงข้าว พรานหาหินก้อนนี้มาถ่วงกับท่อข้าวงาย (ข้าวเช่า) ของแก และขงก่อนหินมาถม อีกจนก่อนลำน้ำโขงไปทางฝั่งประเทศลาว และตั้งใจจะปิดทางน้ำให้เหลือช่องน้ำไหลเท่าเข็มเย็บผ้าเท่านั้น ช่องน้ำไหลนี้จึงชื่อว่า คอนเข็ม (คอน หมายถึง ร่องน้ำ ร่องน้ำไหล) ขณะที่พรานป่า กำลังหาหินก้อนนี้มาถ่วงคาน ได้พบกับหญิงหม้ายคนหนึ่ง นางเกรงว่าเมื่อนายพรานกั้นน้ำโขง สำเร็จแล้วน้ำจะท่วมบ้านเมือง นางจึงออกอุบายให้นายพรานใช้ไม้เสียบ (ไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง ปล้องยาว เนื้อบาง เมื่อหักหรือแตกจะคมมาก) มาทำเป็นคานหาหินแทนคานเหล็กที่พรานใช้อยู่เดิม เมื่อนายพรานใช้ไม้เสียบหาหิน ไม้คานจึงหักและบาดคานนายพรานตาย ลักษณะการตายของ นายพรานนั้นอยู่ในท่าคุดคู้ สถานที่แห่งนั้นจึงชื่อว่า แก่งคุดคู้ ตามท่าทางการตายของนายพราน จึงตั้งคังแดงตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

โกลมลบ บุญจิต ชูทรงเดช ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๐๔๐)

โกลมลบ เป็นนิทานของชาวเขมร-ส่วย ที่อธิบายถึงสาเหตุแห่งการมีประเพณีโกล-มลบ ซึ่งเป็นประเพณีเตรียมหญิงสาวให้เป็นแม่บ้านแม่เรือน ต้องเข้าร่วม (โกล-มลบ) หรืออยู่ภายในห้อง ตามเวลาที่กำหนด ๑ สัปดาห์ หรือ ๑ เดือน หรือมากน้อยกว่านี้ก็ได้ เพื่ออบรมความรู้และมารยาท นิทานโกลมลบกเล่าถึงสาเหตุแห่งการมีประเพณีนี้ว่า มหาโจรคนหนึ่งต้องการมีลูกเพื่อมาดูแล ทรัพย์สมบัติที่ตนไปปล้นมา จึงไปจับเอาเด็กหญิงคนหนึ่งมาขังไว้และเลี้ยงให้เป็นลูก เด็กหญิงอยู่

แต่ในห้องจึงหอมชุปซิด โจรจึงไปหาจมอม (หมอคำแข หรือแม่หมอ) มาดูแลลูกสาว จมอมให้กินยาสมุนไพร และบอกว่าเหตุที่เด็กหญิงป่วยเพราะเป็นช่วงที่เปลี่ยนวัยเข้าสู่วัยรุ่น เมื่อกินยาแล้วก็จะหายและมีผิวพรรณเปล่งปลั่งสวยงาม เมื่อจมอมเดินทางกลับได้โรยเมล็ดแดงโมไว้ตลอดทาง เพื่อเป็นที่สังเกตทางมาบ้านมหาโจร จมอมมีความพอใจในความงามของเด็กสาวมาก และคิดว่าต้องหาชายหนุ่มที่ดีมาให้เป็นคู่ครอง ต่อมา มีชายหนุ่มผู้หนึ่งไปร่ำเรียนศิลปะวิทยาการและเดินทางกลับบ้าน ผ่านมาขออาศัยพักค้างคืนที่บ้านจมอม จมอมเห็นชายหนุ่มเป็นคนดีมีความรู้เหมาะสมกับหญิงสาวลูกโจรที่จมอมไปรักษามา จึงแนะนำให้ชายหนุ่มไปหาหญิงสาวโดยเดินทางไปตามเถาแดงโมที่เกิดจากจมอมโรยเมล็ดไว้ ชายหนุ่มได้พบกับหญิงสาวเพราะโจรไม่อยู่บ้าน ทั้งสองเกิดความรักและได้เสียดกัน หญิงสาวชอบชายหนุ่มไว้ไม่ให้โจรทราบ โจรสังเกตุว่าลูกสาวมีพฤติกรรมผิดสังเกตน่าจะมีคนรัก จึงเกิดน้อยใจลูกและหนีออกจากบ้านไป ชายหนุ่มกับหญิงสาวจึงอยู่กินกันฉันสามีภรรยาและออกจากป่ามาอยู่ในหมู่บ้านเหมือนคนทั่วไป ยายจมอมเรียกให้ชาวบ้านมาดูแลหญิงสาวซึ่งมีรูปโฉมงามผิวพรรณนวลสวย เพราะโจรกักขังนางให้อยู่แต่ในร่ม (มลป) เมื่อออกจากร่มก็มีคู่ ชาวบ้านเห็นด้วย จึงให้หญิงสาวที่มีอายุสมควรที่จะแต่งงานอยู่แต่ในร่มไม้ชายคาบ้าน และถือเป็นธรรมเนียมแต่นั้นมา

ตำนาน

เมืองหิน แสงเพชร สุพรรณ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๘๑๘)

ชาวบ้านดงคำ อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร มีตำนานเกี่ยวกับเมืองหิน ในลานวัดคำนเมือง บ้านดงคำ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นวัดอุโบสถที่เจ้าเมืองต่างๆ นำมาเพื่อไปสร้างพระธาตุพนม เมื่อเดินทางมาถึงด่านแห่งนี้ก็มีคนเสียก่อน จึงวางเมืองไว้เรียงรายกันเต็มลานวัดแล้วพากันนอนพัก รุ่งเช้าเมืองเหล่านั้นกลายเป็นหิน ทหารสามคนผู้นำเมืองมาเสียใจมากจึงขอเผ่าเมืองเหล่านั้นตลอดไป และกลั้นลมหายใจตาย ณ ที่นั้น ต่อมา มักจะมีผู้เห็นงูใหญ่ พระยานาค และเสือโคร่งมาแสดงตนให้ผู้ที่จะนำเมืองไปเป็นสมบัติของตนเห็นเสมอ ผู้ที่นำเมืองไปต้องเอากลับมาคืนเพราะผู้คุ้มครองทั้งสามจะตามไปทวงและหลอกหลอนให้ไม่มีความสุข นอกจากนี้ยังบันดาลให้บริเวณนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำใช้ตลอดปี และจะรักษาผู้มาปฏิบัติธรรมในบริเวณนั้นให้ได้รับความสะดวกสบาย ในทุกวันพระจะได้ยินเสียงฆ้องดังเหมือนมีผู้มาตีฆ้อง หรือถ้ามีเหตุการณ์ต่างๆ ก็จะได้ยินเสียงฆ้องดังกังวานขึ้นอย่างน่าอัศจรรย์

พระเจ้าบ้านท่าขอนยาง ไพฑูริย์ มีกุล ผู้เรียบเรียง (หน้า ๘๕๔)

บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม มีตำนานพื้นเมืองเรื่องพระเจ้าบ้านท่าขอนยางเล่าสืบต่อกันมาว่า ในสมัยที่บ้านท่าขอนยางมีฐานะเป็นเมืองท่า

นั่น แม่น้ำชีที่ไหลผ่านมีปลาและจระเข้ชุกชุมมาก จระเข้ตัวใหญ่ๆ จะออกมาอาละวาดกินคนเป็นประจำ วันหนึ่งได้คาบเอาลูกสาวอุปฮาด ๒ คน คือ นางมาดกับนางหุ่ยไปกินที่ท่าหน้าวัดใต้ หรือวัดเจริญผล เจ้าเมืองจึงประกาศหาผู้ที่จะอาสาปราบจระเข้ มีผู้วิเศษคนหนึ่งอาสาแต่ก็จมนหายไป แม่น้ำชี คนที่สองเป็นผู้มีอาคมถือตะเกียงและเหล็กสามง่าม ลงไปปราบจระเข้โดยใช้สายหนังผูกค้ำเหล็กสามง่ามไว้กับต้นยางใหญ่ริมน้ำ แล้วใช้เหล็กแทงปากจระเข้ จระเข้คืนจนต้นยางใหญ่ โคนลงน้ำ จระเข้ตาย ศพจระเข้ลอยน้ำขึ้นมาชาวบ้านตัดหัวจระเข้ไปตั้งไว้บนศาลาวัดเจริญผล พระสุวรรณภักดีเจ้าเมืองท่าขอนแก่น ได้สร้างอุโบสถไว้เป็นอนุสรณ์ในการปราบจระเข้ครั้งนั้น มีรูปปั้นหญิงสาว ๒ คนนั่งบนหลังจระเข้ และชายคนหนึ่งยืนอยู่ใกล้จระเข้ตัวนั้น เพื่อระลึกถึงนางมาดและนางหุ่ย พร้อมทั้งผู้อาสาปราบจระเข้ ตั้งแต่นั้นมาจระเข้ก็ค่อยๆ หดไปจากลำน้ำชีบริเวณบ้านท่าขอนแก่น และชาวบ้านก็ไม่เคยเห็นจระเข้ในบริเวณนั้นอีกเลย

จันทบุรีอ้วยล้วย ธวัช ภูณโฆท ผู้เรียบเรียง (หน้า๘๘๕)

จันทบุรีอ้วยล้วย เป็นตำนานที่กล่าวถึงประวัติที่มาของชื่อบ้านนามเมืองในอีสานและล้านช้าง เล่าสืบต่อกันมาอย่างกว้างขวาง มีบันทึกในพงศาวดารล้านช้าง และอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) มีเนื้อหาโดยย่อว่า ในสมัยแผ่นดินร้างฝูงปีศาจ ยักษ์ นาคา พระยาฯ ฯลฯ ต่างก็แย่งชิงกันเป็นใหญ่ ฤๅษีสองพี่น้องได้สร้างบ้านเมืองขึ้น โดยตั้งเสาอินทขิลไว้สามหลัก ตั้งชื่อเมืองว่าเชียงทอง เชียงคอง ล้านช้าง และศรีสัตนาคนหุต ต่อมาเมื่อพ่อค้าชื่อจันทบุรีอ้วยล้วย (อ้วยล้วย หมายถึง พุงใหญ่ พุงพลุ้ย) อยู่ที่เมืองเวียงจันทน์จะขึ้นไปค้าขายที่เชียงคอง เชียงทอง ฝันว่าได้เอื้อมมือไปหยิบเอาพระอาทิตย์และพระจันทร์ จึงให้พระทนายฝัน พระทนายว่าจะได้พบเงินทองมากมายในขณะที่เดินทางไปเชียงคองเชียงทอง จันทบุรีอ้วยล้วยก็ได้เงินทองตามคำทำนายจึงนำไปแจกคนยากจนและชาวเมือง ชาวเมืองทั้งหลายจึงพร้อมใจกันอภิเษกให้เป็นพระยาครองเมืองเชียงคองเชียงทองสืบไป

ส่วนในตำนานพระธาตุพนม หรืออุรังคธาตุ เรียกชื่อว่า นุรีจันอ้วยล้วย เป็นผู้ปฏิญาณพระอรหันต์ ๒ องค์ ที่เมืองหนองคันแทเสื่อน้ำ คือจันทบุรี หรือเวียงจันทน์ นุรีจันอ้วยล้วยสอนชาวบ้านทำนา นำข้าวที่ได้มาตัดบาตรทำบุญเสมอ แล้วอุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่พระยานาค เมื่อเกิดน้ำท่วมใหญ่ พระยานาคก็มาช่วยกันเนรมิตคันดินกั้นน้ำหนองเสื่อน้ำนั้น จึงเรียกบริเวณนั้นว่าหนองคันแทเสื่อน้ำ แต่นั้นมา วันหนึ่งมีคนนางน้อยเกิดลัดทองคำ ๒ ตัวมาให้นุรีจัน นุรีจันคิดจะนำไปถวายท้าวคำบางผู้เป็นใหญ่ สุวรรณนาคมาทักทวนไ้ นุรีจันจึงปล่อยงู ๒ ตัวนั้นไป งูนั้นกลายเป็นมานพหนุ่มหายตัวไป ถ้า นุรีจันต้องการให้ช่วยเหลืออะไรจงร้องเรียกหา สุคนธนาคน และเอกจักษุนาค อยู่ต่อมาท้าวคำบางจะนำนางอินทสว่างลงฮอดไปถวายแก่พระยาสุมิตดวงศา

เจ้าเมืองมรุกขนคร แต่นางไม่พอใจ ท้าวคำบางจึงขู่ว่าถ้าไม่ไปจะให้แต่งงานกับบุริจันด้วยล้วยที่ อ้วนพุงพดูย และนักบุริจันมาให้นางคู่ตัว เพื่อนางจะรังเกียจและยอมถวายตัวแก่พระยาสุมิตดวงศา เมื่อบุริจันทราบจึงให้นาคสองตัวนั้นช่วยแปลงกายคนในหังคงาม สร้างปราสาทไม้แก่นจันทน์ โรงช้าง โรงม้า หอคำให้ นางเทวดาคุ้มนางอินทสว่างลงสอดมาให้บุริจัน นางพอใจรักบุริจัน และอยู่กับบุริจันที่ปราสาทไม้แก่นจันทน์นั้น ครั้นรุ่งเช้าท้าวคำบางเห็นอัศจรรย์ดังนั้นก็จึงอภิเษก บุริจันด้วยล้วยเป็น เจ้าบุริจัน ยกนางอินทสว่างลงสอดและมอบเมืองให้ปกครองอย่างมีความสุข เจ้าบุริจันทะนุบำรุงพุทธศาสนาสร้างวัดสวนอ้วยล้วย สร้างวิหารถวายพระอรหันต์ และจำศีล ภาวนามิได้ขาด พระยานาคให้เจ้าบุริจันนำพานกงจิตรแก้วไปคารวะแด่พระยาสุมิตดวงศา แทน การนำนางอินทสว่างลงสอดไปถวาย เมื่อพระยาสุมิตดวงศาได้รับเครื่องบรรณาการนั้นแล้ว ก็ให้ เสนาจัดสิ่งของมีค่า ให้พราหมณ์ทั้ง ๕ ไปราชาภิเษกเจ้าบุริจัน เมื่อพราหมณ์พบเจ้าบุริจันจึงทราบ ว่าเป็นพระโพธิสัตว์ที่ได้รับพยากรณ์มาแล้ว ตรวจสอบโคตรจึงรู้ว่าเป็นตระกูลชวานาพระอรหันต์ ให้ชื่อว่า “บุริจันอ้วยล้วย”

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๔

นิทาน

นิทานเรื่อง “คอนชิงซู้” เดชา พงสุนทร และสมคิด ไชยวงศ์ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๒๕๐)

เป็นนิทานบอกความเป็นมาของชื่อสถานที่ เนื้อเรื่องกล่าวถึงชายหนุ่ม ๔ คนซึ่งมี ความสามารถคนละอย่าง คือ ยิงธนูได้แม่นยำ ชำนาญทางโหราศาสตร์ทำนายเหตุการณ์ได้ คำน้ำแก่ง และชุบชีวิตคนตายให้ฟื้นได้ ทั้งสี่คนช่วยเหลือหญิงสาวคนหนึ่งให้รอดพ้นอันตราย โดยร่วมกันใช้ความสามารถของแต่ละบุคคล เมื่อช่วยเหลือเป็นผลสำเร็จต่างก็พากันอ้างสิทธิ ความเป็นเจ้าของ เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ พระอาจารย์ของชายหนุ่มทั้งสี่จึงให้หญิงสาว เป็นผู้ตัดสินใจ ชายหนุ่มทั้งสี่ก็ยอมรับคำตัดสิน สถานที่ที่ชายหนุ่มได้ช่วยเหลือหญิงสาวนั้น ชาวบ้านเรียกกันว่า “คอนชิงซู้”

นิทานเรื่อง “เชียงเมียง” สิริวัฒน์ คำวันสา ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๑๔๕)

นิทานเรื่องนี้มีแพร่หลายมากในภาคอีสาน เนื้อเรื่องคล้ายกับศรีธนญชัยของภาคกลาง แต่ รายละเอียดคล้ายกับนิทานของลาวมาก ฉบับของภาคอีสานจะบอกที่มาของชื่อเชียงเมียง ซึ่งฉบับ อื่นๆไม่มี โดยกล่าวว่า เชียงเมียงเมื่อเป็นสามเณรไปทำพินันแก่ปัญหาชนะได้เมียงเป็นรางวัล เมื่อ สึกออกมาชาวบ้านจึงเรียก “เชียงเมียง” ต้นฉบับได้มาจากวัดสระบัวรัชมิการาม บ้านโนนเขวา ตำบลสวนหม่อน อำเภอเมืองจัตุมิ จังหวัดขอนแก่น เป็นหนังสือโบราณ ๔ ผูก จารด้วยอักษร ตัวธรรม เริ่มเรื่องด้วยบทไหว้ครู และจบโดยไม่มีกล่าวถึงการกลับชาติหรือประชุมชาคแต่

อย่างไร เนื้อเรื่องกล่าวถึงที่มาของชื่อเชียงใหม่ และเรื่องราวของภูมิปัญญาตามปัญหา ทำพินันความรู้ของเชียงใหม่จนได้รับตำแหน่งปุโรหิต มีตัวอย่างเรื่องราวของเชียงใหม่ ๔ เรื่อง เรื่องแรก เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระราชามีพระประสงค์จะเอาชนะเชียงใหม่ ในขณะที่ไปเที่ยวชายหาด โดยนัดให้ข้าราชการบริพารเอาไข่มุกก้อนใหญ่ไปคนละ ๑ ฟองแต่ไม่บอกเชียงใหม่ บอกแต่เพียงว่ามีรับสั่งให้ไปเที่ยวชายหาด มีการเล่นไข่มุกออกไข่มุกคนมีไข่มุก แต่เชียงใหม่ไม่มีจึงแสดงอาการเป็นไข้ตัวผู้ และอธิบายว่าถ้าไม่มีตัวผู้พวกไข่มุกก็จะมีไข่มุกออกมา เรื่องที่สอง เป็นเรื่องขุนนางผู้ใหญ่ที่ต้องการเอาชนะเชียงใหม่ และไปบ้านเชียงใหม่เพื่อพิสูจน์ว่าคนไม่ต้องคำนับเชียงใหม่เมื่อเข้าบ้านตามที่เชียงใหม่ขู่ว่า เมื่อไปถึงขุนนางต้องก้มศีรษะเข้าบ้านเพราะหลังคาและประตูบ้านต่ำ จึง

เหมือนกับคำนับเชียงใหม่ เรื่องที่สาม เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่ต้องการลองภูมิปัญญาเชียงใหม่ โดยให้หลอกท่านลงไปใต้น้ำ แต่เชียงใหม่บอกว่าหลอกคนให้ขึ้นจากสระน้ำง่ายกว่า พระจึงลงไปใต้น้ำและบอกให้หลอกท่านขึ้นจากสระน้ำ เชียงเมืองจึงบอกว่าท่านได้หลอกพระท่านให้ลงสระน้ำได้แล้ว ส่วนท่านจะขึ้นมาหรือไม่ก็แล้วแต่ เรื่องที่สี่ เรื่องคนฉลาดต่างแดนต้องการเอาชนะเชียงใหม่ โดยผายลมใส่กระบอกมาให้เชียงใหม่ดม แต่ไม่รู้จักเชียงใหม่ จึงถูกเชียงใหม่หลอกถามและให้คุมตคนเอง ตอนจบของเรื่องเชียงใหม่กล่าวถึงน้องชายเชียงใหม่ที่กลับชาติมาเกิดเป็นเณร พายเรือพาเชียงใหม่ไปด้วยกัน เชียงเมืองจะถ่ายอุจจาระให้เณรจอดเรือที่ไหนก็ได้ เณรจึงจอดเรือที่ดงหนาม เชียงเมืองจำต้องลงเพราะรักษาคำสัตย์ และสามเณรก็ไม่กลับมารับปล่อยให้เชียงใหม่อยู่ในดงหนามนั้น เชียงเมืองจึงคิดว่าเป็นกรรมที่เคยทำไว้กับน้องในชาติก่อน เรื่องจบลงโดยไม่บอกว่าเชียงใหม่ไปตายที่ไหน

นิทานเรื่อง “เชกสระกา” มงกุฎ แก่นเดี้ยว ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๒๐๓)

เป็นนิทานเขมร เชก หรือ เสก หมายถึง นกแก้ว สระกา หมายถึง นกขุนทอง ค้นฉบับเป็นอักษรขอมโบราณ ของนายสนม ศิริทวี จังหวัดสุรินทร์ ลักษณะคำประพันธ์เป็นกลอนเจ็ด เขมรเรียกว่า เปียกปราปีร คล้ายกับกลอนแปดของไทย เนื้อหาเป็นการโต้ตอบกลอนรักเกี่ยวพาราสิระหว่างนกแก้วตัวผู้กับนางนกขุนทอง หญิงชายชาวเขมร-ช่วย นิยมนำไปเป็นแบบฉบับในการกล่าวบทกลอนรักโน้มน้าวใจที่เรียกกันว่า สาลิกาลิ้นทอง มนต์มหาเสน่ห์ เนื้อเรื่องกล่าวถึงเมืองสองเมืองที่เป็นศัตรูกัน พระราชา เมืองหนึ่งออกอุบายจะยกพระธิดาให้และคิดอุบายจะฆ่าในภายหลัง แต่อีกเมืองหนึ่งรู้ทันจึงส่งนกแก้วตัวผู้มาสืบความจากนกขุนทองตัวเมียในเมืองนั้น นกทั้งสองพบกันเกิดความรักเกี่ยวพาราสิและบอกความลับต่อกัน เรื่องจบลงด้วยงานวิวาห์ของนกและพระราชา-พระธิดาของสองเมือง

นิทานเรื่อง “ตายาย” พงษ์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๓๕๕)

นิทานเขมร ตากับยายคู่หนึ่งนั่งเกวียนออกไปหาอาหาร ได้ช่วยเหลือจระเข้ตัวหนึ่งบนเส้นทางที่แห้งแล้งให้ได้ไปอยู่ในหนองน้ำ เมื่อจระเข้พบหนองน้ำก็จะกินตากับยายด้วยโกรธที่ตากับยายมักคนและลากมาเจ็บปวดมาก กระต่ายตัวหนึ่งออกอุบายช่วยตากับยายโดยถามจระเข้ว่าตากับยายมักทำอะไรจึงเจ็บ และให้ตากับยายมักให้คูใหม่ จระเข้ถูกมัดจึงไม่สามารถทำร้ายตากับยายได้และถูกมัดแน่นจนตายไปในที่สุด

ตำนาน

พระธาตุชะกอย จันทร์แดง คำลือหาญ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๑๗๑)

พระธาตุชะกอย เป็นพระธาตุเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยม ตั้งอยู่บริเวณแก่งชะกอย ที่บ้านโนนคูณ หมู่ ๑ ตำบล โนนคูณ อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ประวัติความเป็นมาตามตำนานที่เกี่ยวข้องกับตำนานอุรังคธาตุ เมื่อจะมีการสร้างพระธาตุพนม เจ้าเมืองศรีเทพได้ให้ขุนแก้ว ขุนกอย และขุนประจูด นำเอาสิ่งของเงินทองไปสมทบสร้างพระธาตุพนม แต่เกวียนมาหักกลางทางที่แก่งหินลำน้ำเขิน จึงได้ชื่อว่าแก่งกอย ตามชื่อขุนนาง เมื่อเกวียนหักจึงพักซ่อมเกวียน และได้ข่าวว่าการสร้างพระธาตุพนมเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงสร้างอุบบริจกแก้วแหวนเงินทองที่นำมาตั้งชื่อว่า พระธาตุแก่งกอย ตามชื่อขุนแก้วขุนกอย และพากันอยู่รักษาพระธาตุนั้น ให้ขุนประจูดกลับไปทูลเจ้าเมืองศรีเทพ ขุนทั้งสองและบริวารอยู่รักษาพระธาตุเรื่อยมาจนมีคนเข้ามาอาศัยมากขึ้นกลายเป็นชุมชนตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ในสมัยพระโพธิสัตว์นาค กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างได้มาปฏิบัติธรรมเป็นพระธาตุก่ออิฐถือปูนจนถึงปัจจุบัน แต่คนทั้งหลายไม่ค่อยรู้ตำนานความเป็นมา จึงมักเรียก พระธาตุชะกอย หรือพระธาตุแช่กลอย ตามชื่อแก่งหินที่ชาวบ้านมักจะขุดหัวกลอยมาผ่านและนำไปแช่น้ำที่นี่ ก่อนนำไปต้มหรือหนึ่ง และเรียกแก่งหินนี้ว่าแก่งชะกอย หรือแก่งแช่กอย ในเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านจะมาร่วมทำบุญสงกรานต์พระธาตุ และเล่นสาดน้ำที่บริเวณแก่งนี้ ในตอนเย็นก็จะแห่ขบวนนำดอกไม้มาบูชาพระธาตุ และปฏิบัติเช่นนี้ทุกปี

พระธาตุเชิงชุม รัชช ปุณโฆทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๑๒๖)

ตำนานพระธาตุเชิงชุมได้ถูกนำไปผูกกับตำนานอุรังคธาตุ ซึ่งกล่าวถึงกำเนิดหนองหาน จังหวัดสกลนคร และหนองหานน้อย จังหวัดอุดรธานี และอธิบายเหตุที่เรียกชื่อพระธาตุเชิงชุมจากพระธรรมเทศนาในอุรังคนิทาน เมื่อศาสนาพระเจ้ากัสสป ขุนขอมได้พาบ่าวไพร่มาสร้างเมืองที่หนองหานหลวง เมื่อขุนขอมถึงแก่กรรม เจ้าสุรทกราชบุตรจึงเป็นเจ้าเมืองมีบุตรคือเจ้ากิงการ และเจ้าคำแดง เจ้าสุรทกโอรสที่ขุนขอมมอบอำนาจให้ชนมุลนาครักษาเขตลำน้ำมูลนที จึงแสดงกำลังข่มขู่ชนมุลนาคร ชนมุลนาครโอรสแปลงกายเป็นฟานมาหลอกล่อเจ้าสุรทกให้จับได้ และนำ

เมื่อฟานมากินกันทั้งเมืองแล้วพากันหลับไหล พระยานาคจึงมาขุดแผ่นดินให้ล่มลงในหนองหาน หลวง จับเจ้าสุรทกลากไปมาจนถึงแม่น้ำโขงถึงแก่ความตาย เจ้าภิงคารและเจ้าคำแดงพากันว่ายน้ำ ไปอาศัยอยู่ตามเกาะคอกกลางหนองหาน และขึ้นแพมาตั้งกำลังไพร่พลที่โพนเมือง ทางทิศใต้ของ หนองหาน และเห็นว่าภูน้ำลอคเชิงชุมเป็นชัยภูมิที่ดีจึงตั้งสัจจะว่าจะสร้างบ้านเมืองเพื่อปรนนิบัติ รอยพระบาท จึงขอให้เทวดาช่วยด้วย และได้ครองบ้านเมืองต่อมา พระนามว่าสุวรรณภิงคาร ส่วนหนทางที่พระยาชนมุลนาคลากพระยาสุรทกลไปหาแม่น้ำโขง กลายเป็นคลองน้ำไหลจาก หนองหานหลวงลงแม่น้ำโขง เรียกว่า คลองน้ำกรรม เพราะพระยาสุรทถูกทรมาณจากกรรมที่ ฆ่าฟาน หนทางที่ชาวเมืองลากศพฟานมากลายเป็นคลองน้ำลาก ส่วนเจ้าคำแดงก็ได้ครองเมือง หนองหานน้อย ต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่ภูคำพร้าว (พระธาตุพนม) และประทานรอยพระบาท ทับลงที่ภูน้ำลอคเชิงชุม พระองค์ตรัสกับพระยาสุวรรณภิงคารว่าที่นี่เป็นที่ประเสริฐพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์เสด็จมาตรัสรู้ที่นี่ พระยาสุวรรณภิงคารจึงสร้างเจดีย์สวมรอยพระพุทธรูปไว้ที่ ภูน้ำลอคเชิงชุมให้นามว่า พระเจดีย์พุทธรูปโรมชุม หรือเชิงชุม ซึ่งมีรอยพระพุทธรูป ๔ พระองค์รวมกันทับซ้อนเป็นหลักฐาน ณ แผ่นศิลาข้างล่างอุบมุงที่พระเจดีย์นั้น

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๕

นิทาน

ไตรยุคไตรคา มงกุฏ แก่นเคียว ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๔๘๑)

ไตรคายุคไตรคา เป็นนิทานภาษาเขมรของชาวอีสานกลุ่มวัฒนธรรมเขมร-ส่วย ในท้องถื่น จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ต้นฉบับเป็นใบลานเขียนด้วยอักษรขอมไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ศาสตราจารย์มิกเชล ทรานเท จากประเทศฝรั่งเศส พบที่วัดสำโรงสูง ตำบลสะเดาใหญ่ อำเภอ พุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ นิยมใช้เทศน์หรือเชิญพราหมณ์อ่านในพิธีสะเดาะเคราะห์ โดยเฉพาะ สะเดาะเคราะห์คนป่วยหนัก เชื่อว่าเป็นกัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์สามารถช่วยให้หายเคราะห์ได้ วิธีตรวจ ดวงชะตาจะนับแปดที่นั่ง โดยเอาตัวละครแปดตัวในเรื่องรามเกียรติ์มาเป็นตัวนับ ตัวละครแต่ ละตัวจะแจกเป็น ๔ ้วย คือ ้วยเด็ก ้วยหนุ่ม ้วยกลางคน และ้วยชรา แล้วนำเอาประวัติของตัว ละครนั้นๆ มาเทียบทำนาย เช่น ตกที่นั่งทศกัณฐ์้วยกลางคน คือตอนที่พิเภกหนีไปอยู่กับพระราม ก็ทำนายว่า จะมีเคราะห์สูญเสียบลัดพรากพี่น้องลูกเมีย หรือข้าทาสหญิงชาย หรือโคกระบือหาย เป็นต้น ในสังคมชาวเขมร-ส่วย คนแก่มักจะเล่านิทานเรื่องรามเกียรติ์ให้เด็กฟังอย่างชำนาญ

ศาสนาพราหมณ์แบ่งยุคออกเป็น ๔ ยุค คือ กฤดายุค ไตรคายุค ทวาปรยุค และกลียุค ในยุคที่ ๒ คือไตรคายุคนั้นชาวบ้านจะเรียกว่า ไตรยุคไตรคา เป็นยุคที่ยักษ์เที่ยวข่มเหงเทวดาและ มนุษย์ พระนารายณ์ต้องแบ่งภาคมาค้ำยุคเชิญ นิทานเรื่องนี้มุ่งสอนคนให้เชื่อมั่นในอำนาจของ เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ คนไข้หรือคนที่มีทุกข์ เมื่อได้ฟังเทศน์เรื่องราวของเทพเจ้าอวตารมา

ปราบยุคเข็ญก็จะหมดเคราะห์หมดกรรมได้ พิธีสะเดาะเคราะห์คนป่วยหนักจึงมีการอ่านคัมภีร์ ไตรคาถุคให้ฟัง

ไตรเลิยะ มงกุฎ แก่นเคียว ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๔๘๖)

ไตรเลิยะ หรือไตรลักษณ์ เป็นวรรณกรรมศาสนาที่ชาวเขมร-ส่วยใช้สวดในการจำศีล ภาวนาในวันพระ การสวดหรือร้องที่เรียกว่า แหล่ ชาวเขมรเรียกว่า สโมค เป็นการขับเอื้อนเสียง คล้ายทำนอง เป็ยเงิน (ปีหรือขลุ่ยเสียงแหลมเล็ก บางครั้งเรียกปีเงิน) ในการสวดส่วนใหญ่เป็นคำ กาศ์กลอนสั้นๆ ในเชิงพิจารณาธรรม หรือเป็นการสวดสภัญญะอาราธนาแสดงพระธรรม เทศนา เป็นต้น ต้นฉบับพบที่วัดมุลานีเวศน์ บ้านกาเกาะ ตำบลท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัด สุรินทร์ เป็นใบลานเขียนด้วยอักษรขอม การสวดนิทานไตรเลิยะนี้เป็นการเน้นให้คนพิจารณา ความจริงของตนเองฟังโทษตน และแก้ไขข้อบกพร่องของตน

ท้าวกำพร้าวีน้อย สิริวัฒน์ คำวันสา ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๕๕๑)

ท้าวกำพร้าวีน้อย เป็นนิทานที่แพร่หลายทั่วไปในภาคอีสาน เหตุที่ชื่อเช่นนี้เพราะตัวเอก ของเรื่องเป็นกำพร้าวีน้อยขอทาน ต่อมาไปทำไร่อยู่ชายป่าและหาปลากินเอง แต่มีผีน้อยมาขโมย ปลาและจับผีได้ ผีขอมเป็นข้ารับใช้ จึงได้ชื่อว่า กำพร้าวีน้อย บางแห่งเรียกว่า ท้าวผี

ต้นฉบับนิทานเรื่องนี้พบ ๓ ฉบับแต่งเป็นโคลงสาร จารด้วยอักษรธรรม ที่นำมาเรียบ เรียงนี้จากวัดธาตุขาม ตำบลเชียงเพ็ญ อำเภอภูซำ จังหวัดอุดรธานี เป็นหนังสือใบลาน ๔ ผูก บอกไว้ว่า “สิงเป็นคนเขียนใหม่ รจนมาแล้วยามแลงใกล้ลี้คำ วันจันทร์ เดือนเก้า ขึ้นสามค่ำ ปี มะเมียแลเจ้าเฮย” เนื้อเรื่องโดยย่อกล่าวถึง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นชายกำพร้าวีน้อย ขอทาน วันหนึ่งในฤดูทำนายนายบ้านคนหนึ่งนีก้าคาญชายขอทานกำพร้าวีน้อย จึงแกล้งให้ยักที่นาแห่ง หนึ่งที่มีผีคู่ให้แก่ชายกำพร้าวีน้อยไปทำนาที่นั่น ท้าวกำพร้าวีน้อยจึงไปทำนาเพียงลำพัง ภูตผีที่นั่น จึงชวนกันมาทำร้าย แต่มีเทวดาคอยมาช่วยเหลือปกป้อง ผีจึงไม่กล้ามาทำร้ายและรู้ว่าท้าวกำพร้าวีน้อย คือผู้ที่จะตรัสรู้ในอนาคตจึงขอมเป็นทาสรับใช้ช่วยทำงาน รวมทั้งผีน้อยตัวหนึ่งซึ่งแอบมาขโมย ปลาท้าวกำพร้าวีน้อย เมื่อถูกจับได้จึงขอมเป็นข้ารับใช้ใกล้ชิด ท้าวกำพร้าวีน้อยจึงถูกเรียกว่ากำพร้าวีน้อย นอกจากนี้สัตว์ต่างๆ ก็สมัครใจเป็นข้าทาสบริวาร ช้างสารตัวหนึ่งได้ตั้งถามอบให้ท้าวกำพร้าวีน้อยไปทำหมอน วันหนึ่งขณะที่ท้าวกำพร้าวีน้อยอยู่ หญิงสาวคนหนึ่งออกมาจากงาช้าง มา ทำอาหารและทำความสะอาดบ้านให้ เมื่อท้าวกำพร้าวีน้อยทราบนางจึงบอกให้ทราบว่านางเป็นคู่ครอง ของท้าวกำพร้าวีน้อย และได้นำเสื้อผ้าสอดด้วยเงินทองทั้งงดงามเกินคนสามัญจะสวมใส่ออกมาจากงาช้าง นำมาให้ท้าวกำพร้าวีน้อยสวมใส่ ทั้งสองครองคู่ช่วยกันทำมาหากินอยู่กับหมู่บริวารที่เป็นผี ซึ่งมาช่วยทำ นาทำไร่ ธรรมเนียมการเลี้ยงผีไร่นาจึงเกิดขึ้น และปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้ พิษผลในไร่นาอุดม

สมบูรณได้แจกจ่ายให้คนยากจนอย่างทั่วถึง ข่าวนี้นำลือถึงพระราชา พระราชาอยากได้ภรรยาของ ท้าวกำพริ้ว จึงทำพนันชนไก่ ถ้าท้าวกำพริ้วชนะจะยกทรัพย์สมบัติให้ แต่ถ้าท้าวกำพริ้วแพ้จะริบ สมบัติพร้อมภรรยาและถูกประหารชีวิต เหน่อมอม (อิเห็นสีเทา) ปลอมเป็นไก่ชนช่วยท้าวกำพริ้ว ไก่ชนของท้าวกำพริ้วจึงชนะไก่ชนพระราชา แต่พระราชายังไม่ยอมแพ้ และไม่ยกทรัพย์สมบัติให้ ยัง ทำพนันแข่งขันต่างๆ กับท้าวกำพริ้ว จนถึงทำแข่งเรือ พระราชาจนน้ำตายกลายเป็นผีแฉกก็ยังไม ลดความพยายาม จะฆ่าภรรยาท้าวกำพริ้ว เพื่อให้วิญญาณของนางไปสู่เมืองแฉก แต่ผีน้อยคอย ช่วยเหลือจนท้าวกำพริ้วเป็นผู้ชนะ ชาวเมืองอินทปัตถนครเห็นความสามารถ และบารมีของท้าว กำพริ้วผีน้อย จึงเชิญขึ้นครองราชย์สมบัติพร้อมนางจากงาช้างเป็นมเหสี ชาวเมืองมีความสุข ร่มเย็นสืบไป

ท้าวกำกาคำ พงนิษฐ์ เฟิงเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๐๐)

ท้าวกำกาคำ เป็นนิทานท้องถิ่นอีสานที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมของสังคมมนุษย์ที่ไม่ยอมรับ ความรู้ความสามารถ และความดีงามที่แฝงอยู่ในรูปกายอัปลักษณ์ ตัวเอกที่มีลักษณะนี้จะเป็นผู้ที่มี คุณธรรมสูง มีปัญญาบารมีสามารถเอาชนะศัตรูได้ด้วยปัญญาและคุณธรรม ด้นฉบับนิทานเรื่องนี้ นายปรีชา พิณทอง ปรึวรรตจากตัวอักษรไทยน้อยสำนวนหนึ่ง และอีกสำนวนหนึ่ง นายสุภณ สมจิตรศรีปัญญา ปรึวรรตจากอักษรธรรมมาเป็นอักษรไทยปัจจุบัน เนื้อเรื่องโดยสรุปกล่าวถึง พระอินทร์ที่สั่งให้เทพกนิริมาเกิดเป็นบุตรหน้าตาอัปลักษณ์คล้ายลิงของสามีภรรยาคนหนึ่ง ชื่อว่า ท้าวกำกาคำ เนื่องจากมีลูกอัปลักษณ์เป็นที่อับอายขายหน้าคนทั่วไป ผู้เป็นแม่จึงคิดจะเอาลูกไปทิ้ง แต่พ่อไม่ให้ออกทนเลี้ยงต่อไป เมื่อลูกเติบโตขึ้นไม่ยอมพูดจากับใครแม่อีกยิ่งชิงชังมาก หมอคู่นานายว่า เป็นผู้มีบุญมาเกิดถ้าเลี้ยงไว้จะเดือดร้อนให้นำไปลอยแพ พ่อจึงอธิษฐานให้พระอินทร์คุ้มครองลูก แพลอยไปยังเมืองเมืองหนึ่ง ท้าวกำกาคำไปอาศัยอยู่กับย่าจำสวนคนเฝ้าอุทยานของเจ้าเมืองจน เติบโตเป็นหนุ่ม ท้าวกำกาคำเกิดความรักกับนางลุนธิดาองค์เล็กของเจ้าเมือง จึงให้ย่าจำสวนไป ตู้ออนางกับเจ้าเมือง เจ้าเมืองเรียกค่าสินสอดทองหมั้นเป็นเงินทองมากมาย พร้อมให้สร้างสะพาน เงินสะพานทองจากอุทยานสู่ปราสาทราชวัง ถ้าหาสินสอดไม่ได้จะประหารชีวิต พระอินทร์ลงมา ช่วยท้าวกำกาคำสร้างบ้านแปงเมือง สะพานเงินสะพานทอง และประทานสินสอดตามที่เจ้าเมือง ประสงค์ ท้าวกำกาคำอดคาบแก้วออก มีรูปร่างงดงามและได้อภิเษกกับนางลุนธิดาครองเมืองอย่างมี ความสุข เลี้ยงดูย่าจำสวนอย่างดีมีข้าทาสนับร้อยใช้ ท้าวกำกาคำคิดถึงบิดาจึงออกตามหาจนพบ เล่าเรื่องราวของคนให้ฟัง ได้ทำพิธีสดรงและสร้างปราสาทให้บิดาอยู่กับตน และปกครอง บ้านเมืองอย่างมีความสุขจนสิ้นอายุขัย

ท้าวกำขาม ธวัช ภูมโหมทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๑๖)

นิทานเรื่องท้าวคชนามชาวอีสานนำมาอธิบายชื่อบ้านนามเมือง มีเนื้อเรื่องคล้ายกับเรื่อง อ้ายเจ็ดตะนอน ของภาคกลาง อ้ายตะเล็กเล็ก นิทานภาคเหนือ และ อ้ายเจ็ดจา นิทานของภาคใต้ มีเรื่องย่อดังนี้ แม่เฒ่าคนหนึ่งทำนาเพียงลำพัง ต่อมานางเกิดตั้งครรภ์ขึ้นเพราะคืมน้ำในรอยเท้าช้าง ซึ่งเป็นน้ำปัสสาวะของพระอินทร์ซึ่งแปลงเป็นช้าง เพื่อช่วยเหลือให้เทพบุตรมาเกิดในครรภ์ของ นาง นางคลอดบุตรเป็นชาย มีคาบศรคันชัย (ศรित्रรงค์ชัย) ออกมาด้วย จึงชื่อว่า คชนาม เมื่อเติบโตขึ้นได้ตามหาบิดา พบกับยักษ์ต่อสู้กับยักษ์จนชนะ ยักษ์มอบน้ำเต้าวิเศษให้และบอกที่ซ่อนทรัพย์สมบัติ สองแม่ลูกมีฐานะดีขึ้น แบ่งเงินทองให้เพื่อนบ้านทุกคน ข้าวเล่าลือไปถึงพระยาศรีสาเกตว่าเป็นคนเก่งกล้ามีพลังกำลังแข็งแรง จึงแต่งตั้งเป็นอุปราช สร้างปราสาทให้อยู่กับแม่เฒ่า ท้าวคชนามใช้น้ำเต้าวิเศษรดลงบนร่างกายแม่เฒ่าก็กลายเป็นสาวรุ่น ต่อมาท้าวคชนามออกเดินทางตามหาพ่อ พบชายร้อยเล่มเกวียนและชายร้อยกองซึ่งมีพลังกำลังมาร่วมเดินทางไปด้วย เมื่อเดินทางถึงป่าหิมพานต์พบตัวจินายไม้ (จิ้งหรีดยักษ์) กำลุงขุครูดัดก้อนหินและดินกระเด็นข้ามแม่น้ำโขงไปตกใกล้เมืองเวียงจันทน์ (ปัจจุบันเป็นก้อนหินจำนวนมากกองอยู่เป็นค่ายทหารลาวคือค่ายจินายไม้) ท้าวคชนามหักขาจิ้งหรีดมาอย่างกินเป็นอาหาร พบยักษ์คนหนึ่งต่อสู้กันยักษ์สู้ไม่ได้ ร้องขอชีวิตไว้ และมอบไม้เท้าวิเศษ “กษัตริย์ตายปลายชีเป็น” ให้แก่ท้าวคชนาม ทั้งสามเดินทางต่อไปถึงเมืองขวางทะบุรี เป็นเมืองร้าง ได้พบกับนางกองสีหลบซ่อนตัวอยู่ในกลองใบหนึ่ง นางเล่าว่าบิดาซึ่งเป็นเจ้าเมืองนี้ซ่อนนางไว้ให้พ้นจากงูชวง (งูพิษของพระยาแถน) เจ้าเมืองและชาวเมืองถูกงูกินหมดเพราะเจ้าเมืองประพฤติดนไม่ดี ชาวเมืองทำบาปไว้มากจึงถูกงูพระยาแถนกินหมด ถ้า งูเห็นแสงไฟงูจะลงมาจากเมืองพระยาแถน ท้าวคชนามจึงก่อไฟขึ้น งูจึงลงมากมายและได้ต่อสู้กัน ท้าวคชนามและสหายฆ่างูตายหมด แล้วช่วยชีวิตชาวเมืองโดยใช้ไม้เท้ากษัตริย์ตายปลายชีเป็นมา ชีกงกระดูกคนให้ฟื้นขึ้นมาทุกคน ส่วนกระดูกงูไหลตามน้ำโขงไปติดลิ้นคักปลาของยักษ์ ซึ่งนำ ก้อนหินมาทำลิ้นคักปลากลางน้ำโขง เมื่อมีกระดูกมาติดจำนวนมากคนจึงเรียกว่า แก่งลิ้น ต่อมาเพี้ยนเป็น แก่งหลี่ผี ส่วนกองไฟที่ท้าวคชนามก่อฝนตกหนักจึงดับกลายเป็นภูเขาแดงพระยาไฟ ต่อมาเปลี่ยนเป็นคดพระยาเย็น ท้าวคชนามได้นางกองสีเป็นชายาและครองเมืองขวางทะบุรี ต่อมาออกเดินทางตามหาบิดาถึงเมืองจำปานคร ได้นางสีไว ธิดาเศรษฐีเป็นภรรยา มีบุตรด้วยกันชื่อ คชเนก ที่เมืองจำปานั้นเจ้าเมืองต้องส่งคนให้ยักษ์กินทุกวัน เจ้าเมืองจึงจะสละชีวิตตนเองให้ยักษ์กิน นางสีดาธิดาเจ้าเมืองขอสละชีวิตแทนชาวเมืองและเจ้าเมือง ท้าวคชนามจึงมาช่วยฆ่ายักษ์จึงได้อภิเษกกับนางสีดาและครองเมืองจำปานคร ชาวยักษ์ที่ถูกท้าวคชนามฆ่าตายนั่นถูกนำไปทิ้งไว้ในหนองน้ำ เรียกว่าหนองแซในปัจจุบัน กระดูกยักษ์ส่วนหนึ่งกลายเป็นนาค ๕ ตัวอยู่ในแม่น้ำโขง กระดูกชิ้นเล็กๆ กลายเป็นปลาบึก ปลาเลิม ในแม่น้ำโขงนั่นเอง ดั้งฉบับเดิมจบเท่านี้

ตำนานอื่นๆ จะเล่าต่อไปถึงรุ่นลูกของท้าวคชนาม คือ คชเนก และคชจันทร วิวาททำศึกกันเป็นมหาภารตยุทธ สะเทือนไปทั้งโลกมนุษย์และเทวดา พระยาแถนเห็นว่าคชเนกสิ้นบุญแล้ว

ได้ครั้งละเจ็ดหวด ปลาวันเจ็ดโหล จึงเรียกว่า ท้าวเจ็ดหวดเจ็ดโหล พ่อแม่กลัวใจมากเพราะหาอาหารให้ลูกกินไม่ไหว จึงวางแผนฆ่าลูก แต่ท้าวเจ็ดหวดเจ็ดโหลก็รอดตายทุกครั้ง พ่อแม่จึงให้ลูกไปทวงเงินจากยักษ์เพื่อให้ยักษ์กินลูกเสียโดยอ้างว่ายักษ์ขโมยเงินไป ท้าวเจ็ดหวดเจ็ดโหลส่งสารพ่อแม่จึงชวนเพื่อนอีก ๒ คนให้เดินทางไปด้วยกัน ระหว่างทางได้หักขาจิ้งหรีดยักษ์มาอย่างกิน โดยขอไฟจากแม่มดคนหนึ่ง เพื่อนสองคนถูกแม่มดฆ่าตาย ท้าวเจ็ดหวดเจ็ดโหลสู้กับแม่มดชนะแล้วให้แม่มดใช้ไม้เท้ากดขี่ตายปลายจี๋เป็น ซี้เพื่อนทั้งสองให้ฟื้นขึ้นมา และเดินทางต่อไปยังเมืองยักษ์ เสร็จจากทวงเงินคืนจากยักษ์ ยักษ์บอกว่าต้องกินน้ำจากรางรองน้ำได้ขายคาบ้านให้ครบเจ็ดวันเจ็ดคืนก่อน ท้าวเจ็ดหวดเจ็ดโหลทำตามสัญญาจนครบ ยักษ์นึกอิจฉาริษยาใจมากจึงมอบเงินให้ตามที่ลั่นวาจาไว้ ท้าวเจ็ดหวดเจ็ดโหลเดินทางกลับบ้าน พ่อแม่เห็นลูกกลับบ้านก็โล่งใจส่งสารลูกเลิกล้มความตั้งใจจะฆ่าลูกและอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

ท้าวเต่าคำ พงนิษฐ์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๒๘)

นิทานเรื่องท้าวเต่าคำนี้ ทางภาคเหนือเรียกว่า เต่าน้อยของคำ ใช้ขับลำในงานปอยต่างๆ ชาวอีสานเชื่อว่าท้าวเต่าคำเป็นพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้า นายน้อย ผิวผัน เป็นผู้ปริวรรตจากต้นฉบับที่เป็นตัวอักษรไทยน้อยให้เป็นตัวอักษรไทยปัจจุบัน เรื่องย่อกล่าวถึง นางกองเพียรลูกสาวช่างจำสวนซึ่งมีหน้าที่ดูแลอุทยานของเจ้าเมืองนครศรี วันหนึ่งนางออกไปหาปลาได้เต่าตัวหนึ่ง นางอุ้มเต่าไว้เต่าเขี้ยวที่ท้องนางจนเลือดซึมออกมานางจึงทิ้งเต่าลงน้ำไปและเดินทางกลับบ้าน ต่อมานางตั้งท้องทั้งที่ไม่เคยมีเพศสัมพันธ์กับชายใครเลย นางคลอดบุตรออกมาเป็นเต่าคำตัวเล็กน่ารัก ทำให้อับอายจึงคิดจะเอาเต่าไปลอยน้ำ เต่าอ้อนวอนขอให้เลี้ยงคนต่อไปจะทดแทนบุญคุณ ทั้งสองแม่ลูกเกิดความสงสารจึงเลี้ยงเต่าจนเติบโตใหญ่ เต่าคำสามารถเป่าแคนได้ไพเราะ ช่วยแม่กับยายทำไร่ทำนาจนครอบครัวมีฐานะดีขึ้น เมื่อเติบโตเข้าสู่วัยหนุ่มท้าวเต่าคำจึงให้ช่างจำสวนไปสู่ขอพระธิดาของพระขานันทาทเวราชเจ้าเมืองนครศรี และให้ช่างจำสวนเอาแดงที่เต่าคำปลุกใส่ตะกร้าไปถวายด้วยช่างจำสวนจึงถวายผลแดงแก่เจ้าเมือง แล้วทูลขอพระธิดา เจ้าเมืองโกรธมากสั่งให้จับช่างจำสวนเขียนช่างจำสวนตกใจวิ่งหนีออกจากวังไป เสนาอำมาตย์โยนตะกร้าแดงลงพื้น แดงกลายเป็นทองคำ พระขานันทาทเวราชให้ตามหาช่างจำสวนแต่ก็ตามไม่พบ เมื่อช่างจำสวนกลับบ้านเต่าคำขอร้องให้กลับไปสู่ขอพระธิดาอีกครั้ง ช่างจำสวนจำเป็นต้องกลับวังอีกครั้งเพราะสงสารหลาน พร้อมทั้งนำแดงไปสองผล เมื่อไปถึงเจ้าเมืองไม่โกรธแต่ตามถึงท้าวเต่าคำว่าเป็นใคร ช่างจำสวนจึงเล่าให้ฟัง เจ้าเมืองจึงเรียกธิดาเจ้าคนมาถามว่าใครจะยอมเป็นคู่ครองท้าวเต่าคำ พี่ทั้งหกไม่ยินยอม ส่วนธิดาองค์เล็กคือนางไกรสรตามใจพระบิดา ท้าวเต่าคำจึงได้นางเป็นภรรยา นางไกรสรถูกคำเยาะเย้ยถากถางต่างๆ จากพี่สาวทั้งหมด จนท้าวเต่าคำสงสารพานางออกไปอยู่ในนานอกวัง นางปรนนิบัติสามีเป็นอย่างดีแม้จะเป็นสัตว์ชั้นต่ำก็ตาม ท้าวเต่าคำรักและสงสารนางมาก แต่ก็ยังไม่เปิดเผย

ตัวเองว่าสามารถออกมาจากกระดองเต่าได้ ทลองใจนางต่างๆ เพื่อดูว่านางรักจริงหรือไม่ พอกลับตานั้นนางจึงถอดกระดองเต่าออกเป็นหนุ่มรูปงามเดินมาหาเกี่ยวพาราสีนาง นางจึงบอกว่ามีสามีแล้วให้กลับไปอย่ามาอีก เมื่อชายหนุ่มกลับไปแล้วเต่าคำก็มาและกล่าวหาว่านางมีชายอื่นนางเสียใจมากหนีออกจากบ้านไป และคิดขึ้นมาได้ว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดีจึงกลับมาบ้าน พบชายหนุ่มถอดกระดองเต่าคำออกจึงเอากระดองเต่าไปเผาไฟ และขอโทษท้าวเต่าคำ ท้าวเต่าคำจึงบอกว่าเป็นแผนลองใจนางเท่านั้น ท้าวเต่าคำบอกให้จอมปลวกช่วยเนรมิตคนมาสร้างปราสาทอย่างสวยงาม เมื่อเจ้าเมืองจึงมาดู และคิดว่าท้าวเต่าคำต้องเป็นผู้มีบุญญาธิการจึงยกเมืองให้ปกครองต่อไป ฝ่ายธิดาทั้งหลายก็เห็นท้าวเต่าคำก็หลงใหลอยากได้เป็นสามี จนพระมารดาต้องสอนให้สงบสติอารมณ์สอนให้เข้าใจเรื่องบุพเพสันนิวาส ถ้าไม่ใช่คู่กันก็ไม่ได้กัน นางทั้งหลายหลงใหลขนาดไปหาเต่ามานอนกอดแต่ก็ไม่สามารถเป็นเหมือนท้าวเต่าคำได้เลย

ท้าวบัวโฮม บัวสอง บัวเขียว พงนิย์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๔๐)

นิทานเรื่องท้าวบัวโฮม บัวสอง บัวเขียว นับเป็นวรรณกรรมอีสานเรื่องเด่นที่ปรากฏเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรในล้านนา ล้านช้าง รวมไปถึงกลุ่มไทลื้อในสิบสองปันนา มีโครงเรื่องคล้ายคลึงกัน แตกต่างกันเฉพาะภาษาในแต่ละท้องถิ่นเท่านั้น เนื้อเรื่องย่อมีดังนี้ ท้าวบัวโฮม บัวสอง บัวเขียว เป็นโอรสแฝดสามของเจ้าเมืองจำปา คือ พระยาจุลฉัตรกับนางปทุมมา โหรทำนายว่าเป็นผู้มีบุญมาเกิดแต่ต้องพลัดพรากจากบ้านเมืองไม่ได้อยู่กับบิดามารดา พระยาจุลฉัตรจึงดูแลโอรสทั้งสามอย่างดี ไม่ให้ไปเล่นที่ไหนไกล เมื่อเติบโตขึ้นได้บวชเณรทดแทนพระคุณพู่ท้าวและเดินทางไปเรียนวิชาต่างเมือง พบนางยักษ์แปลงร่างเป็นคนนำเอาไปเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม และสอนวิชาอาคมให้ ภายหลังทราบว่านางเป็นยักษ์จึงเกิดความกลัวและพากันหนีไป นางยักษ์ตามจนพบและมอบของวิเศษให้ พร้อมทั้งเส้นไหมใช้ผูกคอแปลงร่างเป็นนก ทั้งสามนางยักษ์แล้วแปลงร่างเป็นนกบินต่อไปยังเมืองเมืองหนึ่ง นางกุตสาคริศาเจ้าเมืองเห็นนกน้อยสวยงามน่ารักจึงนำไปเลี้ยงในวัง นกกลายเป็นหนุ่มรูปงามคือ บัวโฮม และได้อภิเษกกับธิดาเจ้าเมือง ส่วนบัวสอง และบัวเขียว เดินทางต่อไปถึงเมืองตักสิลา มีธิดางามมาก เจ้าเมืองมีความประสงค์จะให้ธิดามีคู่ครองจึงบ่วงกลคิดไว้ที่ประตูปราสาท แล้วประกาศว่าใครประสงค์จะได้พระธิดาเป็นคู่ครองต้องแสดงอิทธิฤทธิ์ผ่านประตูนี้ไปพูดคุยกับพระธิดา ถ้าพระธิดาเจรจาด้วยจะได้นางเป็นคู่ครอง ชายหนุ่มหลายคนมาสมัครแสดงฤทธิ์ผ่านประตูแต่ถูกบ่วงสิ้นชีวิตกลายเป็นหินทุกคน บัวสองเดินชมเมืองมาพบกองหินชายหนุ่มเหล่านั้นจึงเข้าไปดูและถูกบ่วงทับตาย กลายเป็นหินเช่นเดียวกับชายหนุ่มทั้งหลาย บัวเขียวคอยพี่ไม่กลับมาจึงตามหาไปพบกองหินมากมายที่ประตูกลจึงเสกคาถาให้กองหินแตกออก กลายเป็นคนดั้งเดิมรวมทั้งบัวสองด้วย เจ้าเมืองเห็นอิทธิฤทธิ์จึงยกธิดาให้ บัวเขียวให้บัวสองแต่งงานกับธิดาเจ้าเมือง ส่วนตนขอเดินทางต่อไปจนถึงเมืองปัญจามิธิดา

รูปงามนามว่านางศรีใคร นางไม่ยอมเข้าใกล้หรือพูดจากับชายใดเลย แม้เพียงได้กลิ่นนางก็จะกลิ่นเหยียนอาเจียนทันที พระบิดามีความหนักใจยิ่งนัก แต่เมื่อพบบัวเหียนนางกลับพูดจาด้อย่างมีความสุข เจ้าเมืองจึงยกนางศรีใครให้เป็นชายาทั่วบัวเหียนและยกเมืองให้ปกครองสืบไป

ท้าวปาจิต นางอรพิม รัชช ภูมโฆทก เรียบเรียง (หน้า ๑๖๔๕)

นิทานเรื่องท้าวปาจิต-นางอรพิมนี้ ชาวอีสานเชื่อว่าเป็นตำนานเมืองพิมาย มีเล่าต่อกันมาหลายสำนวน โครงเรื่องเหมือนกันแตกต่างกันที่ชื่อบ้านนามเมือง เรื่องย่อกล่าวถึง ท้าวปาจิต โอรสเจ้าเมืองอินทปัตถา เดินทางหาคู่ครองตามทิศทางที่โหรทำนายว่าจะพบเนื้อคู่ ไปพบหญิงท้องแก่ผู้หนึ่งมีลักษณะดีตรงกับที่อาจารย์ทำนายไว้ ท้าวปาจิตตามนางไปช่วยเหลือทำไร่นาและกล่าวกับนางว่าหากทารกในครรภ์นางเป็นหญิงจะขอเป็นชายา ถ้าเป็นชายจะขอเป็นสหาย นางก็ยินยอม และนางก็คลอดลูกเป็นหญิง ท้าวปาจิตตั้งชื่อว่า อรพิม เมื่อนางเติบโตขึ้นท้าวปาจิตจึงลากลับเมืองเพื่อนำขันหมากมาสู่ขอนางตามประเพณี วันหนึ่งนางอรพิมลงเล่นน้ำได้นำเส้นผมใส่สบอลอยน้ำไป พระเจ้าพรหมทัตพบเส้นผมหอมเกิดความหลงใหล สั่งให้เสนาตามหาจนพบและนำนางอรพิมไปถวาย ในขณะที่เดินทางไปนั้นนางอรพิมคิดถึงท้าวปาจิตมากไม่ยอมเดินทางไปกับเสนา สถานที่นั้นจึงเรียกว่า บ้านนางรอง เสนาพยายามพานางเดินทางต่อไปถึงหมู่บ้านหนึ่งนางกระโดดหนีไปหลบซ่อนในป่า หมู่บ้านนั้นจึงเรียกว่า บ้านปะเต็ล (ภาษาเขมรแปลว่า กระโดดโลดเต้น) เสนาสั่งให้ล้อมหมู่บ้านเพื่อค้นหานาง จึงเรียกว่า บ้านไผ่ล้อม นางหนีไปซ่อนในถ้ำ เสนาหาไม่พบจึงเรียกว่า เขาปลายบัด (บัดแปลว่า หาย) ในที่สุดก็ตามหาจนพบและนำไปถวายท้าวพรหมทัต ซึ่งไม่สามารถเข้าใกล้นางได้เพราะแรงอธิษฐานที่ซื่อสัตย์ต่อท้าวปาจิตทำให้ตัวนางร้อนเป็นไฟ ส่วนท้าวปาจิตนำขบวนขันหมากเดินทางมาเมื่อทราบว่าท้าวพรหมทัตรับนางอรพิมไปแล้ว ท้าวปาจิตเสียใจมากให้ทูบข่าวของทั้งหมดจึงเรียกบริเวณนั้นว่า เสระเบจาน (บ้านทูปจาน) ส่วนสินสอดทองหมั้นไหลลงแม่น้ำเรียกแม่น้ำนั้นว่า ลำมาศ หรือลำปลายมาศ ท้าวปาจิตขอเข้าไปร่วมในพิธีอภิเษกสมรสของนางอรพิม โดยบอกว่าเป็นพี่ชายของนาง เมื่อนางอรพิมเห็นจึงร้องว่า “พี่ชายมาแล้ว” ภายหลังเพี้ยนเป็น “พิมาย” (อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา) ทั้งสองทำอุบายฆ่าท้าวพรหมทัตแล้วหนีไปด้วยกัน ทหารตามพบและฆ่าท้าวปาจิต พานางอรพิมกลับเมืองแต่นางออกอุบายหนีกลับไปหาท้าวปาจิต เมื่อทราบว่าท้าวปาจิตตายนางเสียใจมากร้องไห้อยู่กับศพท้าวปาจิต พระอินทร์ช่วยให้นางนารากไม้มาเคี้ยวพ่นให้ท้าวปาจิตฟื้นขึ้นได้ จึงพากันกลับเมือง ขณะเดินทางได้พลัดพรากจากกัน นางอรพิมเดินทางไปถึงเมืองครุฑราชได้ช่วยเหลือชุบชีวิตลูกสาวเศรษฐี ซึ่งขอติดตามเป็นข้ารับใช้นาง ร่วมเดินทางต่อไป นางทั้งสองอธิษฐานกลายเป็นชายนำผมไปฝากไว้กับต้นช้องนาง นำขาฝากดินชานาง นำนมฝากไว้กับต้นนุ่นต้นจั่ว เดินทางจนถึงเมืองพาราณสี ได้ช่วยเหลือพระธิดาที่ถูกงูกัดไว้ได้ เจ้าเมืองจึงยกพระธิดาให้แต่งงานกับหนุ่ม

แปลงอรพิม หนุ่มแปลงไม่รับแต่ขอบวชและสร้างศาลาโรงทาน เขียนภาพเรื่องราวชีวิตของตน และท้าวปาจิตไว้ที่โรทานนั้น แล้วสั่งให้ทหารคอยดูผู้ที่เข้ามาในโรทาน ท้าวปาจิตเดินทางมาถึงเห็นภาพเขียนก็ร้องไห้จนสลบ นางอรพิมให้นำตัวมาพบเมื่อทราบว่าเป็นท้าวปาจิตจึงช่วยเหลือให้ฟื้นแล้วเล่าเรื่องราวที่พลัดพรากจากกัน และอธิษฐานให้กลายเป็นหญิงดั้งเดิม ทั้งสองทูลลาพระเจ้าพาราณสีกลับบ้านเมือง ครองเมืองอย่างมีความสุขต่อไป

ท้าวไพยราช สิริวิวัฒน์ คำวันสา ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๕๘)

นิทานเรื่องท้าวไพยราช เป็นนิทานของชาวอีสานที่ไม่ค่อยแพร่หลายนัก ต้นฉบับจากวัดบ้านคำน อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดอุบลราชธานี เป็นใบลานจารด้วยอักษรธรรม นายเจือ สืบแก้ว ปรีวรรตเป็นอักษรไทยปัจจุบัน เนื้อเรื่องย่อมีดังนี้ เจ้าเมืองปะโคมิมเหสีสององค์ องค์หนึ่งมีโอรสคือท้าวจิตราช และท้าวอุปราช มเหสีอีกองค์หนึ่งมีธิดาคือนางจันทา นางมีแมวสีทองเป็นสัตว์ที่ประหลาดกินอาหารมากมายผิดธรรมดาแต่นางก็รักแมวตัวนี้มากติดตามนางไปทุกแห่ง ทหารหาไข่จระเข้มาให้กิน แต่จะระช้อออกมาจากไข่ไล่กินชาวบ้านเดือดร้อนทั้งเมือง เสนาทั้งหลายประชุมกันว่าควรไล่ นางจันทาออกจากเมืองเพราะเป็นกาลกิมิต้นเหตุให้เกิดความเดือดร้อน นางจึงไปอยู่ในป่ามีสัตว์ต่างๆ เป็นเพื่อน ส่วนท้าวจิตราชได้ครองเมืองแทนบิดา ออกเที่ยวป่าพบนางจันทา สวยงามมากและจำนางไม่ได้ จึงขอนางเป็นมเหสี นางไม่ยอมและบอกว่านางคือนางจันทาที่ถูกไล่ออกจากเมืองมา ท้าวจิตราชจึงให้อุปราชซึ่งเป็นน้องชายมาช่วยพูดจาขอร้องนาง จนนางยอมเป็นมเหสีท้าวจิตราช และตั้งครมภ์จนใกล้คลอดมีข้าศึกมาประชิดเมือง ท้าวจิตราชออกไปสู้รบกับข้าศึก เสนาอำมาตย์ลงความเห็นว่านางจันทาเป็นกาลกิมิทำให้เกิดศึกจึงไล่ นางออกไปเป็นครั้งที่ ๒ นางมาคลอดลูกในป่า เป็นโอรสมีความสง่างามชื่อว่า ไพยราช พระอินทร์ประทานธนูศัลปิให้เป็นอาวุธ เมื่อเติบโตก็เลี้ยงดูมารดาด้วยการทำพินันเล่นหมากรุก เมื่อขณะก็ขอข้าวห่อมาเลี้ยงมารดา ข้าวทราบถึงท้าวจิตราชจึงขอเล่นกับเด็กน้อยไพยราช ถ้าขณะจะยกเมืองให้ถ้าแพ้จะถูกตัดคอ ท้าวจิตราชแพ้ ไพยราชจึงบอกให้ออกจากเมืองไป ท้าวจิตราชโกรธมากสู้รบกับไพยราช นางจันทาบอกไพยราชว่าท้าวจิตราชเป็นบิดา ไพยราชจึงอธิษฐานขอให้บริวารทั้งหมดสลบเมื่อได้ยินเสียงคิดสายธนูยกเว้นคนที่เป็นพ่อของตน ทหารบริวารสลบทั้งหมดยกเว้นท้าวจิตราช เมื่อทราบว่าเป็นพ่อลูกกันก็ดีใจ ยกเมืองให้ลูกครอง ท้าวไพยราชไปรับมารดาเข้าเมืองอีกเป็นครั้งที่สอง ต่อมาท้าวไพยราชได้นางสุนซึ่งเป็นนางกินรี ธิดาคคนที่เจ็ดของท้าวไกรลาสเป็นมเหสี ได้ต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรคต่างๆ โดยมีพระอินทร์คอยช่วยเหลือ และสอนให้รักษาธรรมะปกครองเมืองด้วยคุณธรรม ท้าวไพยราชรับคำ ปกครองเมืองปะโคให้เป็นสุขตามคำของพระอินทร์สืบไป

ท้าวสังคทัต พงนิษฐ์ เฟื่องเปลียน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๗๐)

นิทานเรื่องท้าวสังคหัต เป็นนิทานอีสานที่แปลกกว่าวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ กล่าวคือ เนื้อเรื่องคล้ายกับเรื่องสังข์ทองที่พระราชามีลูกสาวเจ็ดคน แต่ต่อมามีการติดต่อกับชายกับเมืองจีน กล่าวถึงวรรณกรรมเรื่องอุสา-บารท และท้าวสีทน ตอนท้ายมีประชุมชาคก แต่การดำเนินเรื่องไม่ปรากฏว่ามีการปรารภชาคกตามแนวการแต่งชาคกโดยทั่วไป ผู้ประพันธ์คงเน้นให้เห็นความสำคัญของพุทธศาสนา สอดแทรกคุณธรรมไว้หลายประการ เรื่องย่อมีดังนี้ นครเข็ขงคิมมีผู้ครองนครคือ ท้าวพระยาหลวงจิตราข มีพระธิดา ๗ องค์ คนสุดท้ายชื่อนางลุน ซึ่งรักพระบิดามาก ท้าวจิตราข จึงสร้างปราสาทให้อยู่ใกล้กับพระองค์ กล่าวถึงพ่อค้านายสำเภาจะไปเมืองจีนได้มากรบลาท้าวจิตราข ธิดาทั้ง ๖ องค์ฝากซื้อเสื้อผ้าอาภรณ์ที่สวยงาม ส่วนนางลุนฝากสาสน์พร้อมสไบไปถวาย ท้าวสังคหัตโอรสพระเจ้ากรุงจีน และขอให้ท้าวสังคหัตพระราชทานเสื้อตัวเพื่อนางจะได้สวมใส่ได้ ทั้งฤดูหนาวและร้อน ท้าวสังคหัตเมื่อได้รับสาสน์เกิดหลงรักนางลุน ฝากสาสน์พร้อมทั้งเสื้อผ้า และผ้ารูปท้าวสังคหัตเคียงคู่กับนางลุน นางลุนก็หลงรักท้าวสังคหัตเช่นกัน ฝ่ายท้าวสังคหัตก็ไปเรียนเวทมนตร์จนสามารถเหาะได้ พระองค์เหาะไปหานางลุนที่ปราสาทนครเข็ขงคิ แล้วสัญญาว่าจะมาสู่ขอนางตามประเพณี พี่สาวทั้งหกของนางเกิดความริษยาจึงหาทางกำจัดท้าวสังคหัต ท้าวสังคหัตถูกลอบสังหารบาดเจ็บหนักกลับไปตายที่เมืองจีน นางลุนเศร้าโศกเสียใจมากตั้งจิตอธิษฐานให้พระอินทร์ช่วยเหลือนางให้พบกับท้าวสังคหัตอีก นางปลอมเป็นชายหนุ่มรูปร่างหน้าตาเหมือนท้าวสังคหัตชื่อบุญเฮืองเดินทางไปเมืองจีนกับนายสำเภา ชาวเมืองก็ล้าลือถึงชายหนุ่มที่หน้าตาเหมือนท้าวสังคหัต พระเจ้ากรุงจีนจึงเชิญให้เข้าพบในวังและให้อยู่ไปจนถึงวันปลงศพท้าวสังคหัต นางลุนอาสาจะช่วยให้ท้าวสังคหัตฟื้น โดยวิธีที่พระอินทร์บอกนาง เมื่อท้าวสังคหัตฟื้นขึ้นมา ก็ต้องการจะไปพบนางลุน นางลองใจท้าวสังคหัตหลายประการ ทราบว่าท้าวสังคหัตมีใจรักนางอย่างแท้จริง นางจึงกลายร่างเป็นหญิงดั้งเดิม ท้าวสังคหัตดีใจมาก เล่าให้พระเจ้ากรุงจีนฟัง พระเจ้ากรุงจีนจึงจัดพิธีอภิเษกสมรสให้ ต่อมานางลุนพร้อมท้าวสังคหัตจึงเดินทางกลับนครเข็ขงคิ ท้าวจิตราขจึงยกสมบัติพร้อมบ้านเมืองให้ท้าวสังคหัตและนางลุนปกครองต่อไปอย่างมีความสุข

ท้าวสีทน ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๗๘)

นิทานเรื่องท้าวสีทนก็คือ เรื่องพระสุธนมโนห์ราซึ่งคนไทยทุกภาครู้จักทั่วไปนั่นเอง ในปัญหาชาคกก็ปรากฏเรื่องสุธนมโนห์ราอยู่ด้วย กวีประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกันไป ภาคเหนือเรียกว่า เจ้าสุธนมโนห์รา ภาคกลางมีบทละครนอกเรื่องนางมโนห์รา และพระสุธนมโนห์รา ภาคใต้มีกลอนสวคมนโนห์รานิบาต และสำนวนที่ใช้แสดงมโนห์ราอีกหลายสำนวน ชาวไทยในสิบสองปันนาเรียกว่า นางมยุรา ภาคอีสานแต่งเป็นโคลงสารเรียกว่า ท้าวสีทน พระภิกษุนิยมนำมาเทศน์เพราะชาวอีสานถือว่าเป็นชาคก พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี) วัดมหาชัย อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ปรีวรตจากอักษรธรรมในต้นฉบับโบราณเป็นอักษรไทยปัจจุบัน เนื้อเรื่องย่อ

มีดังนี้ ท้าวสีทนครองเมืองเป็งงานมีธนูเป็นอาวุธมีฤทธิ์มาก พรานป่าคนหนึ่งนำกินรีคือ นางมโนห์รามาดวายเป็นมเหสีของท้าวสีทนออกไพร่ไปปราบโจร นางมโนห์ราจึงอยู่ในวัง ระหว่างนั้นพระบิดาของท้าวสีทนฝันร้ายหม่อมทำนายว่าต้องสังเวยผีด้วยลูกสาวพิทยากร นางมโนห์ราจึงหนีกลับเขาไกรลาส ท้าวสีทนตามนางไปพบพระยาหลวงภูเงินบิดาของนางซึ่งได้ประลองฝีมือท้าวสีทนจนเป็นที่พอใจ จึงให้เลือกนางทั้งเจ็ดซึ่งเป็นธิดาของพระองค์ ท้าวสีทนเลือกได้นางมโนห์ราอย่างถูกต้อง พระยาหลวงภูเงินจึงอภิเษกให้และอยู่ที่เมืองนั้น ต่อมาจึงลากลับบ้านเมืองพร้อมนางมโนห์ราอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ตอนท้ายกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธรเจ้า ตามแบบของชาดกทั่วไป

ท้าวสีทนมโนห์รา สมคิด ไชยวงศ์ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๘๒)

ชาวอีสานได้นำนิทานเรื่องท้าวสีทนมโนห์รา มาเล่าเป็นตำนานชาดกเมืองโบราณที่บ้านเป็งงาน อำเภอโพธิ์พิสัย จังหวัดหนองคาย สืบต่อๆ กันมา ว่านายพรานคนหนึ่งได้จับนางมโนห์รามาดวายเป็นมเหสีของท้าวสีทนเจ้าเมืองเป็งงานนครราช นางสนมทั้งเจ็ดของท้าวสีทนไม่พอใจกลั่นแกล้งให้ท้าวสีทนออกรบกับข้าศึก ออกอุบายฆ่าบุชายฉุนนางมโนห์รา นางขอปีกขอหางรำถวายศาลหลักเมืองแล้วจึงบินหนีกลับเมืองภูเงิน ท้าวสีทนกลับมาไม่พบนางจึงเดินทางออกตามหาพบอุปสรรคมากมาย พระฤๅษีสอนวิชาอาคมต่างๆ ให้ มอบดาบวิเศษเป็นอาวุธ และมอบแหวนที่นางมโนห์ราฝากไว้ให้แก่ท้าวสีทน ท้าวสีทนเดินทางต่อไปยังเมืองภูเงิน ทราบว่าจะมีพิธีล้างกลั่นสาบมนุษย์จากค้วนางมโนห์รา แล้วจะเลือกคู่ครองให้นาง โดยผู้ที่ต้องการนางเป็นคู่ครองต้องมาเลือกนางจากนางกินรีทั้งเจ็ดถ้าเลือกถูกก็จะได้นางเป็นคู่ ท้าวสีทนนำแหวนออกมาสวมนิ้วของนางกินรี นางมโนห์ราสวมได้พอดีพระสุทนต์จึงเลือกนางได้อย่างถูกต้อง ท้าวภูเงินจัดพิธีอภิเษกให้ ทั้งสองลาพระบิดากลับเมืองเป็งงานนครราช จับปูโรหิตผู้คิดร้ายต่อนางประหารชีวิตและปลดนางสนมทั้งเจ็ดให้เป็นข้าทาสเลี้ยงหมูตลอดชีวิต เมืองเป็งงานนครราช ปัจจุบันคือ บ้านเป็งงาน ตำบลโพธิ์แพ่ง กิ่งอำเภอรัตนวาปี จังหวัดหนองคาย มีใบเสมาหินทราย ถ้าท้าวสีทนถ้าฤๅษี ปรากฏอยู่ที่วัดถ้ำสีทน หรือวัดสว่างอารมณ์ อำเภอปากคาด จังหวัดหนองคาย

ท้าวสุกมิต พงษ์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๘๔)

นิทานเรื่องท้าวสุกมิต นิยมเล่ากันในจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ บุรีรัมย์ และกลุ่มที่พูดภาษาไทยโคราชหรือไทยเบิ้ง ปรากฏในปัญญาสชาดกชื่อว่า สุกมิตชาดก เรื่องย่อมีดังนี้ เมื่อพระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระสุกมิต ครองเมืองจำปากนาคบุรี พระอนุชาอุปราชเทวทัตคิดกบฏ พระสุกมิตพานางเกสินีมเหสีและโอรสสององค์หนีออกจากเมืองไป ขณะเดินทางพบลูกนกสองตัวอยู่ในรังโอรสต้องการได้นกนั้น แม้พระสุกมิตจะห้ามก็ไม่เชื่อฟัง จึงต้องจับลูกนกให้แก่โอรส

เมื่อเดินทางข้ามแม่น้ำแห่งหนึ่งทั้งหมดต้องพลัดพรากจากกัน เพราะบาปกรรมที่พรากรากจากกัน พระสุกมิตตามหานางเกสินีและโอรสถึงเมืองดักสิลา เป็นเมืองที่ขาดผู้ปกครองเสนาอำมาตย์ทำพิธีเสียดราชรถเพื่อค้นหาผู้มีบุญมาปกครองเมือง ได้พระสุกมิตเป็นเจ้าเมือง ส่วนพระไชยเสน และพระไชยทัตโอรสของพระสุกมิตนั้นชาวประมงเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม เมื่อเติบโตขึ้นชาวประมงจึงนำมาถวายเป็นมหาดเล็กเจ้าเมืองดักสิลา คือพระสุกมิตนั่นเอง โอรสทั้งสองคิดว่าน่าจะเป็นบิดาของตน แม้พระสุกมิตจำไม่ได้แต่ก็มีความรักใคร่ชายหนุ่มทั้งคู่มาก มีเรือสำเภาลำหนึ่งล่องมาค้าขายในเมือง ไชยเสนและไชยทัตขึ้นไปนั่งเป็นยามรักษาเรือสำเภา ไชยเสนผู้พี่เล่าเรื่องราวชีวิตทั้งหมดให้น้องฟัง นางเกสินีซึ่งถูกนายสำเภามาเพื่อเป็นภรรยา แต่ไม่สามารถถูกตัวนางซึ่งร้อนเป็นไฟได้ อาศัยอยู่ในเรือสำเภานั้นได้อินจึงออกมาพบลูก ทั้งสามดีใจโผเข้ากอดกัน พวกสำเภาเห็นจึงเขียนตีและจับมัดไว้กล่าวหาว่ามหาดเล็กเป็นชู้กับนางเกสินี พระสุกมิตโกรธมากสั่งประหารชีวิต ไชยเสนและไชยทัต แต่ปฏิเสธให้สอบถามทั้งสองก่อน ไชยเสนและไชยทัตเล่าเรื่องให้พระสุกมิตฟัง พระสุกมิตดีใจจนสลบ เมื่อฟื้นขึ้นมาจึงให้รับนางเกสินีขึ้นมาจากสำเภา และอยู่ร่วมกันกับโอรสทั้งสองอย่างมีความสุข

ท้าวโสวัตร . พงนิยั เฟิงเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๘๗)

ท้าวโสวัตร เป็นนิทานอีสาน ปรากฏในปัญญาสชาดกชื่อว่าสุวรรณชาดก ทางภาคเหนือเรียกว่า เจ้าสุวรรณนางบัวคำ เป็นนิทานจักรๆ วงศ์ๆ เน้นเรื่องรักใคร่ระหว่างหนุ่มสาว หมอลำนิยมร้องรำ ที่เรียกว่า ลำเรื่อง หรือลำพื้น เสนอโลกทัศน์ของชาวอีสานในเรื่องจักรวาล ป่าหิมพานต์ ครุฑ นาค การเหาะเหิน การกำเนิดของผู้มีบุญญาธิการ การดำเนินเรื่องสนุกสนานน่าติดตาม กล่าวถึงพระยาพรหมทัตและนางจันทามเหสี ได้ไปขอโอรสกับพระอินทร์ พระอินทร์สั่งให้ท้าวเวสสุวรรณลงมาเกิด นางจันทาจึงให้กำเนิดโอรสรูปงามนามว่า โสวัตร เป็นผู้มีบุญญาธิการ มีพระขรรค์ชัยศรีและม้ามณีกาบออกมาด้วย ส่วนชายา ๒ องค์ของท้าวเวสสุวรรณตามลงมาเกิดเป็นนางปทุมาลวดีฤๅษีรูปหนึ่งชุบเลี้ยงไว้ และนางศรีสุภลักษณ์เป็นลูกสาวยักษ์เมืองสุวรรณมณี ทั้งคู่มีความงามยิ่งนัก นางปทุมาลวดีคิดถึงสามีในอดีตชาติจึงเขียนสารสอดใส่พวงดอกไม้ธัญฐานแล้วลอยน้ำไป ท้าวโสวัตรเก็บได้เมื่ออ่านสารจบเกิดความรุ่มร้อนอยากพบนางเป็นยิ่งนัก จึงออกเดินทางขี้อ้อมตามหานาง ได้พบนางและเกิดความรักต่อกัน นางปทุมาลวดีพาท้าวโสวัตรไปพบฤๅษี ฤๅษีทราบว่าทั้งสองเป็นคู่ครองกันจึงไม่ขัดขวางให้อยู่ด้วยกันในป่าแห่งนั้น ส่วนม้ามณีกาบเดินท่องเที่ยวกินหญ้าหลงเข้าไปในเมืองยักษ์ถูกจับขังไว้ วันหนึ่งท้าวโสวัตรและนางปทุมาลวดีออกหาผลไม้ในป่า พรานป่าคนหนึ่งฆ่าท้าวโสวัตรตายและฉุดนางปทุมาลวดีไป ในระหว่างทางนางออกอุบายฆ่าพรานตายและตามหาท้าวโสวัตร ฝ่ายท้าวโสวัตรนอนตายอยู่ในป่า ฤๅษีเหาะตามไปพบจึงเสกเป่าให้ฟื้นขึ้น แล้วสอนคาถาอาคมให้เหาะเหินได้ มีความสามารถในการใช้อาวุธสู้รบ

อย่างเชี่ยวชาญ เดินทางตามหานางปทุมมาลดีเข้าไปในเมืองยักษี พบนางศรีศุกลักษณ์และได้เสีย
กันจนนางตั้งครรภ์ ท้าวโศวตริได้พบม้ามณีกาบจึงลานางแล้วขี่ม้าตามหานางปทุมมาลดีต่อไป
ส่วนนางศุกลักษณ์ได้พบกับนางปทุมมาลดีที่ช่วยชีวิตนางไว้ และทราบว่านางต่างก็ตามหาท้าว
โศวตริเช่นกัน ทั้งยังมีทองเหมือนกันอีกด้วย นางจึงเดินทางไปด้วยกัน นางปทุมมาลดีถูกงูพิษกัด
ตายหลังจากให้กำเนิดโอรสรูปงาม นางศรีศุกลักษณ์ต้องอุ้มโอรสเดินทางต่อไปยังเมืองกุมารี และ
พักอยู่ในเมืองนั้นซึ่งมีแต่ผู้หญิงล้วน ฝ่ายนางปทุมมาลดีฟื้นคืนชีพขึ้นมาเพราะพระยาชมชื่นแห่ง
เมืองกรุงศรีช่วยไว้ นางจึงขอเป็นผู้รับใช้ปรนนิบัติพระยา ค่อมานางลาพระยาชมชื่นออกบวช
ส่วนท้าวโศวตริเดินทางจนถึงเมืองบาดาลได้นางจันทะศรีธิดาพระยานาคเป็นชายา ได้ครองเมือง
บาดาล และออกเดินทางต่อโดยฝากนางจันทะศรีให้อยู่ในเมืองนาคต่อไป เดินทางไปจนพบนาง
ปทุมมาลดีทั้งสองออกตามหาโอรสซึ่งอยู่กับนางศุกลักษณ์ที่เมืองกุมารี นางแม่เมืองเจ้าเมืองกุมารี
เห็นท้าวโศวตริแล้วก็เกิดความรัก ขอมเป็นมเหสีท้าวโศวตริอีกคนหนึ่ง ท้าวโศวตริไปรับนางจัน
ตะศรีที่เมืองนาค แล้วพากันไปหาบิดามารดาของท้าวโศวตริที่เมืองพรหมกฏ พระยาพรหมทัต
คือใจที่พบโอรสคือ ท้าวโศวตริ จึงให้ครองเมืองพร้อมอภิเษกมเหสีทั้งสองคู่ด้วยกันอย่างมีความสุข
จนสิ้นอายุขัย

ท้าวหงส์หิน สิริวัฒน์ คำวันสา ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๕๔)

ท้าวหงส์หินเป็นนิทานชาดก แพร่หลายในภาคอีสานและภาคเหนือ เป็นเรื่องของ
พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวหงส์หิน โอรสท้าวจิตติราชและนางจันทราเมสีเอก เมื่อนาง
จันทราประสูติพระโอรสนั้น นางเมสีรอง ๔ องค์เกิดความริษยาจึงนำลูกหมาแดงมาเปลี่ยนแทน
โอรส นางจันทราถูกขับไล่ออกจากเมืองไปอาศัยอยู่กับย่าจำสวน ฝ่ายโอรสถูกนำไปทิ้งไว้กลางป่า
พระอินทร์นำไปเลี้ยงดูอยู่บนสวรรค์ ชื่อหงส์หิน เมื่อเติบโตขึ้นมีความประสงค์จะพบมารดา พระ
อินทร์จึงมอบของวิเศษให้พร้อมกับหินเสกเป็นหงส์พาบินไปที่ต่างๆ ได้ หงส์พาไปพบมารดาและ
อาศัยกับย่าจำสวนเรื่อยมา ค่อมมาหงส์หินขออนุญาตมารดาเดินทางไปชมเมือง ไปพบโอรสของมเหสี
ทั้งสองคนกำลังเล่นการพนัน และทำพนันทอยหมากบ้ำ (ลูกสะบ้า) กับหงส์หิน หงส์หินชนะได้
หมากบ้ำทองคำกลับบ้าน ขณะเดินกลับบ้านพบยักษ์ที่ประตูเมืองหงส์หินฆ่ายักษ์ตาย โอรสทั้งสอง
ทราบจึงมาอุศพยักษ์และกราบทูลท้าวจิตติราชว่าพวกตนฆ่ายักษ์ตาย ท้าวจิตติราชจึงให้ทั้งสองไปตาม
หานางบัวไขที่สาวของนางจันทราที่ถูกยักษ์จับไป ทั้งสี่คนไปขอร้องให้หงส์หินช่วย หงส์หินจึงให้
โอรสทั้งสองอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง พระองค์จะไปหานางบัวไขเพียงคนเดียว เมื่อเดินทางไปได้
นางปทุมมาบุตรบุญธรรมของฤๅษีเป็นชายา และเดินทางต่อไปยังเมืองเขยวง ผู้กับพระยาชัช
พระยาชัชแพยกเมืองพร้อมลูกสาวชื่อนางบุษมาลีให้ หงส์หินเดินทางต่อไปจนพบนางบัวไขและ
ช่วยเหลือนางออกมาจากเมืองยักษีได้ หงส์หินพานางบัวไข นางบุษมาลี นางปทุมมาเหาะผ่าน

เมืองสุวรรณคดียังมีความงมงายมากจึงแวม พบนางฟ้า ๒ นางในปราสาทและได้นางเป็นชายอีก ทั้งสองคน หงส์หินจะนำนางบัวไขไปให้โอรสทั้งสี่ และให้ชายสี่คนรออยู่ที่ฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่ง หงส์หินไปพบโอรสทั้งสี่มอบนางบัวไขให้ โอรสทั้งสี่ออกอุบายฆ่าหงส์หินตายแล้วพานางบัวไข กลับเมือง ชายทั้งสี่คนพบศพท้าวหงส์หินก็เสียใจมาก พระอินทร์จึงมาช่วย และเล่าว่าชาติก่อน ท้าวหงส์หินเคยเกิดเป็นคนทำสวนได้ฆ่าโจรตายแล้วนำศพไปทิ้งไว้ที่ริมแม่น้ำ ชาตินี้จึงต้องชดใช้ กรรม เมื่อกลับถึงบ้านจึงสร้างปราสาทให้มารดาและย่าจำสวนอยู่ ส่วนพระองค์อยู่กับชายทั้งสี่ อย่างมีความสุข ฝ่ายโอรสทั้งสี่พานางบัวไขไปพบท้าวจิตติราช ท้าวจิตติราชดีใจมากสร้างปราสาท ให้นางอยู่ นางต้องการพบหงส์หินซึ่งเป็นหลานจึงให้ท้าวจิตติราชจัดการแสดงเพื่อให้หงส์หิน มาชมและจะได้พบหลาน และก็ได้พบจริงๆ นางจึงเล่าความจริงทั้งหมดให้พระยาจิตติราชฟัง พระ ยาจิตติราชให้รับนางจันทร์ และหงส์หินพร้อมภรรยามาอยู่ในวัง ส่วนโอรสทั้งสี่และมารดาให้ นำไปประหารชีวิต ท้าวหงส์หินขอชีวิตไว้ให้เพียงนครนอกจากเมืองไป หงส์หินได้ปกครอง บ้านเมือง มีโอรสกับนางปทุมมาชื่อสุวรรณไกรสร ซึ่งต่อมาได้ปกครองเมืองต่อจากท้าวหงส์หิน โอรสนางบุษมาลีชื่อสุวรรณมาลี ได้ครองเมืองเขาง่วงซึ่งเป็นเมืองของมารดา ตอนท้ายมีการ ประชุมชาคกเช่นเดียวกับนิทานชาคกทั่วไป

ท้าวหมาหุข พงษ์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๗๐๒)

นิทานเรื่องท้าวหมาหุข เป็นนิทานที่ชาวอีสานนิยมเล่ามากแต่เมื่อปรากฏเป็นวรรณกรรม ลายลักษณ์กลับไม่ค่อยได้รับความนิยมเช่นวรรณกรรมเรื่องอื่น เรื่องขอมี่ดังนี้ เจ้าเมืองจันใดมี มเหสีสององค์ คือนางจันทร์แดงและนางแพงศรี นางจันทร์แดงประสูติโอรสเป็นหมาหุข เจ้า เมืองอภัยมากให้นำไปลอยแพ หมาหุขจึงพูดว่าให้เลี้ยงตนต่อไปจะทดแทนบุญคุณ นางจันทร์ แดงจึงเลี้ยงคอรสหมาหุขเรื่อยมา จนกระทั่งประสูติโอรสอีกองค์นามว่า ท้าวจันทร์ แล้วนาง จันทร์แดงก็สิ้นชีวิต ส่วนนางแพงศรีมีลูกอีกองค์ให้กำเนิดธิดาชื่อ นางคำฟอง รุ่งราวคราว เดียวกับท้าวจันทร์ วันหนึ่งนางแพงศรีออกอุบายกำจัดท้าวจันทร์ โดยให้นางคำฟองปลุกท้าวจันทร์ ตกลงไปในเหวแล้วนางก็กลับวัง หมาหุขตามหาน้องไปพบท้าวจันทร์ค้างกิ่งไม้อยู่ในเหวจึงช่วย ออกมา และพากันหนีไปเรียนวิชาที่ภูมัยอยู่ในป่า ภูมัยมีบุตรบุญธรรมชื่อนางบัวคำ เมื่อเติบโตขึ้น เกิดความรักกับท้าวจันทร์ ภูมัยจึงยกให้เป็นชายาท้าวจันทร์ ส่วนที่เมืองจันใดนั้นมียักษ์ไปจับหญิง สาวกินวันละคนจนหมดเมืองเหลือนางคำฟองเพียงคนเดียว เจ้าเมืองรักนางมากไม่ยอมส่งให้ยักษ์ กินแต่ผู้ยักษ์ไม่ได้นางจึงถูกยักษ์กิน หมาหุขกับท้าวจันทร์จึงมาช่วยรบกับยักษ์ ยักษ์แพ้ร้องขอ ชีวิตไว้โดยยกไม้เท้ากษัตริย์ตายปลายชีเป็นให้ หมาหุขและท้าวจันทร์จึงนำไม้เท้ามาขี้ก่องกระดูกที่ ยักษ์กินคนทิ้งไว้ หญิงสาวที่ถูกยักษ์กินไปทั้งหมดก็ฟื้นขึ้นมา พร้อมกับนางคำฟองที่มีรูปร่าง สวยงามถูกใจท้าวจันทร์มาก และได้นางเป็นชายาอีกองค์หนึ่ง กล่าวถึงเจ้าเมืองมิดลาซึ่งหลงรัก

นางคำฟองไม่ทราบว่านางคำฟองได้เป็นชายาท้าวจันทรแล้ว จึงส่งราชทูตมาสู่ขอนาง ท้าวจันทร โกรธมากจึงสู้รบกับเจ้าเมืองมณฑล เจ้าเมืองมณฑลสู้ไม่ได้ขอเป็นเมืองขึ้นจะส่งบรรณาการมาถวาย ท้าวจันทรเจ้าเมืองจันใดตลอดไป

ท้าวหัวข้อห้อย สิริวิวัฒน์ คำวันสา ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๗๐๗)

ท้าวหัวข้อห้อยเป็นตัวละครในนิทานที่พิการทางร่างกาย แต่มีปัญญาเฉลียวฉลาด พระภิกษุนิยมเทศน์ ชาวบ้านนิยมอ่านสู่กันฟังในงานศพ หรือเวลาที่จำศีลอยู่วัด เพราะถือว่าเป็น นิทานชาดก นางจันทรปัญชีมีลูกชายคนหนึ่งพิการมาตั้งแต่กำเนิด คือมีแต่หัวไม่มีร่างกาย จึง เรียกว่า ท้าวหัวข้อห้อย ช่วยแม่เลี้ยงวัวควาย และทำความสะอาดบ้านเรือน ต่อมาได้ขอเดินทาง ไปกับพ่อค้าชาวจีน และขอลงอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่ง เมื่อพ่อค้าเดินทางกลับให้รับท้าวหัวข้อห้อยกลับ ด้วย ท้าวหัวข้อห้อยปลุกพืชผักขายให้เรือเดินทางผ่านไปมาที่เกาะแห่งนั้น ลูกสาวพระยานามา เล่นทำลายพืชผักที่ท้าวหัวข้อห้อยปลุก โดยไม่ทราบว่ามีเจ้าของ เมื่อทราบว่าเป็นพืชผักของท้าว หัวข้อห้อยจึงนำทรัพย์สินมาชดใช้ให้มากมาย เมื่อกลับบ้านมาหาแม่จึงมีฐานะดีขึ้น ต่อมาท้าว หัวข้อห้อยให้แม่ไปสู่ขอธิดาพระเจ้าพรหมทัตมาเป็นภรรยา ท้าวพรหมทัตบอกให้สร้างสะพานเงิน สะพานทองจากบ้านท้าวหัวข้อห้อยมาถึงวังแล้วจะยกลูกสาวให้ พระอินทร์มาช่วยสร้างสะพานให้ ท้าวพรหมทัตจึงยกนางคันธาดิธิดาองค์เล็กให้ เพราะธิดาองค์อื่นๆ ปฏิเสธ นางคันธาดิธิดาอยู่กับท้าว หัวข้อห้อย มีแต่คนเยาะเย้ยนาง ท้าวหัวข้อห้อยสงสารนางจึงถอดหัวข้อห้อยออกกลายเป็นชาย หนุ่มรูปงาม อยู่กับนางอย่างมีความสุข ต่อมาได้ปกครองเมืองต่อจากท้าวพรหมทัตมีพระนามใหม่ ว่า ท้าวสุวรรณอ้อมล้อมโพธิสัตว์ ปฏิบัติธรรมอยู่เนื่องๆ บ้านเมืองมีแต่ความสงบร่มเย็นสืบมา

ท้าวหุดดิ่ง พงนิย์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๗๐๘)

ท้าวหุดดิ่ง เป็นนิทานภาคอีสาน บางท้องถิ่นเรียกว่า ท้าวหุดสามเปา เนื้อเรื่องคล้ายกับ ท้าวแสนปม นิทานภาคกลาง เนื้อเรื่องในตอนท้ายคล้ายกับเรื่องสวาซอ (ลิงเผือก) นิทานพื้นบ้าน ของชาวเขมร แสดงความเป็นอัจฉริยะของกวีที่ผูกเรื่องจากนิทานหลายเรื่องได้อย่างเหมาะสม แต่ ไม่ค่อยนิยมแพร่หลายนัก เรื่องข้อมี้ดิ่งนี้ ท้าวหุดดิ่งเป็นขอทานยากจน ร่างกายมีปุ่มปมขึ้นทั่วไป เขาปลุกแดงไว้และปีศาจระรดแดงนั้น จนเกิดมีผลงามมาก ธิดาเจ้าเมืองขอซื้อนำไปทำอาหารกิน ไม่นานนางตั้งครรภ์และคลอดลูกเป็นชาย เจ้าเมืองประกาศว่าใครอยากได้ธิดาเจ้าเมืองเป็นภรรยา ให้เอากล้วยมาให้เด็กน้อยกิน ถ้าเด็กกินกล้วยผู้ใดแสดงว่าผู้นั้นเป็นพ่อเด็ก จะยกธิดาให้แต่งงาน ด้วย เด็กน้อยรับกล้วยจากท้าวหุดดิ่งทำให้เจ้าเมืองอับอายมา ขับไล่ธิดาและท้าวหุดดิ่งออกจาก เมืองไป พบลิงเผือกในป่ามีช่องวิเศษที่เกาะแล้วจะได้สิ่งที่ปรารถนา ลิงมอบช่องให้เพราะกลัว

ท้าวหุดดิ่งมาก ท้าวหุดดิ่งจึงทำให้ปุมปมในร่างกายหายไป กลายเป็นหนุ่มรูปงามมีทรัพย์สินสมบัติมากมาย ในที่สุดก็ได้เป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองนั้นต่อมา

ท้าวสูง หรือ เจือง รัช ภูณโฆทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๗๑๓)

ท้าวสูง หรือ เจือง เป็นวรรณกรรมประวัติศาสตร์ที่สำคัญของภาคอีสาน และชาวล้านช้าง ท้าวสูง พงศาวดารโยนกเรียกว่า พระยาเจือง ต้นฉบับโบราณเขียนไว้ว่า ท้าวบาเจือง ประพันธ์ด้วยโคลงโบราณภาษาอีสาน มีขนาดยาวมาก นักวิชาการเรียกว่า มหากาพย์ท้าวบาเจือง

ท้าวสูงหรือพระยาเจือง เป็นวีรบุรุษที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารของชนเผ่าไทยในนครรัฐต่างๆ จำนวนมากทั้งในประเทศไทย และนอกประเทศ มีลักษณะเป็นตำนาน หรือนิทานพื้นบ้าน และปรากฏในพงศาวดารนครรัฐของชนชาติไทยในกลุ่มน้ำโขง ต่างก็กล่าวอ้างว่าเจ้าเมืองสืบเชื้อสายมาจากพระยาเจือง หรือจัดลำดับพระยาเจืองเป็นกษัตริย์ในพงศาวดารของนครรัฐ ความเชื่อของชาวอีสานเชื่อว่าท้าวสูงหรือเจืองคือวีรบุรุษ และจะกลับชาติมาเกิดอีกเมื่อบ้านเมืองเกิดยุคเข็ญ และจะเกิดเป็นพระศรีอาริย์ต่อไป กรณีเกิดกบฏผีฟ้าผีบุญผู้วิเศษเหล่านั้นจึงอ้างว่าเป็นท้าวสูงมาเกิดเพื่อปราบยุคเข็ญ เรื่องย่อมีดังนี้ ท้าวสูง หรือ ท้าวเจือง เป็นลูกของขุนจอมธรรมและนางจอมแห่งเมืองสวนตาล หรือเมืองนาคอง มีพี่ชื้ออ้ายเจือง โหรทำนายว่าจะได้ครองเมืองสามเมือง เมื่อพ่อตาย ท้าวเจืองหรืออ้ายเจืองเป็นเจ้าเมืองแทนพ่อ ท้าวสูงเป็นอุปราช ท้าวสูงรักอยู่กับนางจอมลูกสาวของป้าซึ่งเป็นพี่สาวของนางจอม กล่าวถึงท้าวแองกา เจ้าชายแห่งเมืองคำวัง ชนชาติแกว (ญวน) ชอบพอกับนางอ้าวคำ ลูกสาวเจ้าเมืองเงินยาง ขุนซิมเจ้าเมืองเงินยางไม่ชอบท้าวแองกา เพราะไม่ใช่เชื้อชาติเดียวกัน จะให้แต่งงานกับท้าวสูงซึ่งเป็นหลาน (ขุนซิมเป็นที่ขุนจอมธรรม) ท้าวแองกาจึงไปหาท้าวแก้วเจ้าเมืองปะกันให้มาช่วยรบเพื่อชิงตัวนางอ้าวคำ ท้าวสูงมาช่วยขุนซิมรบยึดเมืองปะกันได้ เก็บเอาทรัพย์สินไปสู่ขอนางจอมมาเป็นมเหสี และได้มเหสีอีกสามคนคือนางอ้าวคำ นางอามคา และนางอู่แก้ว มีลูกชายที่เกิดกับนางจอมคือ ท้าวคำสูง ท้าวสูงครองเมืองมีเมืองต่างๆ มาสวามิภักดิ์ ผูกไมตรีด้วยมากมาย กล่าวถึงขุนบึงกับท้าวหึ่งซึ่งเป็นแม่ทัพเก่าของท้าวแองกาเมืองปะกัน ไปอาศัยอยู่กับพระยาฟ้าสว่างที่เมืองตุมวาง ยกกองทัพมาตีเมืองปะกัน ท้าวสูงมาช่วยรบ พระยาฟ้าสว่างไปหาเถนลอให้มาช่วยรบ ท้าวสูงถูกฆ่าตาย ไปเกิดในเมืองพรหมโดยพระอินทร์อานน้ำทิพย์ให้ ยกกองทัพไปตีเมืองเถนได้พบนางจอมที่ตายตามไปด้วย ท้าวสูงได้ครองเมืองสรวงของพระอินทร์ ทางเมืองลุ่ม (โลกมนุษย์) อ้ายเจือง ขุนซิม ท้าวคำสูง มาช่วยกันรบกับพระยาฟ้าสว่าง ท้าวคำสูงฆ่าพระยาฟ้าสว่างตาย กองทัพอ้ายเจือง จึงเข้ายึดเมือง

ทำไมชาวภูย-ส่วยไม่มีตัวหนังสือ รัช ภูณโฆทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๗๔๔)

นิทานชาดกเล่าอธิบายสาเหตุว่า ทำไมชาวกูย หรือชาวส่วยไม่มีตัวหนังสือ มีเรื่องย่อ ดังนี้ ชาวส่วย ชาวเขมร และชาวลาวไปเรียนวิธีเขียนหนังสือกับพระอินทร์ เมื่อเรียนสำเร็จชาวเขมรและลาวจดตัวหนังสือลงในใบลาน ส่วนชาวกูยจดลงในแผ่นหนัง แล้วพากันเดินทางกลับบ้าน ระหว่างทางฝนตกหนักชาวเขมรและลาวเก็บใบลานไว้อย่างดี ส่วนชาวกูยเห็นว่าแผ่นหนังทนทานก็เอามาบังศีรษะกันฝนจนเปียกเปียกไปหมด ทั้งสามหยุดพักที่กระท่อมแห่งหนึ่ง ชาวกูยจึงนำเอาหนังมาผึ่งไว้ให้แห้ง สุนัขตัวหนึ่งผ่านมาจึงคาบเอาแผ่นหนังไปกินจนหมด ชาวกูยจึงไม่มีตัวหนังสือ ส่วนชาวเขมรและลาวมีตัวหนังสือ และนิยมเขียนลงในใบลานตั้งแต่นั้นมา

ทำไมข้าวเม็ดเล็ก รัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๗๔๔)

ชาวอีสานมีนิทานอธิบายสาเหตุว่าทำไมข้าวจึงมีเม็ดเล็ก ดังนี้ ในสมัยโบราณข้าวสาธิตีมีผลใหญ่เท่าลูกฟักทอง เมื่อข้าวแก่ได้ที่ก็จะกลิ้งเข้ามาในทุ่งฉางเอง เพราะแม่โพสพเป็นหัวหน้าดูแล ครั้งนั้นมีแม่ย่าคนหนึ่งเป็นคนเจ้าอารมณ์ สามเเลกราไปหลายคน วันหนึ่งข้าวกลิ้งเข้ามาในบ้าน ตามปกติ นางเห็นข้าวกลิ้งมามากมายเกะกะจึงเอามีดฟันเม็ดข้าวแตกละเอียดพร้อมทั้งคำไล่ให้ออกจากบ้านนางไป แม่โพสพโกรธจึงหนีไปอยู่กับฤๅษีในป่า ข้าวจึงหายไปจากหมู่บ้าน คนพากันอดข้าวล้มตายหมดเมือง ปู่เยอย่าเยอซึ่งตั้งบ้านอยู่ในป่า ไม่มีข้าวกินจึงพากันเดินทางไปหาฤๅษีอย่างวิเวก ฤๅษีเล็งคิ้วคาพิศุขรู้ว่าปู่เยอย่าเยอคือผู้ที่เสาะศาสนาต่อไป จึงไปอ่อนนวยทอนขอพันธุ์ข้าวจากแม่โพสพ แม่โพสพให้พันธุ์ข้าวเม็ดเล็กให้ปู่เยอย่าเยอไป ฤๅษีสอนให้เคารพเช่นไหว้แม่โพสพตอนข้าวจะออกรวงก็จะได้ข้าวมาก เมื่อเก็บเกี่ยวให้ใช้วัวควายเหยียบย่ำข้าวให้ขอโทษขอมาข้าว ข้าวจึงเจริญงอกงาม ผู้คนทั้งหลายได้พันธุ์ข้าวจากปู่เยอย่าเยอ ชาวอีสานจึงเคารพ และรู้บุญคุณข้าว ทำพิธีขอมาข้าวตอนเก็บเกี่ยวเรียกว่าบุญคุณลาน และพิธีสู่ขวัญข้าว ชาวอีสานมักเรียกปู่เยอย่าเยอ มาร่วมกินอาหาร ในพิธีกรรมต่างๆ เสมอเพราะเป็นผู้ให้พันธุ์ข้าวแก่มนุษย์

ทำไมพ่อตารักเขยคนเล็ก อรุณศรี เบญจศิริเลิศ และ ศศิธร ธัญลักษณ์นันท์ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๗๔๕)

นิทานเรื่อง ทำไมพ่อตารักเขยคนเล็ก เป็นนิทานตลกขบขันของชาวโคราชที่นิยมเล่ากันมากเรื่องหนึ่ง ว่ากันว่าพ่อตาก็จะรักลูกเขยคนเล็กเสมอ ที่เป็นเช่นนี้มีเรื่องเล่าว่า พ่อตาคนหนึ่งมีลูกเขยสองคน อยากทราบว่าลูกเขยคนไหนจะมีปัญญาดีกว่ากัน จึงทดสอบ เมื่อได้ซินนภกระสาร้องจึงถามว่า ทำไมนภกระสาร้องคัง เขยใหญ่ตอบว่าคอมนัวยาวจึงร้องคัง พ่อตาถามว่าหน่อไม้ขึ้นมาเหนือพื้นดินได้อย่างไร เขยใหญ่ตอบว่า หน่อไม้มันแหลมมันจึงงอกได้ แล้วถามเขยเล็กด้วยคำถามเดียวกัน คำถามแรกเขยเล็กตอบว่า เป็นธรรมชาติของมัน พ่อตาว่า ใ้ใจไม่เห็นหรือคอมนั

ชาวจึงร้องดั่ง เขยเล็กตอบว่า ไม่ใช่หรือพ่อ อีงอ่างคอสั้นยังร้องดั่งเลย พ่อตาเห็นด้วย ส่วน คำถามที่สองเขยเล็กก็ตอบคำถามแรก พ่อตาจึงว่า เอ็งไม่รู้อะไรเลขหน่อไม้มันแหลมจึงงอกได้ เขยเล็กจึงบอกว่า ไม่จริงหรือพ่อ เหี้ยมันดอกบูๆ ด้ๆ ไม่แหลมสักหน่อย มันยังงอกได้เลย พ่อตาเห็นด้วยว่าเป็นเรื่องธรรมดา นับแต่นั้นมาพ่อตาก็ไว้ใจเขยเล็ก ทำอะไรก็เรียกมาปรึกษา เพราะเห็นว่ามีปฏิภาณดี พ่อจึงรักลูกเขยคนเล็ก

ตำนาน

ท้าวพระยาธรรมมิกราช รัช ๒๖๓๓ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๕๕)

ตำนานเรื่องท้าวพระยาธรรมมิกราช เป็นเอกสารสำคัญที่กบฏผู้มีบุญชาวอีสานมักใช้อ้างอิงหลอกลวงชาวบ้าน ชาวบ้านแตกตื่นกลัวภัยพิบัติตามคำเล่าลือ และตามหลักฐานในหนังสือ ท้าวพระยาธรรมมิกราช ที่อธิบายถึงบ้านเมืองจะเกิดอาเพศ เกิดกบฏ บอกรวันเดือนปี สถานที่ และชื่อบุคคลผู้มีบุญ อันเป็นเหตุจงใจให้คนหลงเชื่อ เรื่องย่อกล่าวเริ่มต้นถึงชื่อผู้มีบุญและสถานที่ จากนั้นกล่าวถึงสิ่งแปลกประหลาดที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น แสดงให้เห็นอาเพศ ตาลเจ็ดยอดอยู่บ้าน เม็คน้อย กล้วยเครือคำอยู่บ้านนาเสียว ควายเขาแก้วอยู่บ้านหนองหัวคาง กล่าวถึงรายละเอียดของ ผู้มีบุญ ท้าวธรรมมิกราช บ้านนาเลาอายุ ๑ ปี เป็นน้องพระเกศสัตธาวิหาเจ้าฟ้า ท้าวธรรมมิกราช มีกาย ๓ สี เมื่อท้าวธรรมมิกราชจะมาเกิด จะเกิดกบฏก่อน ผู้คนได้รับความเดือดร้อน พระอินทร์ จะเขียนหนังสือบอกชาวบ้าน คือหนังสือท้าวพระยาธรรมมิกราช แล้วให้บอกกันต่อไป ผู้ที่บอก จะมีอายุยืน ถ้าใครปิดบังไว้จะมีได้รับความเดือดร้อนมีอันเป็นไป ต้องกราบไหว้ผู้มีบุญในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ใครปฏิบัติตามก็จะมีความสุข ใครไม่ปฏิบัติตามจะอาเจียนเป็นเลือดตาย ในวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ เจ้าคนผู้มีบุญ หรือผู้มีบุญจะลงมาให้รับทำบุญรักษาศีล หนังสือพระอินทร์นี้เขียนด้วยแผ่นทองลอยมาจากเมืองฟ้า

ท้าวลินทอง รัช ๒๖๓๓ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๖๖๑)

ท้าวลินทอง หรือท้าวลันทอง เป็นตำนานพื้นบ้านอีสานที่เล่าสืบต่อกันมา เป็นตำนาน การสร้างพระพุทธรูปยืนโบราณสององค์ที่ตั้งอยู่ใกล้กัน ที่ตำบลคันธาร อำเภอกันทรวิชัย จังหวัด มหาสารคาม เป็นบริเวณเมืองโบราณเรียกกันว่า เมืองคันธาร์ กล่าวถึง ท้าวลินจงครองเมือง คันธารราช มเหสีชื่อนางบัวคำ โอรสชื่อท้าวลินทอง มีจิตใจโหดเหี้ยมอำมหิต จับพระราชบิดา ชังคุกเขียนตีบังคับให้มอบราชสมบัติให้ ไม่ส่งข้าวมาให้กิน นางบัวคำขออนุญาตเข้าเยี่ยมและ แอบบดข้าวทาสไปให้ท้าวลินจงกินพอประทังชีวิต เมื่อท้าวลินทองทราบจึงไม่ให้เข้าเยี่ยมอีก ท้าว ลินจงจึงถึงแก่อนิจกรรม ก่อนสิ้นใจอธิษฐานว่าใครที่ครองเมืองนี้มีใจโหดเหี้ยม ขอให้มันได้รับ ทุกขเวทนาประสมภัยพิบัติ นางบัวคำต่อว่าลูกที่กระทำเช่นนั้นท้าวลินทอง โกรธจึงฆ่ามารดาอีกคน

และขึ้นครองเมือง เมืองคันธารราชเกิดกบฏยกข้าวยากหมากแพงชาวบ้านเดือดร้อน ท้าวลินทองจึงปรึกษาอำมาตย์ จึงสั่งให้สร้างพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ไว้ในกำแพงเมือง ๑ รูป อุทิศให้พระบิดา และนอกกำแพงเมือง ๑ รูป อุทิศให้พระมารดา (ฝ่ายนี้มีจิบหน้านาง สบงมีลวดลายงดงาม) เมื่อสร้างเสร็จบ้านเมืองกลับสงบสุข แต่ตัวท้าวลินทองยังไม่มีความสุข ล้มป่วย โหรทำนายว่าจะถึงขนาดภายใน ๗ วัน ต้องสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ทองคำขนาดเท่าตัวท้าวลินทอง อาการป่วยจะทุเลาลง ท้าวลินทองจึงให้สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ทองคำ และสร้างพระอุโบสถครอบไว้ด้วยบาปกรรมที่กระทำมาตุฆาต ปิตุฆาต จึงสร้างอุโบสถไม่สำเร็จท้าวลินทองก็ถึงแก่อนิจกรรม ก่อนสิ้นใจได้สาปแช่งว่า พระพุทธรูปไสยาสน์ที่ถูกสร้างขออย่าให้ใครได้เห็น หากใครเห็นขอให้มันมีเคราะห์กรรม ล้มตายเหมือนกู บริเวณที่เก็บพระพุทธรูปไสยาสน์จึงกลายเป็นโบราณสถานร้างไม่มีชาวเมืองเข้าไปใกล้จนถึงปัจจุบันนี้

กำเนิดข้าว ช่วย ปิยะวิทย์ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๗๒๕)

ตำนานเรื่องข้าวมีประวัติความเป็นมาหลายตำนาน แต่เนื้อหาโดยสรุปให้ทราบถึงแม่โพสพเทพธิดาที่เลี้ยงคนทั้งโลก ผู้คนทั้งหลายจึงควรเคารพบูชา จึงเกิดพิธีบูชาแม่โพสพ วิธีคิดที่จะรักษาข้าวบริโภคข้าวให้เกิดประโยชน์สูงสุด ตำนานเรื่องที่ ๑ กล่าวถึง ข้าวในเมืองบาดาลที่เกิดขึ้นเองเมล็ดข้าวท่าผลมะพร้าว หญิงม่ายคนหนึ่งทูปข้าวแตกกระจายบางส่วนกระจายไปเกิดบนภูเขาเรียกว่า ข้าวไร่ หรือข้าวดอย บางส่วนตกลงในน้ำเป็นข้าวนาดำ แม่โพสพเสียใจจึงหนีไปอยู่ในถ้ำทำให้มนุษย์ไม่มีข้าวกินถึงพันปี ปลาทั้งซึ่งอยู่กับแม่โพสพได้พาลูกเศรษฐีคนหนึ่งไปกราบไหว้อ้อนวอนให้แม่โพสพกลับมาเลี้ยงคนมนุษย์ดังเดิม แม่โพสพจึงออกมาเลี้ยงชาวโลกอีกครั้ง ลูกเศรษฐีสำนึกในบุญคุณจึงยกย่องนางเป็นเจ้าแม่ ต่อมามีบุคคลที่โลกมากสร้างขังนางเก็บข้าวไว้ผู้เดียวแม่โพสพโกรธหนีไปอีกเช่นเคย เทวดาจึงไปอ้อนวอนให้กลับคืนสู่โลกอีก และให้ชาวโลกนับถือข้าวเคียงคู่กับศาสนา จึงเกิดประเพณีไหว้แม่โพสพจนทุกวันนี้ ตำนานเรื่องที่ ๒ กล่าวถึงฤๅษีมหากระไลย์โกฏฐิ สังเกตเห็นเมล็ดข้าวที่ล้มพัดมาขึ้นงอกงามอกรวงมีเมล็ดหอม นกกามากิน จึงคิดว่ามนุษย์ต้องกินได้เช่นกัน และจะไม่อดอยากอีกต่อไปจึงนำไปแจกจ่ายให้มนุษย์ จึงเป็นคำเล่ากันต่อมาว่าฤๅษีเป็นผู้สร้างเมล็ดข้าว ตำนานเรื่องที่ ๓ เล่าว่า แม่โพสพเดิมเป็นนางฟ้าชื่อ สวเทวี นางมีผิวพรรณงามกลิ่นกายหอม เมื่อจะสิ้นบุญในสวรรค์พระอินทร์ให้นางมาแสวงบุญในโลกมนุษย์ นางจึงลงมาให้พระฤๅษีกระไลย์โกฏฐิ หรือฤๅษิตาไฟ ช่วยให้นางได้ทำบุญแก้มนุษย์ นางมาในขณะที่ฤๅษีเข้าฌานไม่สามารถลืมนางได้เพราะจะเกิดไฟไหม้โลก เมื่อนางมาทำให้ฤๅษีลืมตาจึงเกิดไฟไหม้ทุกอย่างรวมทั้งนางสวเทวีด้วย พระฤๅษีชุนนางขึ้นมาแต่กลายเป็นคนข้าวมีเมล็ดใหญ่โตมากเมื่อฤๅษีทราบความประสงค์ของนาง จึงทำให้เมล็ดข้าวเล็กกลงและบันดาลให้ปลิวไปทั่วท้องฟ้า

มนุษย์เก็บเอาไปปลูก ให้ความเคารพ มีพิธีไหว้แม่โพสพเป็นประจำทุกปี แม้แต่ดวงอาทิตย์ในฤดู
ข้าวออกรวงยังต้องให้ความเคารพ โจรธอมข้าว ที่เรียกกันว่าตะวันธอมข้าวจนถึงปัจจุบัน

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๖

นิทาน

นกกกระจอก รัชช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๕๓๑)

นิทานเรื่องนกกกระจอก ปรากฏอยู่ในชาดกชื่อว่า สรรพสิทธิชาดก มีปรากฏใน
วรรณกรรมภาคอื่นๆ ด้วย แต่มีชื่อเรื่อง สำนวนโวหารแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น เช่น
ในภาคกลางเรียกชื่อว่า เรื่องนกกกระจอบ ส่วนในภาคอีสานเป็นวรรณกรรมที่ค่อนข้างแพร่หลาย
เรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะสำนวนโวหารที่กวีแต่งด้วยความไพเราะประณีต นำพญาท้องถิ่นที่ชาวบ้าน
นิยมพูด และคำเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวมาสอดแทรกเป็นจำนวนมาก ด้นฉบับที่ศึกษานี้ นำมาจาก
วัดเกษตรเจริญผล บ้านมะค่า อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม พระอริยานุวัตร (อริย์
เขมจารี) ได้ถอดมาเป็นอักษรไทยปัจจุบันและพิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓

เนื้อเรื่องของนิทานนกกกระจอก กล่าวถึงนกกกระจอกผัวเมียทำรังอยู่ที่หนองพระฤๅษีตนหนึ่ง
วันหนึ่งพ่อนกออกไปหากินและกลับรังในตอนเช้าของอีกวันหนึ่ง แม่นกเสียใจคิดว่าพ่อนกออกใจ
คน พ่อนกสาบานว่าถ้าตนนอกใจขอให้ตัวใหญ่เท่าพระฤๅษี แม่นกว่าเชื่อไม่ได้เพราะฤๅษีเป็นคน
บาปที่ไม่มีบุตรชายสืบสกุล ฤๅษีจึงกลับไปใช้ชีวิตอยู่กับภรรยา ต่อมาได้เกิดไฟไหม้ป่าที่พ่อนก
และแม่นกอาศัยอยู่ไม่สามารถพาลูกนกหนีได้ จึงสัญญาว่าจะตายด้วยกันหากพ่อนกผิดสัญญา
แม่นกอธิษฐานว่าชาติหน้าจะไม่พูดกับชายใด พ่อนกทนความร้อนไม่ไหวจึงบินออกจากรังไปแต่ก็
ไม่พ้น ทั้งหมดถูกไฟครอกตาย พ่อนกและแม่นกกลับชาติมาเกิดเป็นคน พ่อนกเกิดเป็นท้าววรกิต
โอรสเจ้าเมืองเมืองหนึ่ง แม่นกเกิดเป็นพระธิดาจันทร์ระแห่งเมืองกาสี นางไม่ยอมพูดกับใคร พระ
ราชาบิดาประกาศว่าใครทำให้นางพูดได้จะยกนางให้และให้ปกครองเมืองต่อไป ท้าววรกิตซึ่งมี
เวทมนตร์สามารถถอดดวงใจได้ ใช้กลวิธีถอดดวงใจใส่สิ่งต่างๆ ทายปรีศนาพระธิดาแล้วเฉลยผิดๆ
พระธิดาทนไม่ได้จึงบอกคำตอบที่ถูกต้อง ท้าววรกิตจึงได้นางเป็นมเหสีและปกครองเมืองกาสี
อย่างสงบสุขต่อมาจึงออกบวชบำเพ็ญบารมี

นกกู่หูก สิริวัฒน์ คำวันสา ผู้เรียบเรียง (หน้า ๑๕๓๔)

นิทานเรื่องนกกู่หูกเป็นนิทานที่แพร่หลายทั่วไปในภาคอีสาน นกกู่หูก หรือนกเค้าหูก คือ
นกเค้าแมวชนิดหนึ่ง ภาคกลางเรียกว่า นกฮูก คนอีสานจะกลัวและถือว่าเป็นนกนำเคราะห์ เวลาที่
เด็กร้องไห้ในตอนกลางคืนเมื่อผู้ใหญ่บอกว่านกกู่หูกมาเด็กก็จะหยุดร้องไห้ ถ้านกกู่หูกร้องหรือ
เกาะหลังคาบ้านจะถือว่าเป็นลางร้าย ถ้ามีผู้หญิงท้องแก่หรือคนป่วยอยู่ในบ้านก็ยิ่งเพิ่มความกลัว

มากต้องนิมนต์พระมาทำบุญสะเดาะเคราะห์เลยทีเดียว นิทานเรื่องนี้กล่าวถึง เรื่องราวความเป็นมาของนกกู่หูกว่า ชายหนุ่มคนหนึ่งแต่งงานเพื่อให้ภรรยาช่วยดูแลมารดาที่ชราและตาบอด เมื่ออยู่นานวันภรรยาก็เบื่อหน่ายมารดาของสามี พยายามกลั่นแกล้งทุกอย่างจนมารดาสามีป่วยตาย ก่อนตายนางได้อธิษฐานให้ศพหนักไม่มีใครยกขึ้นนอกจากลูกสะใภ้ ในขณะที่มารดาสามีตายนั้น ลูกสะใภ้กำลังทอผ้า (ตำหูก) จึงรีบมาแสดงความอาลัยด้วย เมื่อถึงเวลาขศพลงจากบ้านไม่มีใครยกได้ ลูกสะใภ้เกรงว่าศพจะอยู่ในบ้านต่อไปจึงเข้าไปยกและยกขึ้นได้โดยง่าย เมื่อมาถึงที่ป่าช้าจะวางศพลงแต่สถานที่ห้ามศพมานั้นติดอยู่กับไหล่ลูกสะใภ้ ไม่สามารถวางศพลงได้ นางร้องโอดโอยด้วยความหวาดกลัวจนขาดใจตาย ชาวบ้านจึงเผาศพแม่สามีและลูกสะใภ้พร้อมกัน ในขณะที่เผาศพได้ยินเสียงออกมาจากศพลูกสะใภ้ร้องบอกสามีว่า กู่หูก กู่หูกเคือ อย่าลืมกู่หูก (เก็บหูก เก็บเครื่องทอผ้า) ด้วยจิตวิญญูณที่นางนึกถึงหูกทอผ้าที่ตนทำค้างไว้ นางไปเกิดเป็นนกเค้าแมว ร้องตั้งสามีว่า กู่หูก กู่หูก มาจนทุกวันนี้

นครราชสีมา ศศิธร รัชฎลักษณานันท์ และอรุณศรี เบญจศิริเลิศ ผู้เรียบเรียง

(หน้า ๑๕๕๘)

นิทานเรื่องนครราชสีมา เป็นนิทานอธิบายชื่อบ้านนามเมือง กล่าวถึง คน คอนราชสีมา เป็นที่มาของชื่อเมืองนครราชสีมา เรื่องย่อมีดังนี้ ชายคนหนึ่งชื่อนายจันทน์ ได้รับคำสั่งจากพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งให้ไปหาหน้กราชสีห์ยื่นตายมาให้คืนหนึ่ง นายจันทน์ไปขอร้องให้พระอุทัยพระยาหनुมานช่วย อุทัยจึงสั่งให้บริวารช่วยหาให้ เมื่อหามาได้อุทัยเอาหน้กราชสีห์พันตัวนายจันทน์และจับเหวี่ยงไปตกที่เมืองๆ หนึ่ง จึงมีชื่อว่าเหวี่ยงจันทน์ ต่อมาเพี้ยนเป็น เวียงจันทน์ นายจันทน์เดินทางต่อไป เอาไม้คอนหน้กราชสีห์แบกกลับบ้าน ผ่านยังเมืองเมืองหนึ่งกำลังจะฝั่งเสาหลักเมือง มีข้อห้ามไม่ให้คนที่ชื่อ อิน จัน มัน คง ขานเวลาเขาเรียก แต่นายจันทน์ไม่ทราบเมื่อเขาเรียกชื่อจัน นายจันทน์ขานรับ เขาจึงจับนายจันทน์ฝังลงไปกับเสาหลักเมืองทั้งเป็น เมืองนี้จึงชื่อว่า เมืองคอนหน้กราชสีห์มา และกลายเป็นเมืองนครราชสีมาในปัจจุบัน

นางแดงอ่อน สุภณ สมจิตศรีปัญญา ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๐๗๑)

นิทานเรื่องนางแดงอ่อนหรือท้าวมหาหงส์ เป็นนิทานชาดกมีหลักฐานโบราณปรากฏทั่วไปเกือบทุกวัดในภาคอีสาน จารด้วยอักษรธรรมและตัวอักษรไทยน้อย ภาคเหนือมีชื่อเรื่องว่า มหาหงส์นางแดงอ่อน ในไทยลื้อ (สิบสองปันนา) เรียกว่า นางแดงอ่อน เขียนด้วยฉันทลักษณ์ คร่าวขอของภาคเหนือเรียกว่า คำขับ ดันฉบับที่ศึกษาจารด้วยอักษรธรรมลงบนใบลาน จากวัดบ้านท่าตุม ตำบลท่าตุม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ไม่ปรากฏชื่อผู้ประพันธ์ ปีพ.ศ.ที่จารคือ ๒๔๔๕ เนื้อเรื่องกล่าวถึง ท้าวมหาหงส์ได้นางแดงอ่อนธิดาของพระเจ้าเป็นมเหสี พระยาพระเจ้าได้

สั่งสอนข้อปฏิบัติตัวของสะใภ้ต่อบิดามารดาสามีอย่างละเอียดถี่ถ้วน นางตั้งครรภ์ได้ ๘ เดือน มีเศรษฐีมีม่ายชื่อนางไวระกา พร้อมธิดา ๕ คนเข้าถวายตัวเป็นบาทบริจาริการับใช้ท้าวมหางค์ เมื่อพระองค์เสด็จออกไปคล้องช้างก็ให้นางคอยดูแลนางแดงอ่อน ขณะนางแดงอ่อนมีประสูติกาล นางไวระกานำลูกจะเข้ามาเปลี่ยนกับโอรสนางแดงอ่อน และเอาใส่โผ่ผิงคืนไว้นอกเมือง พระอินทร์ให้นางเทพอินทราเลี้ยงดูโอรสนั้น นางไวระกาใส่ร้ายนางแดงอ่อนจนถูกเนรเทศออกจากเมืองไป นางกลับไปหาพี่น้องที่เมืองบาดาล เหล่าจะเข้แค้นใจขึ้นมาคิดกินชาวเมืองคายมากมาย ท้าวกุมภภาพีชายของนางแดงอ่อนพานางไปเรียนเวทมนตร์เพื่อแก้แค้นท้าวมหางค์ ท้าวกุมภาถูกหนามหาวขี้มดจันคาย นางแดงอ่อนตรอมใจตายตามที่ชาย พระอินทร์ได้ชุบชีวิตทั้งสองฟื้นขึ้นมาและบอกว่าโอรสของนางยังมีชีวิตอยู่จะได้พบกับนางในไม่ช้านี้ ทั้งสองบวชเป็นฤๅษีและอิสิณี อาศัยอาศรมอยู่ในป่า ฝ่ายโอรสนางแดงอ่อนเติบโตขึ้นมาชื่อว่าท้าวสุริยง นางอินทราสั่งสอนวิชาอาคมจนเก่งกล้ามีธำมรงค์และภูษาทิพย์เป็นอาวุธประจำกาย วันหนึ่งสุริยงพบกับท้าวมหางค์เกิดสู้รบกันไม่สามารถเอาแพ้ชนะกันได้ ท้าวมหางค์ทราบความจริงว่าเป็นโอรสพระองค์กับนางแดงอ่อน จึงเชิญท้าวสุริยงมาครองเมืองร่วมกัน แต่ท้าวสุริยงขอไปตามหามารดาก่อน ทราบว่ามารดาถูกยักษ์หัตถะจักรจับเอาตัวไปไว้ในเมืองยักษ์เพื่อให้เลี้ยงดูนางปีทพุมมาธิดายักษ์ ท้าวสุริยงสู้รบกับหัตถะจักรจนสามารถเอาชนะได้ และได้พบพระมารดา ได้นางปีทพุมมา นางหยาดฟ้า และนางอินทร์ทองเป็นชายา จากนั้นก็กลับไปแจ้งให้ฤๅษีกุมภาทราบ พร้อมกับนิมนต์ให้ลาสิกขาบพมาครองเมืองนันทะพานซึ่งเป็นเมืองของหัตถะจักร ส่วนท้าวสุริยงก็พามารดากลับไปหาท้าวมหางค์ๆ ขอคืนดีกับนางแดงอ่อน และจับนางไวระกาพร้อมกับพวกจองจำไว้ มอบให้ท้าวสุริยงครองเมืองโกศรีต่อมา เมื่อพระราชบิดาและมารดาสวรรคตท้าวสุริยงได้จัดพิธีถวายพระเพลิงอย่างสมพระเกียรติตามพระราชประเพณี และปกครองบ้านเมืองอย่างสงบสุขตลอดรัชสมัยของพระองค์ ตอนท้ายของนิทานกล่าวถึงท้าวสุริยงกลับชาติมาเป็นพระพุทธเจ้า พระนามว่า โคดม คนอื่นๆ กลับชาติมาเป็นบริวาร ส่วนนางไวระกากลับชาติมาเป็นนางกัญญาผาณิกา

นางปาณาจารย์ พงษ์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๐๘๕)

นางปาณาจารย์ เป็นนิทานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนากล่าวถึง นางปาณาจารย์ธิดาของเศรษฐีผู้หนึ่ง ที่กักขังนางไว้บนปราสาทชั้น ๘ นางได้พบแต่ชายหนุ่มที่เป็นคนรับใช้ในบ้านเท่านั้น นางหลงรักหนุ่มคนรับใช้นั้นและหนีตามกันไป มีบุตรสองคน นางคิดถึงบิดามารดาจึงพากันเดินทางกลับมาเยี่ยมบิดามารดา ในขณะที่เดินทางกลับสามีของนางถูกงูกัดตาย ลูกของนางถูกเหยี่ยวคาบไปคนหนึ่ง และพลัดจมน้ำไปคนหนึ่ง เมื่อถึงหมู่บ้านก็ทราบว่าบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว นางเสียใจจนคลุ้มคลั่งเป็นบ้าเสียสติ นางเปลือยกายล่อนจ้อนด้วยความคลุ้มคลั่งและได้พบพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสแสดงธรรมแก่นาง การพลัดพรากจากคนที่รักเป็นทุกข์ ควรหาทางดับ

ทุกข์ให้หมดไป นางได้รู้สำนึกเกิดความละอายขอบวชเป็นอุบาสิกาในบรรพตศาสนาจนสิ้นอายุขัย

นางผมหอม สาร สาระทัศนันทน์ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๐๘๐)

นางผมหอมเป็นนิทานที่ปรับโอนมาจากชาคกพระเจ้าห้าสิบชาติ ชาวอีสานนำมาเล่าอธิบายชื่อบ้านนามเมือง นิทานเรื่องนางผมหอมที่ศึกษานี้เป็นนิทานท้องถิ่นจังหวัดเลย เนื้อเรื่องเล่าถึง หญิงสาวคนหนึ่งอยู่ในหมู่บ้านใกล้เขาภูหอ เดินทางหลงป่าและไปค้ำน้ำปีศาจของพญาช้างซึ่งถ้ำไว้ในรอยเท้าช้าง เมื่อกลับมายังหมู่บ้านไม่นานนางก็เกิดตั้งท้องขึ้น และคลอดลูกมาเป็นหญิงรูปร่างสวยงาม มีผมหอม นางจึงให้ชื่อลูกว่า ผมหอม ในปีต่อมานางไปค้ำน้ำปีศาจของวัวป่าในรอยเท้าของวัวป่าอีก นางจึงคลอดลูกมาเป็นหญิงชื่อ นางลุน เมื่อนางทั้งสองเติบโตขึ้นชาวบ้านมักลือกันว่าลูกไม่มีพ่อ นางจึงเดินทางตามหาพ่อในป่า พบพญาช้าง พญาช้างเสียทายว่าถ้าเป็นลูกให้ไต่เงาค้นขึ้นไปบนหลังได้ นางผมหอมทำได้แต่นางลุนทำไม่ได้ พญาช้างจึงกินนางลุนเสีย แล้วนางผมหอมไปเลี้ยงไว้ที่ปราสาทสูงบนภูหออยู่อย่างสุขสบาย วันหนึ่งนางไปอาบน้ำสถานที่นั้นเรียกว่าปากห้วยหอม ตำราชื่อว่าห้วยหอม เพราะนางผมหอมอาบน้ำและทาผิวด้วยว่านที่มีกลิ่นหอมในตำรานั้น นางเอาผมใส่ผอบลอยน้ำไปพร้อมสารพรรณนาความรักถึงคู่ครอง ทำวรวจรโอรสเจ้าเมืองเจ้าฟ้าส้มขาวเก็บผอบได้ ตามหานางจนพบและอาศัยอยู่ด้วยกันโดยที่พญาช้างไม่ทราบ จนมีลูกชาย ๑ คน แล้วพากันหนีพญาช้างไปที่ภูเขาสูง พญาช้างตามไปจับภูเขาล่มทลาย และเสียใจน้ำตาไหลเป็นหนองน้ำตาช้าง พญาช้างสิ้นใจตายที่เชิงเขานั้นเอง บริเวณนั้นจึงเรียกว่า เค้นช้างตาย เป็นลานกว้างที่เชิงภูหอปรากฏจนทุกวันนี้ ทำวรวจรพานางผมหอมและลูกเดินทางต่อไปผ่านเมืองนางผีโพง นางผีโพงคึงนางผมหอมให้จมน้ำแล้วนางแปลงกายเป็นนางผมหอมแทน ร่ายเวทมนตร์ให้ทำวรวจรหลง พานางและลูกนางผมหอมเข้าเมืองเจ้าฟ้าส้มขาว ส่วนนางผมหอมไปอาศัยอยู่กับชายเฝ้าสวนนอกเมือง ลูกของนางได้มาหาและชวนกลับเข้าเมืองแต่นางเกรงผีโพงทำร้ายจึงขอให้ทำวรวจรกำจัดนางผีโพงก่อน วันรุ่งขึ้นทำวรวจรจึงลวงนางผีโพงและฆ่านางได้สำเร็จ ไปรับนางผมหอมเข้าเมือง เมื่อเจ้าฟ้าส้มขาวซึ่งเป็นพระราชบิดาสวรรคต ทำวรวจรจึงได้ครองเมือง อยู่ร่วมกับนางผมหอมและลูกชายอย่างมีความสุขสืบมาจนตราบชั่วอายุขัย

นางผมหอม ธวัช ปุณโฆทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๐๘๓)

นางผมหอมเป็นนิทานที่แพร่หลายเรื่องหนึ่ง เช่นเดียวกับเรื่องสินไซ จำปาสดัน กาละเกด สุริวงศ์ ฯลฯ นางผมหอมมีโครงเรื่องเดียวกับ ช้างโพงนางผมหอม นิทานของภาคเหนือ ซึ่งจะเห็นการถ่ายโอนวรรณกรรมพื้นบ้านของไทยระหว่างภาคเหนือกับอีสาน นิทานเรื่องนี้มีอิทธิพล

หลายประการต่อชาวอิสาน มีสำนวนโวหารดีเด่นเรื่องหนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในภาคอิสาน ภูหอ เทือกเขาในเขตตำบลภูหอ อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย เป็นที่อยู่ของนางผมหอม กวีอิสานประพันธ์เป็นโคลงสารใช้เทศน์ให้ชาวบ้านฟัง กล่าวว่าเป็นชาดกเรื่องหนึ่ง ต้นฉบับที่ศึกษามาจากวัดสระบัว อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น เนื้อเรื่องกล่าวถึง พระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นลูกท้าวพระยา ในอดีตกาลที่เมืองนครศรีมิตินารูปรามชื่อนางสีดา เสด็จประพาสป่าและหลงป่าไปเพียงลำพัง ได้ค้ำน้ำในรอยเท้าช้างและรอยเท้ากระทิง เมื่อกลับมาถึงเมืองได้ตั้งครุฑและประสูติธิดา ๒ องค์ ชื่อนางผมหอมและนางลุน เมื่อนางทั้งสองเติบโตขึ้นมาจึงขออนุญาตมารดาไปตามหาพ่อในป่าใหญ่ มารดาห้ามไว้เพราะกลัวลูกได้รับอันตราย โดยเฉพาะพระยาช้างจะจับกินถ้าไม่ใช้เชื้อสายหรือเป็นผู้มีบุญญาธิการ หากเป็นเชื้อสายพระยาช้างจะให้ติดตามงาขึ้นไปนั่งบนหลังได้ แต่ทั้งสองก็เดินทางไปพบพระยาช้าง และนางลุนก็ถูกพระยาช้างจับกินเป็นอาหาร พระยาช้างสร้างปราสาทเสาศูสูงให้นางผมหอมอยู่และเลี้ยงดูนางเป็นอย่างดี เมื่อนางเติบโตเป็นสาวนางคิดอยากมีคู่ครองจึงนำผมใส่ผอบทอง พร้อมทั้งสารแจ้งความจำนงลงในผอบลอยน้ำเสี่ยงทายไปยังคู่ครองของนาง ซึ่งเป็นเจ้าชายของเมืองเมืองหนึ่ง เจ้าชายนำผอบทองมาตามหานาง ได้ไปพบนางผีโพงจำแลงกายเป็นนางผมหอมให้เจ้าชายหลง แต่เจ้าชายทราบจึงไม่หลงกลนาง และเดินทางต่อไปจนพบนางผมหอม นางซ่อนเจ้าชายไว้ในปราสาทไม่ให้พระยาช้างทราบ เจ้าชายอยู่กับนางผมหอมจนมีบุตรธิดา ๒ คน ผู้ที่เป็นชายชื่อสีลา น้องเป็นหญิงชื่อชาดา ทั้งหมดพากันหนีพระยาช้างกลับเมืองเจ้าชายผู้เป็นพ่อ พระยาช้างตามไปทันที่ภูเขาแห่งหนึ่ง พระยาช้างเสียใจมากแต่ไม่สามารถขึ้นไปบนเขาเพื่อหานางผมหอมได้จึงตายอยู่ที่เชิงเขานั้น ก่อนตายพระยาช้างบอกให้นางนางงามของคนคิดตัวไว้เพื่อใช้เป็นอาวุธและพาหนะได้ตามต้องการ นางผมหอมพร้อมกับเจ้าชายและลูกเดินทางต่อไปผ่านเมืองนางผีโพง นางผมหอมอุกนางผีโพงผลัดคนน้ำ จำแลงตนเป็นนางผมหอมแทน และใช้เวทมนตร์สะกดเจ้าชายให้พานางผีโพงเข้าเมืองพร้อมลูกนางผมหอม ลูกทั้งสองของนางผมหอมพากันหนีไปตามหาแม่ซึ่งอาศัยอยู่กับฝูงลิงกัง เมื่อพบแม่แล้วจึงกลับมาเล่าให้พ่อทราบความจริง เมื่อเจ้าชายทราบจึงกำจัดนางผีโพงแล้วรับนางผมหอมเข้าเมือง อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ตอนท้ายกล่าวถึงการกลับชาติ เจ้าชายกลับชาติเป็นพระพุทธรองค์ นางผมหอมเป็นนางพิมพา นางลุนเป็นนางวิสาขาพระยาช้างเป็นพระโมคคัลลานะ นางสีดาเป็นนางปชาบดีโคตรมี

นางพรหมจรรย์ ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๐๘๗)

นางพรหมจรรย์ เป็นนิทานปรัมปราเล่าความเป็นมาของเมืองหลวงอนุราช เดิมคือเมืองปากเหือง บ้านท่าลี่ อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย กล่าวถึง เมืองปากเหืองมีท้าวคันธนามหรือคัชนามปกครองเมืองมีลูกหลานสืบมา ต่อมาเมืองนี้เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองหลวงอนุราชมีเจ้าพ่อองค์หลวง

ปกครอง ได้นำพระเสด็จมาจากเมืองฮ่อซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญของอำเภอท่าลี่ เจ้าพ่อองค์หลวง มีบุตรธิดา ๔ คน คือ ท้าวท่ง ท้าวภูควา นางพรหมจรรย์ และเจ้าอ้ายคำหล้า ท้าวสุทรจักรเจ้าเมืองเมืองหนึ่งได้ขออนางพรหมจรรย์ไปเป็นชายา ต่อมาท้าวสุทรจักรจะไปขอนางเทวธิดาเป็นชายาอีกและจะขนางเทวธิดาเป็นชายาฝ่ายขวา ซึ่งนางพรหมจรรย์ไม่ยินยอมเพราะนางคือชายาองค์แรก ท้าวสุทรจักรจึงจับนางพรหมจรรย์ลอยแพในแม่น้ำโขงไปตามยถากรรม แผลลอยไปวนอยู่ที่คอกแม่ย่า ท้าวจันทะคาดมาพบพาไปหาขายย่า นางพรหมจรรย์เรียนวิชาอาคมกับขายย่าเพื่อเตรียมทำศึกกับท้าวสุทรจักร ซึ่งขณะนั้นท้าวสุทรจักรสละสมบัติให้เสนาอำมาตย์ครอง เพราะผิดหวังจากนางเทวธิดาที่ไม่ยอมมาเป็นชายาของพระองค์ และพระองค์ก็เสียใจที่กระทำกับนางพรหมจรรย์ จึงออกบวชเป็นฤๅษี

กล่าวถึงพระยาภาววิไลเจ้าเมืองเวียงโกยหลงรักนางพรหมจรรย์ แต่นางไม่สนใจพระยาภาววิไล จึงยกกองทัพมาต่อสู้ชนช้างกับนางพรหมจรรย์ไม่มีใครแพ้ชนะ ในที่สุดก็เป็นไมตรีต่อกัน ปัจจุบันมีร่องรอยเชิงหิน ค่ายคูบริเวณทุ่งเวียงโกย ห่างจากบ้านปากเหือง ๕ กิโลเมตร ส่วนนางพรหมจรรย์ยังแค้นท้าวสุทรจักร ยกกองทัพมาต่อสู้กับท้าวสุทรจักรซึ่งกลับมาครองเมืองดั่งเดิม นางได้ฆ่าท้าวสุทรจักรตายและขึ้นครองเมืองหลวงอนูราช ได้หลวงผิแพนซึ่งมีอิทธิฤทธิ์มากเป็นสามี ชาวบ้านทั่วไปเรียกหลวงผิแพนว่า เหล็กซีด้ามแตก ครองเมืองกับนางพรหมจรรย์สืบมา ที่เมืองปากเหืองนั้น ชาวบ้านจะนับถือเจ้าพ่อองค์หลวงเป็นผีมหัศจรรย์ประจำเมือง ให้ความเคารพบูชาเช่นไหว้กัน ประจำทุกปีจนถึงปัจจุบัน

นางเพานางแพง สมนึก พานิชกิจ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๐๘๘)

นางเพานางแพง เป็นวิญญาณที่สิงสถิตอยู่ในศาลเจ้าปากน้ำมูล อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือกันมากและเล่าสืบต่อกันมาว่า นางเพานางแพงเป็นเจ้าครองเมืองจำปาศักดิ์ ครั้งหนึ่งนางยกขบวนแห่แพนั้งมาทางน้ำ ทวนน้ำโขงขึ้นมาถึงบริเวณปากมูล (คือแม่น้ำสองสีในปัจจุบัน) กำลังจะเลี้ยวเข้าลำน้ำมูล เรือเกิดอุบัติเหตุจมหายลงใต้น้ำ นางเพานางแพงสิงสถิตอยู่ในเมืองบาดาล วันดีคืนดีก็จะขึ้นมาขังเมืองมนุษย์เนรมิตกายให้ผู้คนเห็นรูปร่างที่สวยงามของนาง บ่อยครั้งที่นางจะมาขอยืมพื้ไปทอผ้ายังเมืองบาดาล และนำมาคืนตามวันเวลาที่นางบอกไว้ นางเป็นผู้มีวาจาสัตย์ ชาวบ้านจึงเชื่อว่าคนที่เช่นสรวงบูชาและขอพรจากนางจะได้ตามที่ขอ เนื่องจากนางขืมพื้ไปทอผ้าบ่อยนางเพานางแพงจึงมีผ้าไหมแพรวามากมาย ชาวบ้านจึงมักแต่งเครื่องสังเวชขอเครื่องประดับตกแต่ง และผ้าไหมจากนางมาตกแต่งในงานบุญบั้งไฟเสมอ

ตำนาน

พระธาตุนารายณ์เจงเวง นันตพร นิลจินดา ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๐๕๐)

พระชาตุนารายณ์เจงเวง เป็นปราสาทหินสมัยพระนคร ตั้งอยู่ที่วัดพระชาตุนารายณ์เจงเวง ตำบลพระธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ชาวอีสานมีนิทานพื้นบ้านเล่าประวัติการสร้างพระชาตุนารายณ์เจงเวงเกี่ยวพันกับตำนานพระธาตุพนมดังนี้ พระยาสุวรรณภิงคาร ได้ข่าวว่าพระพุทธรูปปริณีพพาน พระอรหันต์นำพระอัฐิธาตุไปประดิษฐานไว้ที่ภูเก้าพร้าว พระยาสุวรรณภิงคารคิดจะสร้างอุโมงค์ไว้ขอแบ่งพระอัฐิธาตุมาสักการบูชา จึงปรึกษาข้าราชการซึ่งมีความเห็นเป็นสองฝ่าย ฝ่ายชายจะก่ออุโมงค์ที่คอกยักษา ฝ่ายหญิงจะสร้างไว้ที่อุทยานเจงเวง ทั้งสองฝ่ายจึงแข่งขันกันสร้างให้เสร็จภายใน ๑ วัน กับ ๑ คืน เมื่อดาวเพ็กหรือดาวประกายพริก พันเหลี่ยมเขาใครสร้างไม่เสร็จถือว่าแพ้ ฝ่ายหญิงใช้อูบายแขวนโคมไฟให้สูงพ้นยอดไม้ฝ่ายชายเห็นคิดว่าดาวประกายพริกขึ้นแล้วตนยังสร้างไม่เสร็จ จึงไม่สร้างต่อ ถือว่าฝ่ายชายแพ้ฝ่ายหญิง พระยาสุวรรณภิงคารและพระนางนารายณ์เจงเวงทูลขอพระอัฐิธาตุไว้ในอุโมงค์ พระอรหันต์เกรงว่าจะผิด พุทธวจนจึงนำถ่านไฟหรือพระอังคารบรรจุไว้ที่คอกยักษา และอุโมงค์นารายณ์เจงเวงขนานนามว่า ชาตุนารายณ์เจงเวง ตามพระนามของพระนางนารายณ์เจงเวง ส่วนธาตุภูเพ็กขนานนามตามเหตุการณ์ที่ฝ่ายชายหลงว่าโคมไฟคือดาวเพ็ก จากนั้นพระอรหันต์ก็เสด็จไปยังภูเก้าพร้าว จังหวัดนครพนมต่อไป

น้ำเต้าปุง รัชช ปุณ โนนทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๑๒๐)

ตำนานของชาวอีสาน และกลุ่มวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง กล่าวว่ามนุษย์ชาติทั้งหลายเกิดจากผลน้ำเต้าขนาดใหญ่ คือ น้ำเต้าปุง ตำนานนี้มีปรากฏในนิทานเรื่องขุนบรมและพงสาวดารล้านช้างเล่าสืบมาสรุปได้ดังนี้ เมื่อกาลก่อนผีและคนยังไปมาหาสู่กัน มีขุนคาน ขุนเต็ก ปู่ลาจเชิง สร้างบ้านเมืองอยู่ในเมืองมนุษย์ แดนสั่งว่าให้ส่งข้าวปลาอาหารไปยังแดนแต่ชาวเมืองไม่เชื่อ แดนจึงบันดาลให้น้ำท่วมโลก ขุนคาน ขุนเต็ก ปู่ลาจเชิงพาลูกเมียหนีขึ้นไปอยู่เมืองฟ้า ครั้นน้ำแห้งแล้วแดนจึงให้ทั้งสามกลับมาอยู่ที่โลกมนุษย์ดังเดิม และมอบควายให้มาช่วยทำนาที่เมืองน่าน้อยอ้อยหนู ต่อมาควายตายมีเถาน้ำเต้างอกออกมาจากรูจมูกควาย ออกผลมาขนาดใหญ่ ๒ ผล เรียกว่าน้ำเต้าปุง ในผลน้ำเต้านี้มีเสียงผู้คนร้องอยู่ข้างใน ปู่ลาจเชิงจึงเอาเหล็กชีเผาไฟไชผลน้ำเต้านี้ ก็มีคนออกมามากมาย และเอาสิ่วเจาะอีกผลก็มีผู้คนออกมาเช่นกัน คนไหลออกมาจากผลน้ำเต้า ๓ วัน ๓ คืนจึงหมด คนที่ออกมาจากรูชีให้เป็นข้า (ข่า) คนที่ออกมาจากรูลิ่วให้เป็นไท ปู่ลาจเชิงสอนให้คนเหล่านั้นทำมาหากิน อยู่กันเป็นครอบครัวเมื่อพ่อแม่ตายก็ให้กราบไหว้และเผาหรือฝังเสีย คนที่ออกมาจากรูลิ่วเมื่อตายให้เผาศพ ส่วนคนที่ออกมาจากรูชีให้ฝังศพ แล้วเช่นไหว้ส่งข้าวน้ำให้ทุกวัน เมื่อฝูงคนมีจำนวนมากขึ้นขุนทั้งสามจึงไปเมืองแดน ขอพระยามาปกครองคนเหล่านั้น แดนจึงให้ขุนครุ และขุนครองลงมาปกครอง เนื่องจากขุนทั้งสองไม่ตั้งใจปกครองบ้านเมืองจึงให้

กลับไปยังเมืองแฉกตามเดิม ในที่สุดแฉกก็ส่งขุนบรม บุตรของพระยาแฉก พร้อมทั้งแม่สีและบริวารมาปกครองเมืองน่าน้อยอ้อยหนูมีลูกหลานสืบต่อมา

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๘

นิทาน

เนียงเขมา มงกฎ แก่นเคียว ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๑๖๘)

เนียงเขมา หรือนางเขมา เป็นนิทานที่เล่ากันในกลุ่มสังคมเขมร-ส่วย ซึ่งเชื่อกันว่าการมีเจริ่งเบรินในงานศพเกิดขึ้นในสมัยของนางเขมา คือในสมัยพุทธกาลและเล่ากันว่า มีเศรษฐีคนหนึ่งชื่อ ธรรมจิตมีลูกสาวสองคนชื่อนางเขมา กับนางอิม่า นางเขมานั้นเป็นหญิงสาวที่สวยงาม มีชายหนุ่มหลายคนมาหลงรักนาง นางตัดสินใจไม่ได้เกิดความวิตกกังวลจนตายลงโดยฉับพลัน พ่อแม่เสียใจยิ่งนักจัดการฝังศพนางไว้นอกเมือง และให้นางอิม่าผู้เป็นน้องสาวเอาอาหารไปให้ทุกวัน วันหนึ่งพระมหากษัตริย์ได้มาทรงที่ป่าช้าแห่งนั้น นางอิม่าจึงนำอาหารที่จะไปให้ศพถวายแก่พระเถระ เมื่อท่านฉันอาหารเสร็จก็รควดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ ในคืนนั้นเศรษฐีฝันว่านางเขมาบอกว่านางก็ตายไปนานแล้วแต่เพิ่งได้กินอาหารเมื่อวานนี้ นางอิม่าเล่าให้เศรษฐีฟังเรื่องที่ตนถวายอาหารแก่พระเถระ เศรษฐีจึงให้นำอาหารไปถวายพระทำบุญอุทิศให้ แทนการเอาไปให้ศพกินที่หลุมฝังศพ

เนียงตวันศัสตรา นางแก้ว แก่นเคียวและมงกฎ แก่นเคียว ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๑๖๘)

เนียงตวันศัสตรา เป็นนิทานเล่ากันในกลุ่มชาวเขมร จัหวัดสุรินทร์และใกล้เคียง เล่าเป็นภาษาเขมรบางแห่งเรียกว่าเรื่อง เนียงศ็อกกะโอบ หรือนางผมหอม เนื้อเรื่องบางตอนตรงกับเรื่องนางผมหอมนิทานของกลุ่มไทย-ลาว เนียงตวันศัสตรา แปลตามศัพท์ว่า ศัสตราอาวุธอ่อน หมายถึง สวมมากจนคนที่ถืออาวุธใจอ่อนวางอาวุธ เรื่องย่อมีอยู่ว่า หญิงชาวบ้านกลุ่มหนึ่งพากันไปหาหน่อไม้ในป่า หญิงคนหนึ่งหิวน้ำจึงดื่มน้ำปัสสาวะของพญาช้างเผือกที่ถ่ายใส่รอยเท้าช้างไว้ ต่อมานางเกิดตั้งท้องขึ้น ชาวบ้านนิทานว่านางท้องไม่มีหัว เขมรใช้คำว่า เฝิมเปรยข แปลว่า ท้องป่า นางให้กำเนิดบุตรสาวชื่อตวันศัสตรา เด็กๆ พากันล้อบุตรสาวของนางว่าลูกไม่มีพ่อ เมื่อเด็กหญิงเติบโตเป็นสาว นางจึงออกเดินทางไปตามหาพ่อในป่า พบพญาช้างและเรียกพญาช้างว่า พ่อ พญาช้างอธิบายว่าถ้าเป็นลูกพญาช้างจริงเมื่อขี่คอช้างจะไม่หล่นลงมาแม้ว่าพญาช้างจะสลัดอย่างแรงเพียงใดก็ตาม นางก็ยังอยู่บนคอช้าง พญาช้างจึงเลี้ยงนางไว้บนปราสาทกลางป่า ปิดทางขึ้นปราสาททั้งหมด มีแต่หน้าค่างเท่านั้นที่เปิดอยู่ เมื่อพญาช้างไปหานางก็จะเรียกให้นางสยายผมลงมาให้พญาช้างอบผมให้หอม พรานป่าคนหนึ่งแอบเก็บเส้นผมที่ร่วงอยู่บนดินไปถวายพระราช

พระราชารุ่มหลงอยากได้นางมาเป็นมเหสี จึงให้พรานป่าไปนำตัวนางมา พรานใช้อุบายนำนางลงมาจากปราสาทได้ พญาช้างกลับมากำพบลูกและได้กลิ่นมนุษย์ เกิดความโกรธมากจนทำลายปราสาทพังแล้วความลูกไปถึงพระราชวัง ซึ่งพระราชารได้ป้องกันไว้อย่างดี พญาช้างไม่สามารถเข้าวังได้ แต่ก็รคพบลูกถึง ๗ วันขอร้องพระราชารให้พบลูกก่อนตาย พระราชารจึงให้นางตัวนาคัสตรา มาพบพ่อ ก่อนตายได้สั่งลูกว่าเมื่อเผาศพพ่อแล้วถ้าได้ยินเสียงระเบิดให้ลูกร้องปรารณาแก้วแหวน เงิน ทองก็จะได้ตามนั้น นางจึงได้แก้วแหวนเงินทองมากมาย ครองราชย์กับพระราชารเป็นสุขสืบมา

ปลิ้นเรื่อง พงนิย์ เฟิงเปลิยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๑๕๔)

นิทานเรื่อง ปลิ้นเรื่องเล่ากันว่า นางประทุมมาเป็นลูกสาวเศรษฐีที่มีรูปโฉมงดงามมาก เป็นที่หมายปองของชายหนุ่มมากมาย เศรษฐีไม่ทราบว่าจะยกนางให้ใครดีจึงกำหนดว่าใครสามารถเล่านิทานที่ไม่จบเรื่องได้จะได้นางไปเป็นคู่ครอง โดยตั้งชื่อเรื่องว่านิทานปลิ้นเรื่อง มีผู้มาสมัครเล่านิทานมากแต่ก็ไม่มีใครสามารถเล่านิทานที่ไม่รู้จบได้ ขุนโสมซึ่งเป็นศิษย์วัดในหมู่บ้านนั้นเป็นคนหนึ่งที่หลงรักนางประทุมมา แต่ตนอยากจนคงไม่มีวาสนาได้นาง ในที่สุดขุนโสมก็อาสาเล่านิทานที่บ้านเศรษฐี เขาเล่าเรื่องที่ตนปฏิบัติในชีวิตประจำวันคือ เลี้ยงสัตว์ในวัดที่พระเลี้ยงไว้ พระต้องปฏิบัติกิจของสงฆ์จึงให้ขุนโสมเป็นผู้เลี้ยงสัตว์ ซึ่งมีทั้งไก่ เป็ด ห่าน นกพิราบ สุนัข หมู แพะ วัว ควาย ช้าง ม้า แมว สิบสองประเภท แต่ละประเภทมีทั้งตัวผู้และตัวเมีย การเลี้ยงสัตว์เหล่านี้ต้องจัดเวลาเลี้ยงให้เหมาะสม เพื่อไม่ให้มันแย่งอาหารกัน จึงต้องให้อาหารเป็นเวลา การเลี้ยงจึงเริ่มตั้งแต่เช้าเรื่อยไปตลอดทั้งวันจึงหมดทุกตัว รุ่งเช้าก็เริ่มเลี้ยงใหม่ไปเรื่อยๆ วันเวลาล่วงไปสัตว์เหล่านี้ก็ขยายพันธุ์เพิ่มขึ้น คนที่มีหน้าที่เลี้ยงก็เลี้ยงไปไม่มีวันสิ้นสุด นิทานเรื่องนี้แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของขุนโสม ซึ่งสร้างความพอใจให้เศรษฐีมาก ขุนโสมจึงชนะการเล่านิทาน แม้ขุนโสมจะมีฐานะยากจนแต่ไม่ยากจนสติปัญญา เศรษฐีจึงยกนางประทุมมาให้เป็นภรรยา และยกทรัพย์สมบัติให้ปกครองร่วมกันอย่างมีความสุข

พระพุทธบาทบัวบก ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๒๖๕)

พระพุทธบาทบัวบก ตั้งอยู่ที่อุทยานภูพระบาท บนเทือกเขาภูพานน้อย ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี มีตำนานแทรกอยู่ในตำนานพระธาตุพนม หรืออุรังคธาตุนิทานเรื่องย่อมีดังนี้ ในสมัยอดีตชาติพระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระยานาคชื่อว่า สุวรรณนาค มีเกล็ดทองคำ ถ้าเกล็ดร่วงในที่ใด ที่นั้นจะกลายเป็นสถานที่สักการะบูชา ประชาชนหลงเชื่อมงายพระยานาคจึงบันดาลให้น้ำท่วมเมืองผู้คนพากันเดือดร้อน พระอิศวรจึงส่งคนไปว่ากล่าวตักเตือน

และให้ผู้นั้นเป็นพระยาเมืองพาน พระยานาคโกรธมากที่ผู้อื่นมาครองเมืองตน จึงทำพระอิศวรให้มาสู้กับพระอิศวรตัดหัวพระยานาคขาด หัวพระยานาคก็เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ หลานชายสุวรรณนาคได้บอกความลับที่จะเอาชนะพระยานาคแก่พระอิศวร พระอิศวรจึงปราบสุวรรณนาคได้ แต่งตั้งพระยาพานให้ครองเมืองพาน พระยาพานได้เลี้ยงนางอุสาเป็นบุตรบุญธรรม สร้างปราสาทให้ประทับอยู่ นางอุสาลักลอบได้เสียดกับท้าวบารส พระยาพานโกรธมากขอร้องให้สุวรรณนาคช่วยจับท้าวบารส สุวรรณนาคจับท้าวบารสได้ พระนารายณ์มาช่วยท้าวบารส สุวรรณนาคยอมให้พระยาพานและพระนารายณ์สู้รบกัน พระยาพานถูกยิง ท้าวบารสเอาพระยาพานมาห้อยไว้ที่ท้ายรถศึก สถานที่นั้นจึงเรียกว่า แก่งซาก และแม่น้ำที่สุวรรณนาคอาศัยอยู่เรียกว่าแม่น้ำปุเวียนมาจนทุกวันนี้ เนื่องจากสุวรรณนาคมีฤทธิ์มากพระพุทธองค์จึงต้องมาปราบ พระองค์เสด็จไปประทับรอยพระบาทที่หนองหานหลวง (พระธาตุเชิงชุม) และประทับที่ภูภูเวียนเพื่อปราบพศพระยานาคแปลงรัศมีไปทั่วเมืองนาคปุเวียน พระยานาคออกมาสู้กับพระพุทธองค์แต่ไม่สามารถทำร้ายพระองค์ได้ พระองค์จึงตรัสเทศนาสั่งสอนพระยานาคทั้งหลายให้ละทิฐิ ความโกรธแค้นอาฆาตลงนาคทั้งหลายเกรงกลัวและศรัทธาพระพุทธองค์ พระองค์จึงประทานรอยพระบาทลักษณะไว้ให้แก่ นาคเหล่านั้น ที่แผ่นดินในภูภูเวียนใกล้ปากถ้ำที่สุวรรณนาคอาศัยอยู่ และที่แผ่นดินโพนบกอีกรอยหนึ่ง

บัวสมบัวสองบัวเดียว สมโภชน์ บรรเทา ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๒๘๕)

นิทานเรื่องนี้เป็นนิทานท้องถิ่นในจังหวัดเลย เรื่องย่อมีดังนี้ เจ้าเมืองกำมะทามิโอรส ๓ องค์คือ บัวสม บัวสอง และบัวเดียว เมื่อเจ้าเมืองเสียชีวิตเสนาอำมาตย์แย่งชิงราชสมบัติกัน โอรสทั้งสามจึงหนีหลบซ่อนตนอยู่ตามป่าเขา ยักษ์คนหนึ่งปลอมเป็นหญิงแก่นำโอรสทั้งสามไปเลี้ยงไว้ที่ถ้ำแห่งหนึ่ง วันหนึ่งยักษ์จะออกไปหาอาหารจึงสั่งให้ทั้งสามอยู่ในถ้ำ และไม่ให้เที่ยวค้นในบริเวณถ้ำใครไม่เชื่อจะถูกทำโทษ เมื่อยักษ์ออกไปแล้วทั้งสามเกิดความสงสัยในพฤติกรรมของหญิงแก่น่าจึงเดินสำรวจในบริเวณถ้ำพบกองกระดูก และชายแก่คนหนึ่งซึ่งถูกยักษ์จับมัดไว้เป็นอาหาร ชายแก่บอกให้ทั้งสามรีบหนีเพราะหญิงแก่เป็นยักษ์ ชายแก่และโอรสทั้งสามจึงหนีออกจากถ้ำยักษ์ บัวเดียวได้นำเส้นไหมวิเศษของนางยักษ์คิดตัวไปช่วยทำให้ทั้งสามเหาะไปได้ไกลถึงยอดเขาแห่งหนึ่ง นางยักษ์ตามไปแต่ไม่สามารถขึ้นเขาได้ จึงเรียกโอรสให้มาเรียนเวทมนตร์ที่จะกลายร่างเป็นนกแก้วได้ แล้วทั้งสามก็แปลงกายเป็นนกแก้วเดินทางต่อไปถึงเมืองสีไค บุตรีของเจ้าเมืองเห็นจึงอยากได้นกแก้วมาเลี้ยงไว้ บัวเดียวแกล้งให้นายพรานจับได้ โดยบอกให้พี่ชายทั้งสองรออยู่บนต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง บุตรีเจ้าเมืองนำนกแก้วไปเลี้ยงไว้ เมื่ออยู่กับนางบัวเดียวก็กลายร่างเป็นคน สมสูกับนางจนนางมีท้อง พ่อของนางทราบจึงให้นางบอกความจริง บัวเดียวปรากฏตัวและเล่าความเป็นมาของตนให้เจ้าเมืองทราบ เจ้าเมืองไม่รังเกียจได้จัดการแต่งงานให้แก่บัวเดียว

ขอให้บัวสมผู้พี่แต่งงานแทน เพราะตนและบัวสองอยากเดินทางเลี้ยวโชคต่อไป เข้าเมืองและบุตรก็ตกลง บัวสองกับบัวเสียวเดินทางต่อไป ไปอาศัยกับดาบยาที่เมืองหนึ่งซึ่งกำลังมีข้าศึกคือนางยักษ์ เขียวค่อมมาทำรบชิงเมือง บัวสองกับบัวเสียวอาสาเจ้าเมืองรบกับยักษ์และปราบยักษ์ได้ เจ้าเมืองจึงยกเมืองนั้นให้สองพี่น้องครอบครอง บัวเสียวสละสิทธิ์ยกให้พี่ชายครองคนเดียวส่วนตนขอเดินทางเลี้ยวโชคต่อไป และเดินทางไปอาศัยอยู่กับคนทำสวนของเจ้าเมืองเมืองหนึ่ง บุตรสาวเจ้าเมืองมีความงามมากแต่เป็นใบ้ เจ้าเมืองประกาศว่าใครสามารถทำให้นางพูดได้จะยกให้เป็นคู่ครอง มีชายหนุ่มอาสามากมายแต่ก็ไม่สามารถทำให้นางพูดได้ วันหนึ่งนางไปเที่ยวชมสวนและได้พบกับบัวเสียว นางใ้สนใจบัวเสียวเพราะมีเค้าเป็นผู้ดีมีตระกูล ทำทางเฉลียวฉลาด รูปร่างกว่าหนุ่มทั่วไป นางจึงเข้าไปพูดคุยด้วย บัวเสียวเล่าความเป็นมาของตนให้นางทราบ นางชวนให้เข้าไปอยู่ในวังแต่บัวเสียวปฏิเสธเพราะตนเป็นเพียงคนไร่ญาติชาคมิตรเท่านั้น เมื่อเจ้าเมืองทราบว่าบุตรพูดกับบัวเสียว จึงให้เชิญบัวเสียวเข้าพบ ได้ถามถึงความเป็นมาแล้วจึงยกบุตรให้เป็นคู่ครอง ต่อมาก็ได้ครองเมืองต่อจากพ่อตาอยู่กันอย่างมีความสุข

เมืองสี่โคกที่บัวสมได้เป็นเจ้าเมืองนั้น คือที่ตั้งของบ้านบุสม ตำบลบุสม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ในปัจจุบัน ซึ่งได้ชื่อตามบัวสมแล้วเพี้ยนเป็นบุสม ส่วนเมืองของบัวสองและบัวเสียวนั้น ปัจจุบันกลายเป็นเมืองร้างอยู่ระหว่าง ดงขาม ดงดอง และดงมะไฟ ในตำบลบุสมนั่นเองซึ่งมีหลักฐานร่องรอยปรากฏให้เห็นว่าเคยเป็นเมืองมาก่อน

บุญข้าวจี รัช ปุณโฆทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๔๒๗)

บุญข้าวจีเป็นงานบุญประเพณีเดือนสามของชาวอีสาน มีนิทานเล่าถึงสาเหตุในการทำบุญข้าวจีว่า นางทาสีที่บ้านเศรษฐีคนหนึ่งชื่อนางปุณณา มีหน้าที่ต้องหาน้ำจากบ่อน้ำแห่งหนึ่งทุกเช้า นางเตรียมอาหารคือ ข้าวคลุกรำอ่อนปั้นแล้วนำไปย่างไฟจนสุกเกรียมนำไปกินด้วย วันหนึ่งนางได้พบพระพุทธเจ้า นางจึงถวายข้าวที่นางเตรียมมานั้นแก่พระองค์ด้วยความวิตกว่าพระองค์จะไม่ฉันข้าวของนางแน่ แต่พระพุทธองค์ทรงฉันข้าวของนางจนหมดอย่างเต็มพระทัย ซึ่งพระองค์ทรงทราบดีว่าการทำบุญนั้นอยู่ที่ศรัทธาหาใช่ราคาค่างวดของสิ่งที่ทำบุญนั้นไม่ ชาวอีสานจึงทำบุญข้าวจีตามอย่างนางปุณณาในเดือนสามของทุกปี จึงเรียกกันว่าบุญเดือนสาม หรือบุญข้าวจี

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๘

นิทาน

ปู่เยอย่าเยอ ตำเรีง คำโมง ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๖๕๐)

ปู่เยอย่าเยอ เป็นนิทานวีรบุรุษของชาวลุ่มแม่น้ำโขง ทั้งชาวภาคอีสานและสาธารณรัฐ

ประชาธิปไตยประชาชนลาว ชื่อของปู่เยอย่าเยอปรากฏอยู่ในนิทานพื้นบ้านหลายเรื่อง แต่เรื่องที่แสดงว่าเป็นวีรบุรุษของเผ่าพันธุ์มีอยู่สองเรื่อง คือเรื่องทำไมข้าวเม็ดเล็ก ที่กล่าวถึงปู่เยอย่าเยอของพันธุ์ข้าวจากแม่โพสพมาปลูกยังเมืองมนุษย์ และในเรื่องขุนบรมราชาธิราช แสดงบทบาทวีรบุรุษของเผ่าพันธุ์ที่ตัดเครือเขากาด ดังนี้ แต่ก่อนโลกมีแต่ผืนน้ำ พระยาแฉนหลวงให้พรปู่เยอย่าเยอว่าก้าวไปที่ใดให้มีแผ่นดินเกิดขึ้น แล้วจึงให้มาสู่พื้นโลก เมื่อปู่เยอย่าเยอก้าวไปที่ใดก็เกิดแผ่นดินขึ้น แฉนหลวงให้แฉนแดงลงมาสร้างพีชและสัตว์ในแผ่นดิน กาลต่อมาเกิดเครือเขากาด เครือไม้ขนาดใหญ่ขึ้นมาบดบังแสงอาทิตย์ทำให้พื้นโลกหนาวเหน็บ พีชสัตว์ล้มตายลงมาก ขุนบรมผู้เป็นกษัตริย์ขณะนั้นหาวิธีทำลายก็ไม่สำเร็จ ปู่เยอย่าเยอจึงอาสาโค่นเครือเขากาด โดยมีข้อแม้ว่าหากปู่เยอย่าเยอสามารถโค่นเครือเขากาดลงได้ก็ขอให้คนทั้งโลกอย่าลืม จะพูดจาอะไรก็ขอให้หมีคำว่าย่อยอยู่ในคำพูดเสมอ ปู่เยอย่าเยอสามารถโค่นเครือเขากาดลงได้ใช้เวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ปู่เยอย่าเยอถูกเครือเขากาดล้มทับตาย พื้นโลกมีแสงสว่างกลับเป็นปกติ คนทั้งหลายจัดพิธีปลงศพให้อย่างสมเกียรติ ในเดือนห้าของทุกปีที่นครหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จะมีพิธีแห่รูปหุ่นปู่เยอย่าเยอนำขบวนสงกรานต์ เป็นการรำลึกถึงพระคุณปู่เยอย่าเยอตลอดกาล

ผาแดงนางไอ่ พงษ์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๗๔๕)

ผาแดงนางไอ่ เป็นนิทานที่ชาวอีสานนิยมนำมาอ่านในงานบุญต่างๆ หรือใช้เทศน์ในวันสำคัญทางศาสนา เน้นเรื่องบุญประเพณีบุญเดือน ๖ จุดบั้งไฟบูชาพระยาแฉนให้ฝนตกตามฤดูกาล เนื้อเรื่องกล่าวถึง พระยาขอมมีธิดางดงามมากชื่อนางไอ่ ความงามของนางเล่าลือไปไกลถึงเมืองต่างๆ ท้าวผาแดงเจ้าเมืองผาโพงเดินทางมาพบนางไอ่และเกิดความรักลักลอบได้เสียกัน เมื่อท้าวผาแดงเดินทางกลับเมืองต่างก็คิดถึงกัน กล่าวถึงสุวรรณนครราชและสุทโชนครราชเป็นเพื่อนกัน ร่วมกันสร้างเมืองหนองแสแสนยาน ภายหลังเกิดศึกใจกันจึงแยกย้ายไปสร้างเมืองของตนเอง สุทโชนครราชสร้างเมืองในบริเวณลุ่มน้ำโขง และปกครองเมืองอย่างมีความสุขมีโอรสชื่อท้าวกังคี ส่วนสุวรรณนครราชสร้างเมืองทางตอนใต้และขุดแม่น้ำกว้างใหญ่คือแม่น้ำน่าน ฝ่ายพระยาขอมจะจัดงานบุญเดือนหกตามประเพณีจึงประกาศให้เมืองต่างๆ ทำบั้งไฟมาร่วมงานด้วย ท้าวผาแดงและท้าวกังคีก็มาร่วมงานเพราะอยากพบนางไอ่ ท้าวผาแดงได้รับการต้อนรับอย่างดีเพราะบั้งไฟแสนงดงามใหญ่โต ส่วนท้าวกังคีแปลงร่างเป็นคนปะปนอยู่ในงาน เมื่องานบั้งไฟผ่านไปท้าวกังคีก็ไม่มีโอกาสได้พบนางไอ่เลย เกิดความกระวนกระวายเดินทางมาเมืองพระยาขอมอีกเพื่อพบนางไอ่ ด้วยเหตุเพราะมีเวรกรรมตั้งแต่ชาติปางก่อน ท้าวกังคีและนางไอ่เคยเป็นสามีภรรยากันแต่ท้าวกังคีไม่เคยสนใจดูแลภรรยาเลย ทอดทิ้งนางไปนางจึงฆ่าตัวตาย และขอจองเวรจะฆ่าสามีในชาติต่อไป

เมื่อท้าวกังคีเดินทางมาหานางไอ้โดยแปลงกายเป็นกระรอกค่อนขาวสวยงามมาก นางไอ้เห็นแล้วอยากได้จึงให้ทหารจับ ทหารยิงธนูถูกกระรอกตาย ก่อนตายท้าวกังคีอธิษฐานขอให้เนื้อกระรอกหอมน่ากินชาวบ้านแบ่งกันกินได้อย่างทั่วถึง ยกเว้นแม่หม้ายเท่านั้นที่ไม่ได้กิน ท้าวผาแดงเดินทางมาหานางไอ้ นางไอ้เอาเนื้อกระรอกให้กิน ท้าวผาแดงไม่กินและบอกว่าการฆ่ากระรอกค่อนต้องได้รับความเดือดร้อนแน่ พระยาสุทโธนาคราชทราบข่าวว่าท้าวกังคีถูกฆ่าตายจึงยกกองทัพมาทำลายเมืองพระยาขอมจนย่อยยับ ยกเว้นบริเวณที่แม่หม้ายอยู่ ท้าวผาแดงพานางไอ้หนี แต่นางไอ้ก็ถูกฆ่าตาย ท้าวผาแดงเสียใจตายตามนางไอ้ แล้วกลายเป็นผียกทัพผีมาแก้แค้นสุทโธนาคราช ผู้รบกันไพร่ฟ้าล้มตายเป็นอันมาก พระอินทร์ต้องลงมาห้ามทัพ การสู้รบจึงยุติลง

ฝีกองกอย ตำเรีจ คำโมง ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๘๐๑)

ฝีกองกอย หรือฝือองออย ชาวอีสานเชื่อว่ามิจริง รูปร่างคล้ายคนแต่มีขนาดเล็กชอบกินปลา อาศัยอยู่ใกล้แหล่งน้ำ มีนิทานเล่าสืบมาว่า ชายคนหนึ่งหาตัดปลาในแม่น้ำแต่ไม่เคยได้ปลาเลย จึงแอบดูตอนกลางคืน พบว่ามีคนตัวเล็กๆ มาลักปลาของเขากินสดๆ เขาจึงใช้หน้าไม้ยิงแต่ไม่สามารถทำลายคนตัวเล็กนั้นได้ กลับถูกจับไปไว้ในถ้ำ และรู้ว่าเป็นนางฝีกองกอย นางฝีกองกอยแปลงกายเป็นมนุษย์สวยงามมาอยู่กับเขาจนมีลูก ๑ คน เขาและลูกพากันหนีออกมาจากถ้ำ นางฝีกองกอยตามมาทัน ชายหนุ่มแกล้งตาย นางฝีกองกอยจึงนำไปฝังในหลุมทองคำ เมื่อฝีกองกอยไปแล้วชายหนุ่มจึงรีบกลับบ้านพร้อมทองคำจำนวนมาก เมื่อกลับมาบ้านก็เล่าให้คนทั้งหลายฟัง มีชายโลกมากคนหนึ่งอยากได้ทองคำบ้างจึงแกล้งไปเป็นสามีฝีกองกอย และหนีออกมาแกล้งตาย ฝีกองกอยรำพึงว่าจะฝังหลุมเงินหรือหลุมทองคำดี ชายโลกมากเฉลอพูดออกมาว่า หลุมทองคำ จึงถูกฝีกองกอยฆ่าตาย

ตำนาน

ผู้ไทยกระป๋อง พรรณอร อุชฎาท ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๘๒๖)

การอพยพของชาวผู้ไทยมาจากเมืองน่าน้อยอ้อยหนู (เมืองแดงหรือเมืองแดง) ในแคว้นสิบสองจุไทยดินแดนแม่น้ำแท้หลวง (ชงกอย) หรือแม่น้ำแดงในปัจจุบัน การอพยพเพื่อหาพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ตั้งบ้านเมืองใหม่ชาวผู้ไทยจะสร้างศาลเจ้าขึ้นเพื่ออธิษฐานอัญเชิญเทพคาฟ้าดิน เจ้าภูเจ้าผาเจ้าป่าเจ้าเขา ให้มาสถิตอยู่ ณ ศาลนั้น เพื่อปกป้องรักษาชาวผู้ไทยทั้งปวง เรียกชื่อเทพสถิตนี้ว่า เจ้าปู่มหัศจรรย์ และนับถือเรื่อยมาไม่ว่าจะอพยพไปอยู่ ณ ที่แห่งใด ขบวนอพยพของชาวผู้ไทยได้มาถึงสถานที่เหมาะสมแห่งหนึ่ง อยู่ระหว่างหุบเขาในภูฮ้าง ใกล้ชายแดนญวน เจ้าหาญหัวหน้าชาวผู้ไทย จึงตั้งชื่อเมืองว่า เมืองกระป๋อง และได้ขับไล่พวกข้าที่อยู่แต่เดิมออกไปได้ ต่อมาท้าวคำ

ผงหัวหน้าชาวผู้ไทยได้อพยพไพร่พลข้ามแม่น้ำของมาฝั่งไทยที่จังหวัดนครพนม ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๗ ทำวราชินิกุล และพวกผู้ไทยเมืองกระป๋องอพยพมาอาศัย พระยาประจันตประเทศธานีเจ้าเมืองสกลนครอยู่นาน ต่อมาทำวราชินิกุลมีความเกรงใจจึงย้ายไปหาพื้นที่ทำกินแห่งใหม่เรียกว่า บ้านหนองหอย ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๐ ต่อมายกขึ้นเป็นเมืองวาริชภูมิ และอำเภอวาริชภูมิในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ สมัยพระสุรินทรบุรีริภักย์ ซึ่งเป็นบุตรของทำวราชินิกุล ในการอพยพของชาวผู้ไทยครั้งนี้ เป็นการอพยพตามคำชักชวนของพระสุนทรราชวงศา (ท้าวฝ้าย) เจ้าเมืองยโสธรและนครพนม และพระยาประเทศธานี (คำ) เจ้าเมืองสกลนคร ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๕-๒๓๘๗ โดยมาตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านผ้าขาวพันนาภายหลังยกขึ้นเป็นเมืองพรรณานิคม โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งท้าวโสมกลาง หัวหน้าผู้ไทยครัวเมืองวังเป็นพระเสนาณรงค์เจ้าเมืองพรรณานิคม ส่วนทำวราชินิกุลหัวหน้าผู้ไทยเมืองกระป๋องไม่ได้รับการแต่งตั้ง จึงแยกตัวมาตั้งอยู่บ้านหนองหอย บ้านป่าเป้าเมืองไพร และได้รับความช่วยเหลือจากพระพิทักษ์เขคพันธ์ เจ้าเมืองหนองหานช่วยกราบบังคมทูลขอตั้ง บ้านป่าเป้าเมืองไพรให้เป็นเมือง วาริชภูมิ และตั้ง ท้าวสุพรหม บุตรทำวราชินิกุล เป็นพระสุรินทรบุรีริภักย์เจ้าเมืองวาริชภูมิ ใน พ.ศ. ๒๔๒๐

ผู้มีบุญ รัชช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๘๒๗)

หนังสือผู้มีบุญ เป็นเอกสารสำคัญชิ้นหนึ่งในจำนวนเอกสาร ๔ ชิ้น ที่กลุ่มภกฏ ผู้มีบุญ หรือ ศีบาผู้มีบุญ นำมาใช้เป็นเครื่องมือหลอกลวง สร้างความปั่นป่วน ตื่นกลัวภัยพิบัติ อาเพศต่างๆ ในภาคอีสานจนพวกราวบ้านเข้าเป็นสมัครพรรคพวกเป็นจำนวนมาก ใน ปี พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕ อิทธิพลของเอกสารทั้ง ๔ ชิ้นมีผลต่อสภาวะทางจิตใจ และสภาพความสับสนของคนอีสานในสมัยนั้นมาก เนื้อหาจะกล่าวถึงภัยพิบัติที่จะเกิดในสังคมอีสานตามพุทธทำนาย ตามคำเล่าลือ เอกสารทั้ง ๔ ชิ้น ได้แก่ คำานพระยาอินทร์ และ หนังสือพื้นเมืองกรุง มีเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุร้ายที่จะเกิดกลียุคตามพุทธทำนาย พระยาธรรมิกราชจะลงมาช่วยได้ หนังสือท้าวพระยาธรรมิกราช และ หนังสือผู้มีบุญ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเกิดเหตุการณ์อาเพศต่างๆ พระยาธรรมิกราชจะลงมาช่วยได้ และบอกคาถาปราบเหตุร้ายด้วย ส่วนหนังสือผู้มีบุญ ดันฉบับถูกชาวบ้านนำไปทำลายเพราะเกรงกลัวทางราชการในตอนที่ยังราชการปราบภกฏผู้มีบุญ ปัจจุบันฉบับคัดลอกได้เก็บสำเนาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติทั้ง ๔ ฉบับ เป็นอักษรไทยพิมพ์ดีดโบราณ ความยาวไม่ถึง ๒ หน้า

ภานิคำสอน

ประถม กอ ขอ ภูมิจิต เรื่องเศษ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๕๒๓)

เป็นวรรณกรรมของชาวบุรีรัมย์กลุ่มหนึ่งที่พูดภาษาโคราช เรียกว่า ไทยเบ็ง เป็นกลุ่มคนที่รับวัฒนธรรมด้านอักษรศาสตร์จากภาคกลางผ่านทางนครราชสีมา เป็นวรรณกรรมที่บันทึกด้วยอักษรไทย รูปแบบฉันทลักษณ์ของภาคกลาง บันทึกในสมุดข่อย เรียกว่า ประถม กอ ขอ ลักษณะเป็นแบบเรียน จารไว้ในฉบับเดียวกับ วรรณกรรมคำสอนเรื่อง ศรีสวัสดิ์ดิตร และบอกในตอนจบว่า นายมี เป็นผู้แต่ง และบอกจุดประสงค์ว่าจะแต่งให้เป็นวรรณกรรมคำสอนสำหรับลูกหลานสืบไป โดยนำเอาพยัญชนะ ก-ฮ ตั้งเป็นคำ แล้วเอาคำนั้นๆ คำเน้นความเป็นคำสอนเพื่อชี้แนะให้เกิดความคิด สิ่งที่พึงกระทำในความถูกต้องดีงาม โดยไม่สอนแบบแจกลูก เหมือนคนอื่น ๆ ลักษณะคำประพันธ์เป็นกาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉับ ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ สลับกันไปเรื่อย ๆ เริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู แล้วแต่งด้วยกาพย์ยานี ๑๑ คำเน้นเรื่องตามพยัญชนะจาก ก ถึง ฮ เป็นกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ เช่น ชอบเที่ยวผู้หญิง พุดจาเข้อหยิ่ง อดว่าเจ้าชู้ ชอบเป็นนักสวด อดว่าตัวกู ตลกใครจะสู้ ตัวกูเล่ามา และกาพย์ยานี ๑๑ เช่น เมารักมกร้อนใจ เมาศไซริไม่เห็นตาย เมาลากโลกไม่หาย บ้างเมากายลืมห่างไป แต่งสลับกันไปจนจบเรื่อง ลักษณะทั่วไปของเนื้อหา จะให้ความรู้เกี่ยวกับ พยัญชนะ ก ถึง ฮ โดยการสร้างคำแต่ละคำที่นำมาสอน ล้วนแต่แทรกข้อคิด และแนวทางปฏิบัติในทางที่ดียกมั้นตามคำสอนของพระพุทธศาสนา ในรูปแบบวิธีการ อรรถาธิบาย วิธีการบูชา-วิสาขนา และ วิธีการอุปมาอุปไมย เช่น ทำทานการกุศล แก่บุคคลที่ สีสมี ทำทานการครั้งนี้ กล่าวให้เห็นเป็นคู่กัน เป็นต้น นอกจากนี้ผู้แต่งยังแสดงให้เห็นถึงฝักใฝ่ในการแต่ง ที่ขอดีเยี่ยมในความไพเราะของถ้อยคำ เช่น แค้นลูกแค้นหลาน แค้นการทำงาน แค้นข้าวของหาย แค้นเมียมีชู้ ไม่รู้ม गया แค้นแทบตัวตาย ดีเมียขยับเขิน เป็นต้น

ปู่สอนหลาน พรชัย ศรีสารคาม ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๖๕๑)

ปู่สอนหลาน เดิมเป็นหนังสือผูกใบลานจารด้วยอักษรอีสานทั้ง ตัวธรรม ตัวไทยน้อย พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ ได้ปริวรรตและชำระแก้ไข เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ บอกประวัติของหนังสือไว้ในตอนท้ายว่า เรื่องนี้พระพุทโธสาจารย์ พระเถระแห่งล้านช้าง แต่งไว้ราว ๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว (ไม่เกิน พ.ศ. ๒๔๕๐) ต้นฉบับเดิมแตกแยก สืบสนอ่านจับใจความไม่ได้ จึงชำระใหม่ พิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นอักษรไทยอย่างปัจจุบัน เนื้อหา แบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตอนแรก เป็นเรื่อง ปู่สอนหลาน ตอนที่ ๒ เป็นเรื่อง หลานสอนปู่ จึงเรียกรวมกันว่า กาพย์ปู่สอนหลานกาพย์หลานสอนปู่ รูปแบบของ ฉันทลักษณ์ บทไหว้ครูเป็นกาพย์แบบอีสาน มีลักษณะ กลอนสี่หรือ โสก (โสลก) การดำเนินเรื่องแต่งเป็นกาพย์

เจิ้งส่งสัมพัศกลัยสุภายิตพระร่วง เช่น ผุ่งลูกหลาน จื่อจำเอาไว้ ใผจื่อได้ เมื่อหน้าข้อมยื่น หลัว และพิน อย่าได้สองนั้ง เชื้อนั้งดำ อย่าได้นั้งสูง เชื้อลุดดา ใหย่าปานแก้ว เป็นต้น ลักษณะของ เนื้อหา เป็นคำสอนข้อแนะนำในการปฏิบัติ การวางตัว การคบเพื่อน กิริยามารยาท ใรู้จักกาลเทศะ และผลการละเมิดศีล ๕ ข้อต่างๆ โดยการนำนิทานในธรรมบทมาประกอบ พร้อมทั้งข้อประพฤติ การพูดจา การวางตัว ลักษณะของภรรยา ที่ดี เช่น ได้เมียดี ปานแก้วคุณล่าง ได้เมียผู้ช่าง ปาน แก้วคุณเขื่อน ได้เมียผู้บิดเบือน ปานกุ่มหมูในคอก ได้เมียผู้ผอก ปานแก้วไม้ทางปลาย เป็นต้น ตอนที่ ๒ หลานสอนปู่ กล่าวถึงการกระทำของผู้เฒ่าที่ดีและไม่ดีไม่เหมาะสมถูกต้องของคนแก่ หรือผู้ใหญ่ เช่น เจ้าฮากบ้าน คิดห่าบโผ เจ้าใจใส สัตว์เป็นบ่งฆ่า เจ้าบ่บ้ำ ลักสิ่งของใผ และเจ้า อับริย์ฆ่าสัตว์กินเหล้า เจ้าว่าเว้า ดิกซ่อนดิกแห เป็นต้น และในตอนท้ายกล่าวถึงเมื่อศาสนา พุทธได้สามพันปีไปแล้ว จะเกิดกลียุค เมื่อศาสนาพุทธอายุได้สี่พันปี จะไม่มีพระสงฆ์ คนอายุสั้น เกิดฆ่ากันตายขาดศีลขาดธรรม กระทั่งศาสนาพุทธอายุได้ห้าพันปี พระศรีอาริยมต ไตรยจึงจะลง มาโปรด

เปี้ยกประเคา ผาสุก แยมศรี ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๓๐๘)

เปี้ยกประเคา เป็นภาษาเขมร แปลว่า คำสอน หรือสุภายิต ของชาวเขมร ในจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ ที่ใช้ภาษาพูดเป็นภาษาเขมรในการดำรงชีวิตประจำท้องถิ่น มีการสืบทอดกันมาช้านาน ซึ่งจำแนกออกเป็นกลุ่มคำสอนได้หลายกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคำสอนเกี่ยวกับความรัก เช่น ข้าวตังก็เป็นข้าว แม่หม้ายก็เป็นผู้หญิง วัวเร็วศึกคอก ผู้หญิงสวยศึกกัน คำสอนเกี่ยวกับคู่ครอง เช่น เห็นผู้หญิงอย่ารีบเอาทำเมีย เห็นผู้ชายอย่ารีบเอาทำผัว คำสอนเกี่ยวกับการครองเรือน เช่น รักตัวเองให้ระวังอาหารการกิน รักสามีให้ระวังคำพูดคำจา คำสอนเกี่ยวกับการดำรงชีวิตและอาชีพ เช่น มีความรู้เพราะศึกษาเล่าเรียน มั่งมีเพราะแสวงหา อย่าคอยให้หนองน้ำวังหาควาย นั้งให้ดำ พุดจาให้อ่อนหวาน คำสอนเกี่ยวกับอุปนิสัยและพฤติกรรมของมนุษย์ เช่น ถ่มน้ำลายบนฟ้า ตกใส่หน้าอกตัวเองเห็นไม้หู อย่าเดินข้าม ต่อหน้าเรียกพี่ลับหลังเรียกฮ้าย ทางคดอย่าไปด้วย ทางตรงอย่าเลียขออก เป็นต้น

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๘

นิทาน

พญาคนคาก พงนิย์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๘๕๗)

นิทานเรื่องพญาคนคาก (คางคก) เป็นวรรณกรรมชาคกอยู่ในชาคกนอกนิบาต ชาวอีสาน มีความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมขอฝน จัดให้มีการเทศน์เรื่องพญาคนคาก เพื่อต้องการให้ฝนตกต้อง

ตามฤดูกาล โดยจัดเป็นพิธีใหญ่เช่นเดียวกับบุญชะเทศ ต้นฉบับเรื่องพญาคันคากมีปรากฏอยู่ทั่วไปเกือบทุกวัดในภาคอีสาน เพราะต้องใช้ในพิธีกรรมขอฝนต่อพระยาแถน เนื้อเรื่องย่อมีดังนี้ พระยาหลวงเอกราช และนางสีดา ครองเมืองอินทปัตต์ นางสีดาให้กำเนิดกุมารเป็นตัวคันคาก มีรูปร่างเหลืองอร่ามดั่งทองคำ พระยาหลวงเอกราชดีใจมากสั่งให้นำอุ้มทองคำมาให้นอน จนอายุได้ ๒๐ ปี ก็คิดอยากมีคู่ครองแต่หาไม่ได้เพราะมีรูปลักษณะผิดปกติ ท้าวคันคากจึงอธิษฐานว่าหากคนมีบุญบารมีขอให้ได้หญิงงามมาเป็นคู่ครอง พระอินทร์ได้ประทานนางแก้วให้เป็นคู่ครองพร้อมทั้งเนรมิตให้ท้าวคันคากมีรูปร่างงดงามอยู่กับนางแก้วในปราสาทที่งดงาม พระยาคันคากก็ได้ครองเมืองต่อจากพระบิดา สัตว์ทั้งหลายขอเป็นบริวารมากมาย พระยาแถนคิดกลั่นแกล้งพระยาคันคากด้วยการไม่ให้ฝนตกเป็นเวลาเจ็ดปี มนุษย์พากันเดือดร้อน พระยาคันคากจึงไปปรึกษาพญานาค พญานาคจึงบอกว่าพระยาแถนซึ่งมีหน้าที่รักษาแม่น้ำขุคันธร ไม่ยอมให้นาคลงไปเล่นน้ำในแม่น้ำอย่างทุกปีเพราะฝนจะตกเมื่อนาคเล่นน้ำ จึงทำให้เกิดความแห้งแล้ง พระยาคันคากจึงไปตามครุฑนาคราช ปลวกมาก่อภูเขาขึ้นเพื่อทำทางไปพบกับพระยาแถน ต่างฝ่ายก็มีคาถาอาคม พระยาคันคากร่ายเวทมนต์ให้สัตว์ต่างๆ ช่วยสู้รบจนกระทั่งสามารถเอาชนะพระยาแถนได้ และยอมให้นาคลงเล่นน้ำ เพื่อฝนจะตกต้องตามฤดูกาลดังเดิม

พระกิตติพระพาน พงษ์นี้ พึ่งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๒๕๖๒)

นิทานเรื่องพระกิตติพระพาน แม้จะไม่แพร่หลายเหมือนวรรณกรรมอื่นๆ แต่เนื้อหาสาระก็น่าสนใจไม่น้อย ดังนี้ พานน้อยอ้อยหนูและภรรยามีลูกชายพิการศิมมนุษย์ทั่วไปคือมีแต่หัวกับตัว ไม่มีแขนขา คนทั้งหลายเรียกว่า อ้ายสะลุ่นกุ้น มีคำพูดที่ไพเราะน่าฟังและเฉลียวฉลาด ในขณะที่พานน้อยอ้อยหนูทำมาอยู่ที่นี่ พระอินทร์ได้มาถามปัญหาแต่พานน้อยอ้อยหนูตอบไม่ได้ พระอินทร์ให้เวลา ๓ วัน ถ้าตอบไม่ได้หัวจะแตกเป็นเสี่ยงๆ อ้ายสะลุ่นกุ้นจึงบอกพ่อว่าให้พาตนไปถามด้วยจะช่วยตอบปัญหาเอง อ้ายสะลุ่นกุ้นถามปัญหาพระอินทร์บ้าง พระอินทร์ไม่สามารถตอบได้ จึงทราบว่าอ้ายสะลุ่นกุ้นเป็นผู้เฉลียวฉลาดจึงขอเอาไปสวรรค์ด้วย และให้พระวิษณุกรรมหล่อรูปร่างของอ้ายสะลุ่นกุ้นใหม่มีรูปร่างงดงามเหมือนพระอินทร์ ได้ชื่อใหม่ว่า ท้าวพระพาน ในขณะที่อยู่บนสวรรค์ท้าวพระพาน ได้เข้าหานางสุชาดามเหสีของพระอินทร์โดยนางคิดว่า เป็นพระอินทร์ พระอินทร์จึงส่งท้าวพระพานลงมายังโลกมนุษย์ ครองเมืองศรีสัตนาคนหุต กล่าวถึงเมืองพะโคมีเจ้าเมืองคือพระยาศรีนครนารายณ์สี่มือ เป็นเจ้าเมือง มีฤทธานาฏภาพมากเจ้าเมืองทั้งหลายต่างมาอ่อนน้อม เมื่อเสด็จประพาสป่ามาพบกุมารชื่อบารทราช ซึ่งก็คือพระอินทร์ลงมาเกิดในอาศรมพระฤๅษี เพื่อแก้แค้นพระพาน เจ้าเมืองพะโคนามาลีงไว้แล้วกลูกสาวให้เป็นชายา ส่วนพระพานได้พบนางอุสา ซึ่งก็คือนางสุชาดามเหสีของพระอินทร์ ลงมาเกิดเพื่อแก้แค้นพระพานเช่นกัน พระพานนำนางอุสาไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม สร้างปราสาทเสาศิวาให้อยู่ วันหนึ่ง

ท้าวบารทได้เสด็จประพาสป่าเทพอุ้มสมกับนางอุสา ทั้งสองมีความรักกันมากอยู่ด้วยกันที่ปราสาทแห่งนั้น จนรู้ถึงพระพาน พระพานจับท้าวบารทไว้ พระยากัทรกรณารายณ์สี่มือเจ้าเมืองพะโคจึงไปเจรจาขอตัวท้าวบารทคืน พระพานไม่ยอมเกิดการสู้รบกันนาน ในที่สุดพระพานก็ถูกฆ่าตาย ท้าวพานนาจึงครองเมืองต่อจากบิดา ส่วนนางอุสาเดินทางมาเมืองพะโคชาวบ้านต่างก็ซุบซิบนิทา เพราะท้าวบารทสมิษาแล้ว นางทนไม่ไหวตรอมใจตาย ท้าวบารททราบก็สิ้นใจตามนางไป และไปเกิดเป็นพระอินทร์กับนางสุชาดาบนสวรรค์ดั่งเดิม เมืองพะโคและเมืองศรีสัตนาคนาน้อยจึงกลายเป็นเมืองร้างต่อมา

พระยากาเผือก พงนี้อยู่ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๐๑๐)

พระยากาเผือก เป็นนิทานเกี่ยวกับพระศรีอาริยมงคลไตรย เล่าต่อกันมาดังนี้ ในสมัยอดีตกาลมีกาเผือกสองตัวหัวเมีย แม่กาเผือกออกไปมาหาฟอง เมื่อออกไปหากินลมพายุพัดไปทั้งห้าลอยน้ำไปคนละทิศทาง กาเผือกออกริษฐานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองลูกแล้วกาเผือกสองตัวก็สิ้นใจตาย ไปเกิดเป็นพระกาพรหมบนสวรรค์ ไข่ทั้งห้านั้นมีสัตว์นำไปเลี้ยงไว้ คือ แม่ไก่ แม่นาค แม่เต่า แม่โค และแม่ราชสีห์ เมื่อเติบโตขึ้นมาจึงอยากพบแม่บังเกิดเกล้าของตนจึงลาแม่บุญธรรมออกบวชเป็นฤๅษี บำเพ็ญบารมีเพื่อต้องการพบแม่ พระกาพรหมจึงลงมาพบลูกและเล่าความจริงทั้งหมดให้ฟัง แล้วทำค้ายดินกาให้ลูกคนละเส้น โดยบอกว่าดินกานี้เป็นรอยเท้าแม่ ถ้ารักและคิดถึงแม่ให้กราบไหว้ หวังอะไรก็จะสำเร็จดังปรารถนา ฤๅษีทั้งห้าบำเพ็ญบารมีต่อมาจนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ เหลืออีก ๑ พระองค์ คือ พระศรีอาริยมงคลไตรย จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เมื่อศาสนาของพระพุทธเจ้าโคตมสิ้นแล้ว ผู้ที่นับถือพุทธศาสนาเวลาจะจุดประทีปโคมไฟบูชาพระรัตนตรัย มักทำค้ายดินกาเป็นไส้ โดยถือว่าเป็นการเคารพพระพุทธรูปมารดาด้วย บุญได้ประทีปจึงเป็นงานประเพณีของชาวอีสานสืบมาจนทุกวันนี้

พระลักพระลาม พงนี้อยู่ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๐๒๒)

พระลักพระลามเป็นนิทานที่มีความยาว เนื้อเรื่องถูกปรับให้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำโขง อธิบายเกี่ยวกับสถานที่บริเวณลุ่มน้ำโขง มีการดำเนินเรื่องตามแนวชาดก กวีปรับเนื้อเรื่องเดิมให้เข้ากับทัศนะของชาวอีสานอีกด้วย เนื้อเรื่องเริ่มด้วยการกล่าวว่าเป็นเรื่องในชาดก กล่าวถึงท้าวสาบมะนาสวน (ราพณาสูร-ทศกัณฐ์) ครองเมืองลังกา ปกครองไพร่ฟ้าด้วยทศพิชราชธรรม พระอินทร์จึงสอนวิชาศาสตร์ศิลปต่างๆ ให้ สามารถแปลงกายได้ ท้าวสาบมะนาสวนแปลงกายเป็นพระอินทร์เข้าหานางสุชาดาเมียของพระอินทร์ นางสุชาดาเสียใจมาก พระอินทร์เห็นว่านางคงจะหมกมุ่นบนสวรรค์ จึงส่งลงไปเกิดในโลกมนุษย์เพื่อใช้กรรม นางมาปฏิสนธิในครรภ์ของมเหสีท้าวสาบมะนาสวน และกำเนิดเป็นราชธิดาที่มีสิริโฉมงามมาก โอรสทำนายว่าพระธิดาองค์นี้จะ

นำความเดือดร้อนมาให้เผ่าพงศ์ยักษา เสนาจึงนำนางไปทิ้งไว้ในคอกบัวกลางสระที่ป่า หิมพานต์ ฤษีรูปหนึ่งเก็บไปเลี้ยงไว้ ตั้งชื่อให้ว่าสีดาจันทะแจ่ม เนมิตปราสาทให้อยู่พร้อมสาวใช้ จนนางเติบโตเป็นสาว ความงามของนางทำให้ท้าวฮวยพะนาสวนมาขอนางไปเป็นคู่ครองโดยไม่ทราบว่าเป็นธิดาของตน พระฤษีให้ยกธนูทอง ถ้ายกได้ก็จะเป็นคู่ครองของนางสีดาจันทะแจ่ม แต่ท้าวฮวยพะนาสวนไม่สามารถยกได้จึงผิดหวังกลับไป ความงามของธิดาพระฤษีล่ำลือไปถึง พระลักพระลามแห่งเมือง ศรีสัตตนาท พระลามสามารถยกธนูทองได้ พระฤษีจึงยกนางสีดาให้ พระลัก พระลามและนางสีดาเดินทางกลับเมืองศรีสัตตนาทโดยไม่ได้ลาพระฤษี ทำให้ฤษีโกรธมาก สาปให้พลัดพรากจากกัน ในระหว่างเดินทางท้าวฮวยพะนาสวนใช้เล่ห์กลลักพานางสีดาจันทะแจ่มไป พระลักพระลามจึงตามไป ระหว่างทางพระลามกินกิ่งไม้ชนิดหนึ่งทำให้ร่างกายเป็นลิง ไปสมสู่กับนางแก้วแพงศรีลูกฤษีคนหนึ่งซึ่งกลายร่างเป็นลิงเช่นกัน จนนางให้กำเนิดลูกออกมาเป็นลิงเผือกชื่อว่า หูละมาน (หนุมาน) พระลามใช้ให้หูละมานติดตามนางสีดาจันทะแจ่มไปยังเมืองลังกาและเผาเมืองลังกา พระลามสร้างสะพานหินข้ามไปเมืองลังกา สู้รบกับท้าวฮวยพะนาสวน จนชนะได้นำกลับคืนมาและครองเมืองต่อมาจนนางตั้งครรภ์ นางได้วาดรูปยักษ์ให้พระลามดู พระลามคิดว่านางคิดถึงยักษ์จึงสั่งให้ประหารชีวิต แต่พระลักได้พานางไปอาศรมพระฤษี และเอาหัวใจสุนัขมาให้พระลามดูว่านางสืบสายโลหิตแล้ว ต่อมานางได้ให้กำเนิดโอรสเลี้ยงดูจนเติบโต เก่งกล้าสามารถมาก ทำพันทึกลีแลกข้าวห่อกับข้าวบ้านชนะทุกครั้ง พระลามให้หูละมานมาปราบก็ไม่สำเร็จ จึงเดินทางมาปราบเองและทราบว่าเป็นโอรสของพระองค์ จึงพาโอรสและนางสีดาจันทะแจ่มกลับเข้าเมือง อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขสืบมา

พระสวาทกับนางบัวตูม ไพบูรย์ มีกฤษ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๐๔๒)

นิทานเรื่องนี้ให้ความรู้เรื่องชื่อบ้านนามเมือง ฤษีรูปหนึ่งนำเด็กหญิงคนหนึ่งมาเลี้ยงไว้ให้ชื่อว่านางบัวตูม เพราะฤษีไปพบนางอยู่ในคอกบัว เมื่อนางเติบโตเป็นสาวได้ลอยผอบซึ่งบรรจุหมของนางไปในน้ำมูล และอธิษฐานขอให้เมื่อคุ้ได้รับผอบนี้ ผอบลอยไปถึงเมืองพิมาย พระสวาทซึ่งเป็นโอรสของเจ้าเมืองเก็บได้ และออกตามหาเจ้าของผอบด้วยความรัก ได้พบนางบัวตูมและอภิเษกสมรสกัน ขณะที่ทั้งสองกำลังเก็บดอกไม้พรานบุญจึงลอบฆ่าพระสวาทบริเวณเขาหิน (อำเภอท่าตูมในปัจจุบัน) เพื่อนำนางบัวตูมไปถวายโอรสเจ้าเมืองคือพระสวาทนั่นเอง แต่พรานบุญไม่รู้จัก พรานบุญพานางเดินทางไปเมืองพิมาย นางบัวตูมหนีกลับมาที่ศพพระสวาท นำเปลือกไม้มาเคี้ยวพ่นใส่พระสวาทฟื้นขึ้นมาได้ ยักษ์ตนหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ที่บ้านกู่กาสิงห์มาลักเอาผ้าของพระสวาทไป พระสวาทตามผ้าของพระองค์ไปพบนางเงือก เกิดความรักและอยู่ด้วยกันที่บ้านตาเสือ (ตำบลทุ่งกุลาร อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์ พระสวาททราบว่าผ้าอยู่ที่บ้านกู่กาสิงห์จึงออกเดินทางตามผ้าต่อไป ถึงสระแก (หนองสระแก อยู่ทางทิศใต้ของกู่กาสิงห์) พบนางอุบลรัตน์ลูก

สาวชัณฑ์ ได้ลูกสาวชัณฑ์เป็นชายาและทราบว่ามีของพระองค์ถูกชัณฑ์จับขังไว้จึงแอบลักลอบพาหนีออกจากเมืองไป นางอุบลรัตน์เสียใจที่พระสวาทหนีไปทำให้พระยาชัณฑ์สั่งไพร่พลออกตามหาไพร่พลตามพระสวาทไปถึงทะเลหลวง (ปัจจุบันคือ บริเวณทิศเหนืออำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์) ทหารชัณฑ์ตามพระยาสวาทที่ที่บ้านโพนทัน (บ้านโพนทัน ตำบลไพรขลา อำเภอท่าตูม) ต่อสู้กันอย่างดุเดือด ชัณฑ์ถูกฆ่าตายหมด และสูญพันธุ์จนทุกวันนี้ พระสวาทไปรับนางบัวตุมกลับมาอยู่เมืองพิมายด้วยกันอย่างมีความสุข นิทานเรื่องนี้ระบุชื่อบ้านนามเมืองตรงกับชื่อหมู่บ้านและเมืองโบราณหลายแห่ง

พงพอนกับงูเห่า ศศิธร ธัญลักษณ์ฉานันท์และอรุณศรี เบญจศิริเลิศ ผู้เรียบเรียง
(หน้า ๓๐๖๑)

นิทานเรื่องพงพอนกับงูเห่าเป็นนิทานที่เล่ากันในจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง เนื้อเรื่องมีดังนี้ ครอบครัวหนึ่งยากจนมา มีลูก ๒ คน คนโตเป็นชาย คนเล็กเป็นหญิง พ่อแม่ไม่สามารถหาอาหารมาเลี้ยงลูกได้ จึงไล่ลูกออกจากบ้าน ทั้งสองเดินหาอาหารกินในป่าไปพบพงพอนกับงูเห่ากัดกัน เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตาย อีกฝ่ายก็จะไปเอาเปลือกไม้ชนิดหนึ่งมาเคี้ยวพ่นให้ฟื้นขึ้นมาได้ ทั้งสองจึงไปแกะเอาเปลือกไม้ติดตัวไปและเดินทางเข้าไปในเมืองหนึ่ง ในเมืองนั้นมีธิดาถูกกักตมเสียชีวิตมา ๗ วันแล้ว สองพี่น้องจึงอาสารักษาให้ธิดาฟื้นขึ้นมาได้ เจ้าเมืองจึงให้พี่ชายแต่งงานกับธิดา และยกเมืองให้ปกครองอย่างมีความสุข

พิมานท่า เจริญ ขาเรืองเดช ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๑๑๐)

นิทานเรื่องนี้บอกที่มาของบ้านพิมาน หรือบ้านพิมานท่า อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม ชาวบ้านเล่าว่า ชายหนุ่มคนหนึ่งพาภรรยาและน้องชายมาจากประเทศลาว มาถึงลำน้ำก่ำมีความอุดมสมบูรณ์ดี จึงปรึกษากันว่าจะกลับไปชวนญาติพี่น้องให้มาอยู่กันที่นี่ ชายหนุ่มจะเป็นคนกลับไปและให้สัญญาว่าจะกลับมาภายใน ๓-๖ เดือน ชายหนุ่มกลับไปบอกญาติพี่น้องและพากันเดินทางมาพร้อมกับช้างม้าวัวควายขบวนใหญ่ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองมาด้วย ทำให้การเดินทางเป็นไปอย่างเชื่องช้าเลขกำหนด ๖ เดือนก็ยังเดินทางไม่ถึง ภรรยากับน้องชายสามีคิดว่าชายหนุ่มคงไม่มาแล้วเพราะเลขกำหนดมานาน ทั้งสองจึงแต่งงานอยู่ด้วยกัน เมื่อพี่ชายเดินทางมาถึงจึงขอมยกภรรยาให้แก่ น้องชาย เพราะตนผิดสัญญา หมู่บ้านนั้นจึงเรียกชื่อว่า พิมาน หรือพิมานท่า คำพิมาน มาจากคำว่าพิมาน หมายถึงพืมีท้อง พิมานท่าหมายถึง พืมีท้องคอย เพราะที่สะใกล้คอยไม้ไผ่จึงแต่งงานกับน้องชายสามี จึงเรียกชื่อหมู่บ้านนั้นว่าพิมาน หรือพิมานท่าจนถึงปัจจุบันนี้

เพลงกล่อมเด็กโคราช นฤมล ปิยวิทย์ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๒๐๔)

เพลงกล่อมเด็กในจังหวัดนครราชสีมา เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่สื่อด้วยภาษาของคนกลุ่มใหญ่สองกลุ่มคือ ภาษาโคราชของกลุ่มวัฒนธรรมโคราช และภาษาอีสานของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว รูปแบบของเพลงจะมี ๓ แบบคือ เพลงปลอบ เพลงชู้ และเพลงให้สินบน เพลงปลอบเป็นเพลงที่ชักชวนให้นอนด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ เนื้อเพลงมีความหมายที่แฝงไปด้วยความรักของแม่อย่างเต็มเปี่ยม เพลงชู้ เป็นเพลงที่มีเนื้อหาน่าสนใจที่น่ากลัวมาขูให้เด็กกลัว เพื่อนอนหลับโดยเร็ว เพลงลักษณะนี้มีจำนวนมาก สิ่งที่น่าขูมีทั้งคน สัตว์และการกระทำ ส่วนเพลงให้สินบน เป็นเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการนำสิ่งของที่เด็กชอบมาล่อให้เด็กนอนหลับ มักเป็นอาหารหรือแก้วแหวนเงินทอง พบเพลงชนิดนี้มากพอๆ กับเพลงชู้ เพลงเหล่านี้จะให้ความรู้เกี่ยวกับการรักษาโรคเด็ก ถ่ายทอดความรู้ทางธรรมชาติ สั่งสอนอบรม และเล่าเรื่องพื้นบ้านต่างๆ

เพลงเด็ก ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๒๑๓)

เพลงเด็กพื้นบ้านอีสานสืบทอดกันมานานโดยไม่ทราบว่ามีใครแต่ง ใช้ภาษาถิ่นอีสาน ฉันทลักษณ์ท้องถิ่น เนื้อหาเกี่ยวกับสภาพของท้องถิ่น มีเพลงกล่อมลูก เพลงปลอบเด็ก เพลงประกอบการเล่น เพลงเหล่านี้แสดงถึงความรักความห่วงใยเด็ก มีการอบรมสั่งสอน และเล่าบอกสภาพท้องถิ่น รวมทั้งให้ความเบิกบานใจให้เด็กมีความสุข

ตำนาน

พระยาอินทร์ ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๐๑๓)

ตำนานพระยาอินทร์เป็นเอกสารสำคัญชิ้นหนึ่ง ที่กลุ่มกบฏผู้มีบุญหรือผีบ้าผีบุญใช้เป็นหลักฐานในการหลอกลวงชาวบ้านภาคอีสานให้ตื่นกลัวภัยพิบัติที่จะเกิดในสังคมอีสาน และเข้าหาผู้มีบุญให้ช่วยแก้ไข สภาพสังคมจึงเกิดความวุ่นวายขึ้นแล้ว รัฐบาลต้องส่งคนมาปราบกบฏผู้มีบุญ หนังสือตำนานพระยาอินทร์หายากมากเพราะถูกทำลายในการปราบกบฏผู้มีบุญ ดันฉบับนี้มีสำเนาที่หอสมุดแห่งชาติ เนื้อหาอ้างว่าพระอินทร์นำตำนานนี้ลงมาให้ผู้ที่มีศีลธรรมนำไปให้ผู้คนคัดลอกไว้ป้องกันตัว และบอกข่าวกันต่อๆ ไป ในเดือน ๘ วันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๔-๑๕ ค่ำ พระอินทร์จะลงมาตรวจดูถ้าบ้านใดไม่มีจะตายกันหมดทั้งบ้าน บุคคลที่ไม่เชื่อฟังได้ตายไปแล้ว ๕๔,๐๐๐ คน เมื่อถึงเดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ เจ้าคนบุญจะมากล่าวขจัดภัยพิบัติ นับตั้งแต่ศักราช ๑๒๐๐ ปีระกาเป็นต้นไป บ้านเมืองจะเกิดภัยพิบัติ จะมีภัยมากเกินคนที่ไม่มีหนังสือพระอินทร์และประพาดิษฐ์ ให้เขียนหนังสือพระอินทร์ไว้ และเลื่อมใสในพุทธศาสนา ผู้นั้นจะมีอายุยืน ตำนานพระยาอินทร์นี้ เป็นคำทำนายของพระพุทธเจ้าที่มีจิตเมตตาต่อมนุษย์ จึงให้พระยาอินทร์ลงมาช่วย

พื้นเมืองกรุง **รัชช ปุณโณทก** **ผู้เรียบเรียง** (หน้า ๓๑๓๘)

พื้นเมืองกรุงเป็นตำนานที่กบฏผู้มีบุญใช้หลอกลวงชาวบ้าน จนเกิดจลาจลในภาคอีสาน เป็นหนังสือหายากเพราะประชาชนทำลาย เมื่อรัฐบาลเข้าไปปราบปรามกบฏ เนื้อเรื่องกล่าวถึงการปราบปรามกบฏ พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ที่เมืองหงสาและเมืองฉนวน แล้วครัสเล่าว่าในกาลภายหน้าจะมีเหตุการณ์ต่างๆ มากมายในเมืองกรุงศรีอยุธยา จะมีท้าวอู่ทองครองเมือง เมื่อสิ้นรัชกาลบ้านเมืองขาดกษัตริย์ศาสนาสูญ จนกระทั่งขุนเมืองนารศราชาจะมาปกครองบ้านเมืองรุ่งเรืองมาก เมื่อสิ้นรัชกาลนารศราชาจะเกิดกลียุค ผู้รักษารวมจะพันภัยพิบัติ ผู้มีบุญจะมาเกิดและนำหนังสือพระอินทร์มาให้ผู้คนคัดลอกและปฏิบัติตาม ใครไม่มีหนังสือพระอินทร์ก็จะถูกยักษ์ฆ่าตาย ตอนท้ายกล่าวถึงใครทำบุญก็จะได้พบท้าวธรรมิกราชพันภัยพิบัติ จบด้วยการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่า “หนังสือพื้นเมืองกรุงศรีอยุธยา พระพุทธเจ้ากระทำนายไว้กับศาสนาก็เสร็จบรรวร (บริบูรณ์) เท่านั้น”

พระพุทธบาทเวินปลา **รัชช ปุณโณทก** **ผู้เรียบเรียง** (หน้า ๓๑๓๑)

พระพุทธบาทเวินปลา ปรากฏอยู่ในตำนานพระธาตุพนม หรืออุรังคธาตุนิทาน ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า เวินพระบาท (เวิน หมายถึง น้ำวน)

เวินพระบาท หรือพระพุทธบาทเวินปลา เป็นรอยหินลึกที่มีรูปยาวรีคล้ายรอยเท้า ตั้งอยู่บนแก่งหินกลางลำน้ำโขง บริเวณตำบลเวินพระบาท อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม มีตำนานเล่าว่า เมื่อครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดสัตว์ไปทั่วชมพูทวีป เมื่อพระองค์เสด็จถึงเมืองศรีโคตรบองผ่านที่อยู่พระยาปลาตัวหนึ่ง พระยาปลาวายน้ำตามพระองค์ พระองค์เล่าให้พระอานนท์ฟังว่า พระยาปลาตัวนี้เมื่อชาติก่อนเกิดเป็นพระภิกษุในสำนักพระพุทธเจ้ากัสสป ได้มาถึงแม่น้ำแห่งนี้ได้เค็ดใบไม้รองน้ำฉัน เมื่อใกล้จืดมีความสงสัยในการกระทำนี้จึงเกิดมาเป็นพระยาปลาในแม่น้ำแห่งนี้ เมื่อเห็นรัศมีของพระองค์จึงออกมาจากที่อยู่เพราะมันเคยเห็นมาก่อน ปลาตัวนี้จะมีอายุยืนถึงพระศรีอาริยเมตไตรยจึงจักได้จุติจากปลามาเป็นมนุษย์ และบวชในสำนักพระศรีอาริยเมตไตรย พระยาปลาได้ยินดีใจมากอยากได้รอยพระพุทธบาทไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธองค์ทรงเมตตาประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่โง่งนหิน (ก้อนหินใหญ่) ในแม่น้ำนั้น คนทั้งหลายเรียกพระบาทเวินปลา มาจนทุกวันนี้

ภามิตคำสอน

พญาปัสเสนที **พจนีย์ เฟิงเปลี่ยน** **ผู้เรียบเรียง** (หน้า ๒๕๐๐)

พญาปัสเสนที หรือโสฬสนิมิต เป็นวรรณกรรมคำสอนในท้องถิ่นอีสาน ยกนิทานในพุทธศาสนาเป็นอุทาหรณ์ให้เห็นถึงจริยวัตรของการอยู่ร่วมกันในสังคมให้มีความสุข โดยเน้นให้

เห็นเรื่องกฎแห่งกรรม อันเป็นคติทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ในคำสอนหลายบทได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ไว้ค่อนข้างมาก คือเรื่องสามภรรยา และบุตร รวมถึงเรื่องการกินดอง (แต่งงาน) และการหย่าร้าง เป็นต้น กล่าวถึงศาสนาพระศรีอาริย์ว่าเป็นศาสนาทิพย์ จากคติความเชื่อของชาวอิสานว่า คนในยุคนี้จะมีแต่ความสุขงามอุดมสมบูรณ์ในสิ่งที่พึงปรารถนา ถึงจะมีแต่ความสุขไม่มีความเคียดแค้นใดๆ

พระยาคำทองสอนไพร่ รัชช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๐๑๒)

พระยาคำทองสอนไพร่ เป็นเรื่องที่นักปราชญ์ท้องถิ่นประพันธ์ขึ้น โดยประมวลความรู้จากจารีตประเพณี ความเชื่อในท้องถิ่น และคตินิยมทางพุทธศาสนา นำมาร้อยกรองให้สละสลวยเหมาะแก่การจดจำ กวีบอกวัตถุประสงค์ว่าต้องการสอนขุนให้รู้เรื่องฮีดคอง และสอนไพร่ให้รู้จักทำมาหากินและครองเรือนให้มีความสุข มีลักษณะเป็นเทศนาโวหารคล้ายโคลงโลกนิติ แบ่งเป็นตอนๆ คือ สอนเสนาอำมาตย์ สอนหญิง สอนไพร่ฟ้าประชาชน สอนโภชนาการ สอนศีลธรรม

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอิสาน เล่ม ๑๐

นิทาน

ภูบ่อบิด สาร สาระทศนันทน์ ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๓๖๕)

ภูบ่อบิด เป็นเทือกเขาในจังหวัดเลย มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ประกอบไปด้วยถ้ำหลายแห่ง มีนิทานเล่าเรื่องเกี่ยวกับภูเขาแห่งนี้โดยย่อว่า นานมาแล้วมีชายผู้หนึ่งเดินทางเข้าไปในป่าเพื่อล่าสัตว์ที่ภูเขา หลงเข้าไปในถ้ำพบสมบัติมากมาย เมื่อชายผู้นี้จะเอาสมบัติเหล่านั้นก็ปรากฏรังปีศาจออกมาขัดขวางจะทำร้าย ชายคนนั้นอ่อนวอนขออย่าให้ปีศาจทำร้าย ปีศาจสงสารจึงอนุญาตให้เอาสมบัติได้ แต่ต้องเปลือยกายจนสมบัติเท่าที่จะเอาออกมาได้เท่านั้น ชายผู้นั้นก็ปฏิบัติตาม เมื่อกลับมาถึงบ้านข่าวมีสมบัติในถ้ำก็แพร่กระจายไปทั่ว ชาวบ้านต่างพากันมาที่ภูเขา ปีศาจอนุญาตให้ชาวบ้านเข้ามาเอาทรัพย์สมบัติได้ แต่ต้องเปลือยกายและห้ามชายหญิงแตะต้องกายเกี่ยวพาราสีกันเป็นอันขาด การขนเอาทรัพย์สมบัติเป็นไปด้วยดี จนกระทั่งชายผู้หนึ่งเกิดความกำหนัดเมื่อเห็นหญิงสาวเปลือยกายเข้าไปในถ้ำ จึงเอื้อมมือเข้าไปบิดอวัยวะเพศของหญิงสาวผู้นั้น ทันใดนั้นก็เกิดปฏิหารย์ก้อนหินพุ่งลงมาปิดปากถ้ำไว้หมด ผู้คนสิ้นใจตายกันหมด เหลือเพียงสามเณรรูปหนึ่งมีคาถาอาคมมาก หาทองออกจากถ้ำมาได้โดยใช้ไม้คานสะบู่แห่หาช่องทางในถ้ำ และใช้ไม้คานนั้นกระทุ้งดินออกมาจากถ้ำ ดินแยกเป็นรูกว้างใหญ่ต่อมากลายเป็นคลองน้ำในเขตเทศบาลเมืองเลย

เรียกว่ากุดป่อง มีศาลหลักเมืองเจ้าพ่อกุดป่องที่บริเวณใกล้เคียง และภูเขาแห่งนั้นจึงมีชื่อ กุดป่องบิดจนทุกวันนี้ ภายในถ้ำมีพระพุทธรูปมากมาย ชาวบ้านจะพากันไปเคารพกราบไหว้และสรงน้ำพระในเทศกาลสงกรานต์ทุกปี

มณีสังจา พงนิษฐ์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๔๕๔)

มณีสังจา หรือขุนาคราช เป็นนิทานที่เล่ากันในในบริเวณจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และชัยภูมิ มีเนื้อเรื่องดังนี้ ครอบครัวหนึ่งมีลูก ๒ คน คนโตเป็นชายชื่อมณี คนเล็กเป็นหญิงชื่อสังจา พากันเดินทางออกจากบ้านเพราะ ความอดอยากพ่อแม่ไม่อาจหาอาหารให้กินได้ มณีพกมีดที่มีด้ามทำด้วยนากเล่มหนึ่งไปด้วย พบไข่มุกจึงเอามาขายเมื่อสุดแล้ว มณีขอกินก่อนโดยบอกสังจาว่าถ้าที่กินไข่มุกแล้วเป็นอะไรให้อามิดด้ามนากผู้คอที่ไว้ เมื่อกินไข่มุกของมณีได้กลายเป็นขุนาคราชสังจาจึงเอามิดด้ามนากผู้คอที่ไว้ มณีตั้งน้อมว่าต่อไปนี้ห้ามพูดจากับใครจนกว่าจะถึง ๗ปี แล้วจึงลือหายไปในมหาสมุทร สังจาร้องไห้จนน้ำตาท่วมตัวกลายเป็นจอมปลวกกลมรูปร่างไว้ พระราชาองค์หนึ่งประพาสป่ามาพบเข้าจึงนำไปเป็นมเหสี นางให้กำเนิดโอรสองค์หนึ่ง พระราชาสงสัยว่านางไม่ยอมพูดจาเลยจึงออกอุบายว่าพระองค์เสียชีวิตในขณะที่ไปคล้องช้างในป่า นางจึงพูดกับลูกว่าพ่อเจ้าตายยังไม่เสียค่ายทำลุงของลูกกลายเป็นพญานาค เมื่อพระราชาทราบจึงถามความจริงต่อนางนางสังจาจึงเล่าให้ฟัง พระราชาให้หมองูเรียกงูทั้งหลายขึ้นมา นางได้พบงูนาคราชที่มีมีดด้ามนากคล้องคอไว้ และให้หมองูเสกคาถาให้พี่ชายกลับกลายเป็นคนดังเดิม เมื่อมณีกลับกลายเป็นคนพระราชาจึงแต่งตั้งให้เป็นอุปราชอยู่ในวังแห่งนั้นกับพระองค์อย่างมีความสุขต่อมา

มีเน็ก สนม ศิริทวี และมณฑุ แก่นเคียว ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๖๑๖)

นิทานเรื่องมีเน็ก (แม่สื่อ) เล่ากันในกลุ่มเขมร-ส่วยจังหวัดสุรินทร์และใกล้เคียง เป็นนิทานอธิบายพิธีกรรมในการแต่งงานของชาวเขมร เล่ากันต่อมาว่า มหานครแห่งหนึ่งมีริคาเลอโถมมาก นางชอบไปเล่นน้ำในสระแห่งหนึ่ง ในขณะที่เล่นน้ำได้ยินเสียงขลุ่ยลั่นเสียงงูเห่าจึงหวาดกลัวหนีขึ้นมา พระราชาจึงให้ค้นหาสรพิษในสระน้ำ ทหารพบเต่าตัวหนึ่งและนำไปทิ้งที่บริเวณสระคือทะเลเต่าตกลงไปยังเมืองพญานาค เต่าจึงบอกแก่พระราชาแห่งเมืองพญานาคว่ามีริคาเลอโถมอยู่ในเมืองมนุษย์ พระยานาคจึงไปขู่ขอให้พระโอรส และได้อภิเษกสมรสริคาเลอโถมอยู่กับโอรสนาค อยู่กันอย่างมีความสุข สืบเผ่าพันธุ์มนุษย์กับนาคต่อมาเป็นคนพันธุ์ใหม่คือชาวเขมนั่นเอง และขอบคุณเต่าที่เป็นสื่อให้มนุษย์กับนาคได้แต่งงานกัน ต่อมาในพิธีแต่งงานของชาวเขมรจึงมีอ่างน้ำใสสะอาดไว้ต้อนรับเต่าที่เข่งบันไดบ้าน และเชื่อว่าจะอยู่เย็นเป็นสุขมีอายุยืนนาน

ตำนาน

ภูเก้า พจนีย์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๓๔๑)

ภูเก้า หรือภูหมาเก้าหาง มีตำนานอธิบายความเป็นมาดังนี้ ท้าวผีน้อยเป็นพระชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์ มีหมาเก้าหางเป็นสหชาติที่เกิดมาพร้อมกัน เมื่อพระบิดาลิ้นพระขนม ท้าวผีน้อยได้นำศพมาไว้บนภูเก้าแล้วสร้างธาตุครอบเอาไว้ เจ้าเมืองภูพานคำและเจ้าเมืองภูเวียงทราบข่าว จึงแห่ปราสาทผึ้งมาร่วมทำบุญ แต่การเดินทางยากลำบากไม่ทันพิธีเศษศพ จึงได้ทิ้งปราสาทผึ้งไว้กลายเป็นหินที่มีรูปร่างคล้ายปราสาทผึ้งที่ลานหิน และทิ้งขี้ขังม้าวัวควายกระจัดกระจายทั่วบริเวณ ซึ่งต่อมาเรียกว่า ลาดเชียงสิงห์ บนลานหินวัดพระบาทภูเก้ายังปรากฏรอยเท้าคนขนาดใหญ่ และรอยเท้าหมาเก้าหาง จึงเรียกว่าภูเก้า หรือภูหมาเก้าหาง

มรุกขนคร ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง (หน้า ๓๔๗๐)

เมืองมรุกขนคร เป็นชื่อเมืองในประวัติศาสตร์และปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงเมืองมรุกขนครควบคู่กับเมืองศรีโคตรบูรณ์ เกิดขึ้นจากการย้ายเมืองศรีโคตรบูรณ์มาอยู่ป่าไม้รวก จึงชื่อว่า มรุกขนคร และเนื้อความกล่าวย้อนกลับไปสมัยชาติปางก่อนอยู่หลายตอน ตอนท้ายเรื่อง แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า ตำนานพระธาตุพนมต้องการบอกการบูรณะหลังจากที่พระยาทั้ง ๕ มหานครได้ร่วมกันสร้างพระอุรังคธาตุครั้งแรก คือสมัยพระยาสุมิศดวงศาแห่งเมืองมรุกขนคร เพราะตอนบูรณะได้กะเกณฑ์ไพร่พล อิฐปูนสร้างวิหารก่อกำแพงรอบพระมหาธาตุ รวมทั้งอุทิศข้าโอกาสเป็นทาสรับใช้พระมหาธาตุอีกด้วย

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๑๑

นิทาน : เมืองปากเหือง . ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๓๖๘๑

เมืองปากเหือง คือ แม่น้ำเหืองไหลมาพบกับแม่น้ำโขงบริเวณอำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย เดิมมีชื่อว่า เมืองปากเหือง หรือ เมืองหลวงอนุราช ชื่อทั้งสองนี้ต่างก็มีเรื่องราวของนิทานปรัมปราเล่าความเป็นมาของเมืองประกอบ คือ เมืองหลวงอนุราช มีนิทาน เรื่อง นางพรหมจารี ส่วนเมืองปากเหือง มีนิทานพื้นบ้านเรื่อง ท้าวคันธนาม หรือ คัชนาม ซึ่งมีเนื้อหาปะปนกับ เรื่อง จำปาสี่ต้น กล่าวถึง พระยาสู้งลงมากินคนจนหมดเมือง ส่วนเรื่องคันธนาม มีเนื้อหา กล่าวถึงงูช่วงลงมากินคนหมดเมือง และเจ้าเมืองจึงนำพระราชธิดาไปใส่ในกลองใหญ่ไว้กลางเมือง ท้าวคันธนามมาพบจึงได้ช่วยเหลือไว้และฆ่าพระยาสู้ง หรืองูช่วงตาย ได้นางธิดาเป็นมเหสี พร้อมกับชุบชีวิตชาวเมืองและเจ้าเมืองให้ฟื้นชีวิตขึ้นมาได้

นิทาน : เมืองภู่งงู สาระ สาระทัศนานันท์ ผู้เรียบเรียง หน้า ๓๖๘๕

นิทานเมืองภู่งงู เป็น เรื่องราวเล่าสืบต่อกันมาว่า มีเมืองชื่อว่า เมืองภู่งงู ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอภูเรือ และเมืองภูครั้ง อยู่ทางทิศใต้ของอำเภอภูเรือ และบนภูเขาหินร่องกล้า หรือ หินร่องกล้า อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของภูเรือ มีเมืองหนึ่งชื่อว่า เมืองภูหินร่องกล้า ตามตำนานของทั้ง สาม เมืองเล่าว่า เมืองภู่งงู มีลูกสาวสวยงามคนหนึ่ง ต่อมา เจ้าเมืองภูครั้ง ไปสู่ขอเพื่อให้แต่งงานกับลูกชายของตน ทั้งสองตกลงวันแต่งงานกันเรียบร้อย ต่อมา ลูกชายเจ้าเมืองภูหินร่องกล้าทราบข่าวเกิดความรักเสนาหาในธิดาของเจ้าเมืองภู่งงูเป็นอย่างยิ่งถึงกับจะฆ่าตัวตาย ในที่สุดเจ้าเมืองภูหินร่องกล้าตัดสินใจนำทหารไปบุกธิดาของเจ้าเมืองภู่งงู นำไปยังเมืองภูหินร่องกล้า ส่วนเจ้าเมืองภูครั้งเมื่อทราบข่าวว่าธิดาเจ้าเมืองภู่งงูถูกขูดไปก็โกรธจัดคิดพ้อต่อว่าต่าง ๆ นานาและโยนขันหมากทิ้งกระจัดกระจายพร้อมกับสาปแช่งให้สิ่งของที่เป็นขันหมากทุกอย่างเป็นหินให้หมด ดังปรากฏให้เราเห็นรูปหินขันหมากตั้งอยู่บนภูเรือปัจจุบันนี้ คนทั่วไป เรียกว่า หินขันหมาก ตั้งแต่นั้นมา เมืองภู่งงู เมืองภูครั้ง และเมืองภูหินร่องกล้า ก็ขาดไมตรีต่อกัน

นิทาน : ชักข์กับคนพิการ พงษ์เกียรติ์ ผู้เรียบเรียง หน้า ๓๗๔๑

เนื้อหาเกี่ยวกับชายตาบอดเป็นเพื่อนกับชายขาพิการเดินไม่ได้ ทั้งสองตกลงกันว่าจะเดินทางร่วมกันโดยให้ชายตาบอดเป็นขา ให้ชายขาพิการเป็นตา ให้ชายขาพิการชี้คอกชายตาบอดเดินทางร่วมกันระหว่างทาง ชายขาพิการมองเห็นเต่า จึงร้องบอกชายตาบอด ชายตาบอดให้เก็บเต่าติดตัวไปด้วย ต่อมาชายขาพิการพบคราดวางอยู่ ชายตาบอดจึงบอกให้ชายขาพิการเก็บคราดไปด้วย ต่อมา พบ กลอง ดีแล้ว เสียงกังวาลดี ชายตาบอดให้ชายขาพิการเก็บกลองไปด้วย ชายตาบอดถามชายขาพิการว่า วันนี้เพื่อนเก็บอะไรติดมือมาบ้าง ชายขาพิการ ตอบว่า เก็บมา 3 อย่าง คือ เต่า คราด และ กลอง แล้วเดินทางต่อไป ระหว่างทางชายขาพิการตกใจสุดขีดเมื่อพบ ชักข์ตนหนึ่งกำลังหิวจะจับชายพิการทั้งสองกินเป็นอาหาร แต่ชายตาบอดมีปัญญา จึงทำพนันกับชักข์ ครั้งที่ 1 ทำเหมาแข่งกัน ใครใหญ่กว่า คนพิการก็เอาเต่าออกไป ชักข์แพ้ ครั้งที่ 2 ทำหิวแข่งกัน คนพิการก็เอาคราดออกไปแข่ง ชักข์ แพ้ ครั้งที่ 3 ทำหิว แข่งกัน คนพิการเอากลองดีแข่ง ชักข์แพ้และหมดลมเบ่งสิ้นใจตาย คนพิการจึงรอด และเดินทางต่อไป

นิทาน : ขายกับหลาน ไชวีย์ มีกุล, ผลการอง บุญเต็ม ผู้เรียบเรียง ๓๗๕๘

นิทานพื้นบ้านขายกับหลาน เล่าโดย นางหอม แวงดี บ้านแสงทรัพย์ ตำบลตาอ้ออง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เนื้อหาสะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันของมนุษย์กับธรรมชาติตามขนบที่ว่ายังมีขายกับหลานขายอาศัยอยู่ในขายป่ามีอาชีพหาของป่าไปขาย วันหนึ่งหลานชายเก็บของป่ามาฝากแห้งไว้เห็นว่ายังไม่มากพอจึงกลับป่าเพื่อหามาเพิ่มอีก พอกลับจากป่าเห็นว่าของที่ตากแห้งไว้มันหด

หายไปมีน้อยกว่าเดิมเข้าใจผิดคิดว่าขายเอาไปซ่อนไว้จึงเกิดการต่อว่ากันจนหลานโกรธ หลานจึงใช้ไม้ตีขายจนตาย ขายตายแล้วไปเกิดเป็นนกน้อยตัวหนึ่ง ส่งเสียงร้องว่า สะเว็ดเตเจา ๆ ๆ ๆ ๆ ซึ่งแปลว่า เขี้ยวหรอกนะหลานนะ มันเขี้ยวหรอกนะหลานนะ จนทุกวันนี้

นิทานเขมร : รุ่งดิงก๊วะนองคลา พงนีย์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๓๘๓๕

เป็นนิทานพื้นบ้านเกี่ยวกับสัตว์ของชาวเขมรเล่ามาว่า คางคกกับเสือสัญญาเป็นเพื่อนกัน สัญญากันว่าต่างฝ่ายต่างออกออกล่ากินแล้วทั้งสองก็แยกย้ายกันไปล่ากินก่อนออกเดินทางคางคกกับเสือต่างก็คุยโม้โอ้อวดถึงความเก่งกล้าสามารถของตนในเรื่องการจับสัตว์ต่างๆกินเป็นอาหาร แล้วก็สั่งเสียกันว่าถ้าวันข้างหน้ามีโอกาสพบกันอีกจะเล่าสู่กันฟังว่าใครจับสัตว์ใหญ่ชนิดไหนกินมาบ้าง ต่อจากนั้นก็แยกย้ายกันไปล่ากินคนละทาง กล่าวถึงเสือเมื่อออกเดินทางมาได้พบกับสัตว์ใหญ่ ๆ นานาชนิด เช่น ช้าง กวาง แรด ควายป่า กระต๊อง เป็นต้น และจับสัตว์เหล่านั้นกินเป็นอาหารอย่างมีความสุข ส่วนคางคก เมื่อแยกจากเสือกก็ล่ากินไปเรื่อย ๆ ได้พบกับ ถ่านไฟสีคำจึงกลืนถ่านเข้าไป ออกเดินทางต่อไป พบเม็คมะกล่ำตาหนู หรือมะกล่ำตาแดง จึงกลืนเอาไว้ ออกเดินทางต่อไป ได้พบกับซากหมู้าคา ก็กลืนเอาไว้รวมแล้ว ได้ 3 อย่าง ต่อมาคางคกกับเสือมาพบกันอีกโดยบังเอิญ ก็เลยโอ้อวดสิ่งที่ตนเองออกล่ากินมา เสือให้คางคกอวดความสามารถก่อน คางคกจึงสำรอก ถ่านไฟสีคำออกมา เสือถามว่าอะไร คางคกบอกว่า ตั๊กกวาง ครั้งที่ 2 คางคกสำรอกหมู้าคาออกมา เสือถามว่าอะไร คางคกตอบว่า งาช้าง ครั้งที่ 3 คางคกสำรอกเม็คมะกล่ำตาหนูออกมา เสือถามว่าอะไร คางคกตอบว่า ลูกนัยน์ตาเสือ เมื่อเสือกได้ยั้งคังนั้นจึงเกิดความกลัว คางคกจะกินตนเองมากรีบเร่งลาคางคกวิ่งหนีเข้าป่าไปอย่างรวดเร็ว นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า ปัญญาสามารถเอาชนะผู้มีกำลังมากได้

นิทานเขมร : รุ่งเนยะเมียนปัญญา พงนีย์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๓๘๓๗

เป็นนิทานพื้นบ้านปรัมปราของชาวเขมรในสมัยที่คนกับสัตว์พูดจากันได้ เนื้อเรื่องเล่าว่า วันหนึ่งคนจับช้างป่าตัวหนึ่งมาผูกมัดโซ่ที่ขาไว้หนีไม่ได้ ช้างได้รับความเจ็บปวดทรมานจึงร้องไห้คร่ำครวญ เสือตัวหนึ่งผ่านมาได้ยินช้างร้องจึงแอบเข้ามาหวังจะจับช้างกินเป็นอาหาร พอเห็นช้างถูกมัดโซ่ไว้หนีไม่ได้ เสือกจึงถามช้างด้วยความสงสัย ช้างเล่าว่าพวกคนตัวเล็ก ๆ แต่มีปัญญามากจับมัดขาไว้ พอดีคนเดินมาเห็นเข้าในมือมีขอสับช้าง เสือกถามคนว่า พวกคนมีปัญญามาก ฉันทอยากขอคุณปัญญาคนได้ไหม คนตอบว่า อยู่ที่บ้านไม่ได้เอามาด้วย ถ้าอยากดู จะผูกขาเสือไว้ก่อนแล้วจะไปเอามาให้คุณ เสือกยอมให้คนผูกขาตนเอง พอผูกเสร็จ คนก็ใช้ขอสับช้างสับลงที่หัวของเสือหลาย

ครั้ง พร้อมรื่องว่า เจ้าอยากเห็นปัญญาไซ้ใหม่ นี่แหละคือปัญญา แล้วกระหน่ำตีหัวเสื่อจนตายในที่สุด

นิทาน : ฤาษีตาไฟ อรุณศรี เบญจสิริเลิศ. ศศิธร รัชฎลักษณานันท์ หน้า ๓๘๗๔

นิทาน เรื่อง ฤาษีตาไฟ เป็นนิทานที่ใช้อธิบายประวัติความเป็นมาของโบราณสถาน และชื่อบ้านนามเมืองของจังหวัดนครราชสีมา เรื่องฤาษีตาไฟนี้ใช้อธิบายประกอบความเป็นมาของปราสาทนางรำ บ้านโนนเมือง อำเภอประทาย จังหวัดนครราชสีมา เนื้อเรื่องเล่าว่ามีเมืองหนึ่งชื่อว่า โนนเมือง เมื่อหุงข้าว แล้วจะทูปหม้อข้าวตนเองทิ้งทุกครั้งไป ต่อมาชาวต้องการหาสิ่งสักการบูชา จึงสร้างถู่ฤาษีขึ้น ให้เป็นที่อาศัยของฤาษีตาไฟ ต่อมาวันหนึ่งฤาษีตาไฟออกเก็บคอกบัว ได้พบกับนางปทุมที่เกิดจากคอกบัว นางปทุมตามมาปรนนิบัติพระฤาษี จนเกิดลูกด้วยกัน 1 คนชื่อว่า ท้าวบุตร ต่อมา พระฤาษีชุบเด็กคนหนึ่งขึ้นมาหน้าตาเหมือนท้าวบุตร ชื่อว่า ท้าวชูป เป็นเพื่อนกับท้าวบุตร ต่อมา ทั้งสองคนทำให้มีการแข่งม้ากันที่ โนนกะหาด ม้าของท้าวบุตรชนะ และนำมาไปอาบน้ำที่ โนนกะพี (หนองกะพี) แต่เดิมเรียกว่า หนองกับที่ ต่อมา กลายเป็น หนองกะพี และ โนนกะพี ในที่สุด ท้าวบุตรจึงสร้างปราสาทขึ้นพร้อมกับหานางรำมาฟ้อนรำเป็นการฉลองปราสาทนั้นจึงได้ชื่อว่า ปราสาทนางรำ หรือ ถู่นางรำ ในปัจจุบัน พระฤาษีตาไฟในเรื่องนี้ได้แก่ พระศิวะ หรือพระอิศวร นางปทุม หมายถึง นางอุมา

ตำนาน : เมืองฟ้าแดดสงยาง พงนิษฐ์ เเพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๓๖๘๕

ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง ท่านเจ้าคุณพระอริยานุวัตรเขมจารี พบเอกสารโบราณจากชาวบ้านสองนางโย จำนวน 100 กว่าลาน นำมาตรวจชำระ จัดพิมพ์ครั้งแรก แจกในงานฉาบปกิศจศพ นางเหรียญทอง นาชัยเวียง เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2514 เป็นฉบับคำกลอนภาคอีสาน เนื้อหา มีลักษณะเป็นวรรณกรรมนิทาน กล่าวถึง กษัตริย์เมืองเชียงโตม พระนามว่า พระเจ้าจันทรราชไปต่อไก่อป่า ที่ เลิงไก่ออก เกิดหลงทางเข้าไปในเมืองฟ้าแดดสงยาง ได้ไปพบ ราชธิดาเจ้าเมืองฟ้าแดดสงยาง ชื่อว่า นางฟ้าหยาด เกิดรักกันจนได้เสียกัน นางฟ้าหยาดตั้งครรภ์ ต่อมาพระยาจันทรราชไปสู่ขอ นางฟ้าหยาด แต่พระยาฟ้าแดดพระราชบิดานางฟ้าหยาดเจ้าเมืองไม่ยินยอมเพราะทำผิดสืบบ้านคองเมือง พระยาจันทรราชจึงทำการรบพุ่งกัน โดยให้เมืองพันธมิตรมาช่วย คือ เมืองเชียงส่ง เมืองเชียงสา เมืองเชียงเครือ เมืองเชียงส้อยท่างามน้ำดอกไม้ เมื่อสระบุตรกุดกอก เมืองปัตตะนคร(เมืองสาบายาตร์) อยู่ทางทิศเหนือบ้านจาน อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม ปัจจุบัน อยู่ใกล้เมืองเชียงส่ง) เมืองเชียงเทียน เมืองศรีแก้วผักแฉ่น เมืองหงส์ เมืองทอง เมืองหนองหาน การรบกัน พระยาจันทร

ราชดาโยนที่รบ นางฟ้าหยาด รู้ข่าว ก็เป็นลมสิ้นใจตายตามไปด้วย ต่อมาพระยาธรรมน่องชายพระยาจันทิราช เกิดความแค้นใจ ได้ทำการรบกับพระยาฟ้าแดดอีกครั้ง โดยมีพันธมิตรมาช่วยรบ คือ เมืองเม็ง (มอญ) ม่าน กุลา ฉวน ลาว ลือ เขมร เมืองเชียงส่ง เชียงสา เชียงเครือ เชียงส้อย เชียงยี่น ครั้งนี้พระยาฟ้าแดดยอมจำนน ต่อมาจึงเป็นพันธมิตรกันอย่างสงบ

ตำนาน : เมืองหลวงปู่ลิง รัชช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๑๖๕๔

เมืองหลวงปู่ลิง เป็นประวัติความเป็นมาของ เมืองท่าอุเทน ที่เป็นชาวไทยอุ้อ กล่าวมาว่า เจ้าฟ้า ร่มขาวชนชาติอุ้อครองเมืองหงสาวดี ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง เหนือเมืองหลวงพระบาง มีมหีสรี ประสูติทารกเป็นก้อนเลือด โหรทำนายว่าจะเจ็ดขวบ เป็นเสนียดต่อบ้านเมือง จึงเอาไปล่องน้ำ โขง พระฤทธิไปพบจึงเก็บมาเลี้ยงไว้ ตั้งชื่อให้ว่า นางศุกทวารี จนอายุได้ 18 ปีนางศุกทวารีมีความจงกามมาก เลื่องลือ ไปถึงเมืองหงสาวดีเจ้าฟ้าร่มขาวผู้เป็นพระบิดา ทราบ จึงให้อำมาตย์ ไปรับนางคืนมายังเมืองหงสาวดี ได้ 7 วัน ชาวเมืองเกิดเจ็บป่วยล้มตายลงจำนวนมาก โหรจึงขอให้เจ้าเมืองส่งนางออกนอกเมือง เจ้าฟ้าร่มขาวจึง จัดแพขนาดใหญ่มาก ข้างท่าสบรวาร 100 ครวเรือน ม้าตัวเมีย 1 ตัว ม้าตัวผู้ 1 ตัว และเงินทอง เสบียงอาหาร ลอยไปตามลำน้ำโขง มาถึงท่าเมืองเวียงจันทน์ นางศุกทวารีให้คนไปสำรวจในเมือง ขณะนั้นเจ้าอนุวงศ์ครองเมืองเวียงจันทน์ทราบข่าว จึงให้ท้าวหุขโอรส ไปสืบความ ท้าวหุขได้พบกับนางศุกทวารีเกิดความรักใคร่กัน ได้นางเป็นชายาในแผ่นดิน จึงกลับไปกราบทูลเจ้าอนุวงศ์ เจ้าอนุวงศ์ ได้ให้ท้าวหุขและชายาอพยพไปหาตั้งเมืองใหม่ มาถึงปากน้ำหินปูน ม้าอีก็อมได้ตายลง หาดนั้นก็ได้อีกชื่อ ว่า หาดอีก็อม ต่อมาเป็นบ้านหาดอีก็อม ท้าวหุขขมมาตั้งเมืองตรงภูเขา ที่เรียกว่า กวนสาม มีบ้านเป็นบวรवार 8 บ้าน คือ บ้านคอนแก้ว บ้านป่าขาง บ้านซัง บ้านนาท่า บ้านนาฮัก บ้านหนองแหน บ้านท่ง บ้านนาซ้างซก เป็นแต่กะโหลก ข่าสะแกว เจ้าอนุวงศ์ ตั้งให้ท้าวหุขเป็นเจ้าเมือง ให้ชื่อเมืองว่า เมืองหลวงปู่ลิง แปลว่า ดินโป่ง ดินเต็มส่งส่วยต่อเวียงจันทน์ ปีละ 6 ซาง ท้าวหุขครองเมืองได้ 4 ปี เกิดขัดแย้งกับเจ้าฟ้ากวนหลวงเจ้าเมืองฉวน ท้าวหุขเป็นฝ่ายแพ้ยอมส่งส่วย ปีละ 6 ซาง เจ้าฟ้ากวนหลวงตั้งชื่อให้ว่า เหวียนเถื่อน ต่อมาพระยาศรีโคตรบอง เจ้าเมืองนครพนมส่งทหาร ไปปล้นเมืองหลวงปู่ลิง เหวียนเถื่อนส่งโอรสสองคนคือ ท้าวหม้อ และท้าวบุญสาร ไปศึกษาวิชาการรบจากเวียงจันทน์ ต่อมาเหวียนเถื่อนอนิจกรรมลง ท้าวหม้อเป็นเจ้าเมืองต่อ จึงย้ายเมืองมาอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ปากห้วยสงครามด้านเหนือ ชื่อว่า เมืองไชยสุทธิอุดมบุรี ต่อมาพระยาหงสาวดีหรือท้าวหม้อย้ายเมืองกลับไปอยู่เมืองหลวงปู่ลิงอีก ได้ 1 ปี ท้าวหม้อ และ น้องชายคือ ท้าวบุญสาร อุบฮาด ถึงแก่กรรม ชาคเจ้าเมืองเจ้าเมืองฉวนจึงตั้งให้ พระปฐมเป็นเจ้าเมืองแทน นามว่า เหวียนเถื่อน เมืองหลวงปู่ลิงครั้งใหม่ที่อยู่ได้ 6 ปี เจ้าพระยาบดินทรเดชาแม่ทัพไทย ยกทัพมากวาดต้อนเอาชาวเมืองมหาชัย เมืองกองแก้วไปอยู่ริมหนองหาน เป็น เมืองสกลนคร พระปฐม เกิดเกรงกลัวจึงอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่

คอนหาครทราย กลางแม่น้ำโขง ตรงบ้านท่าอุเทนร้าง และตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านท่าอุเทนร้าง
เรียกชื่อว่า เมืองท่าอุเทน จนปัจจุบัน

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ ๑๒

นิทาน : วิธีเลือกลูกเขย สิริวัฒน์ คำวันสา ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๑๓๐

มีเศรษฐีบ้านนอกคนหนึ่งมีใจบุญ มีลูกสาว 3 คน ชอบคนมีความรู้จึงให้ลูกสาว 2 คน
แต่งงานกับทิดที่ลาสิกขาออกมา เพราะเชื่อว่าผู้ผ่านการบวชเป็นผู้มีความรู้ เศรษฐีชอบสนทนา
ธรรมกับลูกเขยเป็นประจำ วันหนึ่งเมียบ่นว่าอยากได้ลูกเขยเป็นพ่อค้า เศรษฐีจึงใช้วิธีทดสอบหา
ลูกเขย

วรรณกรรม : เวสสันดรชาดกเขมร สงบ บุญคล้าย ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๑๔๓

มหาเวสสันดรชาดกเขมร ฉบับนี้มี 13 กัณฑ์ เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาพบอยู่ในแถบ
อีสานตอนล่างกลุ่มชนชาวไทยเขมร จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ จารไนโบราณโดย ใช้อักษร
มูล เป็นภาษาเขมร อักษรขอมบรรจง หรือตัวมูล มีครบทั้ง 13 กัณฑ์ คือ กัณฑ์ทศพร หิมพานต์
ทานกัณฑ์ วนปเวสน์ ชูชก จุลพน มหาพน กุมารบรรพ มัทรี สักกบรรพ มหาราช ฉกษัตริย์
และนครกัณฑ์ ลักษณะการแต่งเป็นร้อยแก้วมีถ้อยคำสัมผัสบ้าง เล่นคำพร้อมมีอรรถรส ตำนวน
โวหารต่าง ๆ โคร่งเรื่อง ได้ถอดแปลมาจากภาษาบาลีเช่นเดียวกับภาคกลาง แต่บางตอน พบว่ามีชื่อ
ตัวละครคิดเพิ่มไปบ้าง คนไทยเชื่อว่าหากใคร ได้ฟังเทศน์มหาชาติได้จบภายในวันเดียวถือว่าได้
อานิสงส์สูงยิ่ง จะได้พบกับพระศรีอารีย์

นิทาน : สุกทวารี (ตำนานเมืองข้อ) วิศิษฎ์ ดวงสงฆ์ ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๑๔๔

ครั้งสมัยเจ้าอนุวงศ์ครองนครเวียงจันทน์ มีเมืองหงสาวดีซึ่งเป็นเมืองทางทิศเหนือเมือง
หลวงพระบางตั้งริมแม่น้ำโขง เจ้าฟ้าร่มขาวเจ้าเมืองหงสาวดีประสูติบุตรเป็นก้อนเนื้อ โหรทำนาย
ว่าจะเป็นกาลีณีของบ้านเมือง จึงนำไปลอยแพตามลำน้ำโขง ฤาษีคนหนึ่งไปพบจึงนำมาเลี้ยงและ
ชุบชีวิตได้เป็นสตรีชื่อว่า สุกทวารี อายุ 18 ปี เจ้าฟ้าร่มขาว ขอนำกลับไปเลี้ยงในเมือง แต่
ชาวเมืองเกิดเจ็บป่วย เจ้าฟ้าร่มขาวจึงเนรเทศนางไปพร้อมบ่าวไพร่ 100 ครอบครัว ม้าผู้ 1 ตัว ม้าเมีย
1 ตัว ถึงเมืองเวียงจันทน์ เจ้าอนุวงศ์ทราบข่าวให้โอรสชื่อว่า ท้าวหุข ไปดู เกิดรักใคร่ได้นางสุก
ทวารีเป็นภรรยาในแพ เจ้าอนุวงศ์ จึงให้โอรสท้าวหุขและนางสกุทวารี พร้อมบ่าวไพร่ไปตั้ง

เมืองใหม่ถึงหาดทรายแห่งหนึ่ง ม้าอีก็ล้มตายลง จึงฝังในที่นั้น หาดนั้นชื่อว่า หาดอีก็ล้ม ต่อมาเป็นหมู่บ้านอีก็ล้ม ท้าวหุขุมมาตั้งเมืองใหม่ที่บริเวณ กวนสาม มีหมู่บ้านมาขอมาอยู่ในความปกครอง 8 หมู่บ้าน คือ บ้านคอนแก้ว บ้านป่ายาง บ้านซัง บ้านนาท่า บ้านนาสัก บ้านหนองแหน บ้านทุ่ง และบ้านช้างชก เจ้าอนุวงศ์ทราบข่าว เปลี่ยนชื่อเมืองให้ใหม่ว่า เมืองหลวงปู่สิง ให้ท้าวหุขุมเป็น เจ้าเมืองส่งส่วยให้เวียงจันทน์ปีละ 6 สาง (1 สางหนัก 24 บาท) ต่อมาท้าวหุขุมเกิดบาดหมางกับเมืองญวน และขอยอมแพ้ เจ้าฟ้าสามกวนหลวงตั้งให้ท้าวหุขุมเป็น เหวียนเถื่อ ส่งส่วยปีละ สาง ต่อมาเจ้าเมืองโคตรบองยกพวกมาปล้นทรัพย์สินเมืองหลวงปู่สิง ในที่สุดเจ้าอนุวงศ์ก็ไล่เกลี้ยให้เป็นมิตรกัน ต่อมาท้าวหุขุมถึงแก่กรรม ท้าวหม้อโอรส เป็นเจ้าเมืองแทน ชื่อว่า พระยาหงสาวดี ต่อมาย้ายมาตั้งเมืองใหม่อยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงปากแม่น้ำสงครามด้านเหนือ ชื่อว่า เมืองไชยสุทธิ อุคคมนตรี หรือ ไชยบุรี ต่อมาย้ายเมืองกลับคืนไปอยู่เมืองหลวงปู่สิงตามเดิมเพราะย้ายหนีตามเจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏต่อกรุงเทพฯ ต่อมา ท้าวหม้อ ท้าวบุญสาร ทั้งสองคนถึงแก่กรรม ขาดเจ้าเมือง เจ้าฟ้ากวนสาม เมืองตึงเง้ จึงตั้ง พระปฐม เป็น เหวียนเถื่อ เป็นเจ้าเมืองหลวงปู่สิงแทน ได้ 6 ปี ทราบว่ากองทัพไทยปราบเจ้าอนุวงศ์อย่างหนักเกรงกลัวภัยจึงย้ายคนมาอยู่หาดทรายกลางแม่น้ำโขง ตรงข้ามกับบ้านท่าอุเทนร้าง ต่อมาจึงตั้งเมืองใหม่ที่บ้านท่าอุเทนร้าง เป็น เมืองท่าอุเทน มาจน . ปัจจุบัน

วรรณกรรมคำสอน : ศรีสวัสดิวัตร ภูมิจิตร เรื่องเศษ ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๒๒๕

ศรีสวัสดิวัตร ค้นฉบับพบที่จังหวัดบุรีรัมย์ บันทึกเป็นตัวอักษรไทยภาคกลาง แต่งเป็นกลอนสวด ฉันท์ลักษณะ เป็นกาพย์ยานี 11 กาพย์มัง 16 กาพย์สุรางคนางค์ 28 สลับกันไป เป็นของชาวบุรีรัมย์ในกลุ่มชนที่เป็นไทยโคราชหรือไทยเบ็ง ที่ได้รับอิทธิพลด้านอักษรศาสตร์จากภาคกลางผ่านเมืองนครราชสีมา เมืองพิมาย เนื้อเรื่องสอนทั้งทางตรง ทางอ้อม อุปมาอุปไมย ยกนิทานประกอบ เน้นการอบรมความประพฤติ การปฏิบัติตน สำหรับเด็กวัด การใช้ภาษาเน้นการออกเสียงเป็นสำคัญ ไม่เน้นอักษรวิธีการสะกดการันต์ การดำเนินเรื่อง เริ่มด้วยบทไหว้ครู จึงเป็นเนื้อหาที่บอกถึงการอบรมสั่งสอนการประพฤติปฏิบัติเป็นคณิศร ตอนจบบอกชื่อผู้แต่ง ชื่อว่า นายมี ลักษณะวิธีการสอน จำแนกเป็น สอนโดยวิธีอุปมาอุปไมย เปรียบเทียบให้คิด สอนโดยยกเอาคำสอนมาจากที่อื่น สอนโดยยกนิทานประกอบ

นิทาน : สมาสสงสาร. ธวัช ปุณโฆทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๓๘๖

สมาสสงสารเป็นวรรณกรรมคำสอนของพุทธศาสนา เดิมคงเป็นธรรมปกรณมากกว่าเป็นชาดก แก่นเรื่อง มีลักษณะเป็นเป็น โอวาท เน้นเฉพาะหลักธรรม ปรัชญาพุทธศาสนา การดำเนินเรื่องเป็นแบบเทศนาโวหาร ไม่มีตัวละคร เนื้อเรื่องทั้งหมดเป็นโอวาทสั่งสอนตลอดเรื่อง ประพันธ์

เป็น กาบอีสาน มีจำนวน 1 ผูก จารด้วยตัวอักษรธรรม มี 4 ตอน คือเริ่มต้นด้วยกล่าวถึงพระ พุทธคุณชี้ทาง ไปสู่นิพพานแก่มวลมนุษย์ทั้งหลาย สอนให้ยึดในศีลห้า ศีลสิบ การทำบุญให้ทาน กล่าวถึงความสุขในเมืองนิพพาน เหมือนกับเมืองพระศรีอาริย์ตามจินตนาการ ที่มีต้นกัลปพฤกษ์ กล่าวถึงการพึงสังวรลละในตัณหาและกามคุณ โลกียวิสัยทั้งหลาย ที่ไม่เป็นแก่นสาร ให้มองเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สร้างสมบุญบารมี สุดท้ายกล่าวถึงบุญคุณพ่อ แม่ บุพการี ที่ลูกหลานต้อง คอบแทนพระคุณ

นิทาน : สวาขอ (ลิงเผือก) สุเวียน จันทรงาม ผู้เล่า พงนิยั เเพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๔๖๔

เนื้อเรื่องมีว่า นานมาแล้ว ชาวบ้านคนหนึ่งออกไปถางไร่ถางป่าตัดต้นไม้เพื่อทำไร่ วันหนึ่ง เขาพบว่าต้นไม้ที่ตัดไปแล้วนั้นกลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาเป็นป่าเหมือนเดิมแต่เขาก็ยังตัดไม้ถางป่าต่อไป จนเวลาผ่านไปรู้สึกเหนื่อยและหิวจึงเข้าไปพักอยู่ใต้ร่มไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ขณะเดียวกันนั่นเองเขาเห็นลิงเผือกตัวหนึ่ง ในมือถือขี้มืองทองเหลืองอร่ามหน่วยหนึ่ง พอมาถึงลิงเผือกก็ตีขี้มือง ครั้งที่ 1 และพูดว่า ต้นไม้เอ๊ย เจ้าจงลุกขึ้นยืนต้นเหมือนเดิม ทันใดนั้น ต้นไม้ทุกต้นที่เขาถางก็กลับลุกขึ้นตั้งตรงเหมือนเดิมทุกประการ ลิงเผือกตีขี้มืองครั้งที่ 2 ต้นไม้ที่มีร่องรอยถูกมีดฟันก็เหมือนเดิม ความอัศจรรย์ใจนี้ทำให้ชาวบ้านคนนี้ โกรธ จึงแอบเข้าไปจับได้หางของลิงเผือก หมายถึงฆ่าเสีย ลิงเผือกจึงมอบขี้มืองทองวิเศษให้ชาวบ้านคนนี้ นำกลับมาบ้านตนเอง ภรรยาข่าวก็ปรึกษากับกลับสามี จึงตกลง และทำการตีขี้มืองวิเศษครบ 3 ครั้ง โดยขอให้ตนเองและสามีเป็นร่ำรวยมีสติปัญญาเฉียบแหลมไม่เป็นโรคภัยไข้เจ็บ มีข้าทาสบริวารมากมาย ความร่ำรวยนางสองสามีภรรยาครั้งนี้ทำให้มีชาวบ้านอีกคนหนึ่งอยากรวยเหมือนบ้าง จึงจะทำตาม โดยทำที่ไปตัดไม้ถางป่าตรงที่เดิมของชายคนแรก เหตุการณ์ก็เกิดขึ้นเหมือนกับชายคนแรกพบ และเมื่อชายคนนี้ได้ขี้มืองทองวิเศษมาบ้านแล้ว ภรรยาซึ่งเป็นคนโง่เขลาก็ได้ตีขี้มืองไปในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อตนเองกลับเป็นโทษ ในที่สุดสองสามีภรรยาครั้งนี้และคนในบ้านนี้ก็กลายเป็นคนหูหนวกตลอดไป

นิทาน : สังข์ทอง (ตำนานเมืองภูเขี้ยว) จันทน์แดง คำลือหาญ ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๕๑๓

นิทานเรื่องสังข์ทอง เป็นนิทานเล่าประวัติความเป็นมาอธิบายสถานที่ต่าง ๆ ในจังหวัดชัยภูมิ โดยใช้ตัวละครเหตุการณ์ ในนิทานสังข์ทองเป็นตัวเชื่อมโยง ได้แก่ ลำน้ำพรม หรือเขื่อนจุฬาภรณ์ เป็นที่มาของ เมืองพรมกคุณคร บ้านคอนสาร เป็นบ้านของนางจันทราเทวีที่ถูกเนรเทศมาอยู่กับตาชายน้าเจิน อธิบายว่า นางยักษ์พันธุรัตน์มาเงินสังข์ทองขึ้นจากแพ ปัจจุบันเป็นบ้านเจิน อำเภอยุเมแพ สถานที่ที่แพพระสังข์มาจอด เรียกว่า ชุมแพ ภูเม็งเป็นสถานที่ที่ยักษ์พันธุรัตน์นำ

สังข์ทองไปเลี้ยงไว้ ถ้านางพันธุรัตน์ เป็นสถานที่ที่พระสังข์ทองนำศพนางยักษ์ไปฝังไว้ อยู่บริเวณ
 ภูนกแขว เมืองพารานคร เป็นเมืองที่เจ้าเงาะมาตั้งขึ้นใหม่หลังจากตีลี้ชนะพระอินทร์แล้ว ทุ่ง
 หม่านเป็นทุ่งที่สังข์ทองมาเล่นกับเด็กเลี้ยงควาย ภูถิ เป็นสถานที่พระอินทร์ใช้ ตีลี้กับหกเขย เป็น
 สถานที่ที่ถูกคฤมาตกใส่ เรียกว่า หนองคูม สถานที่ชาวเมืองพารานครออกมาขุดหาเอาลูกคี่ขึ้น
 จากดิน เรียกว่า หนองสามหมื่น บริเวณทุ่งเงาะ ตีลี้กับเมืองพารานคร เรียกว่า เมืองเจ้าเงาะ การ
 สร้างเจดีย์ใหญ่ไว้เป็นอนุสรณ์ ฉลองเมืองใหม่ของเจ้าเงาะ เรียกว่า พระธาตุหนองสามหมื่น

นิทาน : สามเกลอ อรุณศรี เบญจสิริเลิศ และ ศศิธร รัชลักษณ์ฉานันท์ ผู้เรียบเรียง หน้า

๔๕๖๗

นิทานเรื่องสามเกลอ เป็นนิทานพื้นบ้านของชาวไทยโคราชสอนคติธรรม เป็นผู้มีจิตเมตตา
 อย่างสูง คนที่มีฐานะยากจนกว่า เข้าคิดที่ว่า ไม่มีความยากจน ในหมู่คนชั้น ตรีเรื่องมีว่า มีชาย 3
 คน เป็นเกลอกัน เกลอคนหนึ่งเป็นคนจน อีกสองคนร่ำรวยกว่าจึงไม่สนใจนัก วันหนึ่ง เกลอคน
 ร่ำรวย ทำบุญบ้าน มีคนมาช่วยงานมากมาย แต่เกลอร่ำรวยคนนี้ไม่บอกเกลอที่ยากจน แต่เกลอที่
 ยากจนก็มาช่วยงานโดยเอาผักที่ปลูกไว้มาให้ 1 หาบ เกลอที่ร่ำรวยไม่สนใจว่าเขาจะได้กินข้าวปลา
 อาหารหรือไม่ ปลอ่ยให้เขาหากินเองถึงกับไม่ซ้อนดักข้าวซัน ดักข้างคีมเลย เมียคนที่ร่ำรวยจึงเอา
 จักเก่าหักๆมาให้ เมื่อกินเสร็จเกลอยากจนก็กลับ โดยเอาจักเก่าหักๆใส่กระเป๋ไปด้วย เขามีมานะ
 ที่จะสร้างฐานะจึงปลูกผักขายเก็บเงินประหยัดใช้ไม่นานเขาก็มีเงินทอง และทำบุญบ้าน เชิญเกลอที่
 ร่ำรวยทั้งสองคนมาช่วยงาน พอเกลอร่ำรวยสองคนมาพบว่าเขาเป็นผู้มีฐานะร่ำรวยขึ้นกว่าเดิมจึง
 ถามว่า ทำไมมีเงินทองขึ้นมาได้ เกลอที่ยากจน ตอบว่า ได้ทุนมาจากเพื่อนทั้งสอง เกลอที่ร่ำรวย
 สงสัยถามว่าได้มาตั้งแต่เมื่อไร เขาจึงนำจักเก่าหักนั้นมาให้ดู เกลอทั้งสองได้แค้นองหน้ากัน

นิทาน : สิ้นไซ ปริษา พิณทอง ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๖๐๕

วรรณกรรมนิทานเรื่องสิ้นไซ หรือ สังข์ศิลป์ชัย มีพบแพร่หลายมากอยู่ในภาคอีสาน เป็น
 ฉบับโบราณ นิยมนำมาอ่านในบุญจันเฮือนดี (งานศพ) มากกว่าเรื่องอื่น ๆ เพราะเนื้อเรื่องมีความ
 ไพเราะ ตื่นเต้น ผจญภัย โลด โผน และเป็นแบบอย่างของกลอนลำ นิยมมากตอนสิ้นไซเดินคง ถือว่า
 เป็นบทไหว้ครู ในเรื่องที่น่ามากกล่าวถึงนี้เป็นผู้หนึ่งที่ผู้ประพันธ์คือ ท้าวปรางค์คำ บอกว่าเป็น
 ชาคกในพระเจ้าสิริราชดิด้วย แต่งขึ้นเมื่อ ตอนเช้า เดือนสาม จ.ศ. ๑๐๒๗ ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๐๘
 หรือ ๒๗ คำ (เรียกตามคติทางวิชาโหราศาสตร์ คือ เท่ากับ แรม ๑๒ คำ) ปี่ฉลุ ผู้ประพันธ์คือ
 ท้าวปรางค์คำ และมีปรากฏอยู่ในเรื่องปัญญาชาคก (พระเจ้าห้าสิริราชดิ) ต้นฉบับที่นำมาเขียนนี้
 เป็นของ กะซวงท่ามะกาน ประเทศลาว ตรวจชำระโดย มหาสิลา วีรวงศ์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒

และฉบับของ โครงการสำรวจรวบรวมวรรณคดีอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี ชำระโดยพระปริยัติโกศล (มหาถวัลย์) วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าคุณพระปริยัติโกศล พ.ศ. ๒๕๑๕ จากคำนำพระปริยัติโกศล กล่าวไว้ว่า ใช้นิตยฉบับโบราณอักษรตัวธรรม ของนางทองมี บ้านอยู่ในเมืองอุบล และต้นฉบับเป็นตัวอักษรไทยน้อย จากวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม พระอริยานุวัตร เขมจารี ได้ต้นฉบับจากอุบลไป ส่วนอีกสำนวนหนึ่ง คือ ฉบับที่ พระมหาปริชา พิมพ์ทองพิมพ์จำหน่าย ภาคเหนือ เรียกว่า สังข์สิงห์ธนูชัย ภาคกลางเรียก สังข์ศิลป์ชัย มีหลายสำนวน เนื้อเรื่องแต่ละสำนวนมีความคล้ายคลึงกันคือ ยักษ์กุมภกัณฑ์ มาลักเอานางสุมนทา ซึ่งเป็นพระเจ้าอาของสินไชไปเป็นนมเหสี สินไช และสีโห คิดตาม เขาพระเจ้าอาคืนมาระหว่างการเดินทางหาพระเจ้านี่เป็นตอนที่สนุกตื่นเต้นมากเพราะสินไชได้ต่อสู้รบกับสัตว์ร้าย ยักษ์ ผี วิญญาณ นาค หลายคน และได้พบกับหญิงงามหลายคนได้เป็นนมเหสีทั้งหมด สุดท้ายสินไชฆ่ายักษ์กุมภกัณฑ์ตาย กลับสู่เมืองปัญจาล สิ่งที่เป็นคติธรรมสอดแทรกคือ คติความเชื่อของคนอีสาน ปรัชญาทางพุทธศาสนา

นิทาน : สุพรรณานาคชาดก พงนิยั เพิ่งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๖๕๓

เป็นวรรณกรรมชาดก ตอน พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติ มาเกิดใช้ชาติ ตอนจบบอกว่า ตัวละครใด ไปเกิดเป็นพระพุทธเจ้า พุทธบิดร พุทธมารดา และบริวารอื่นๆ กล่าวถึงมนุษย์สมสู่กับงู คล้ายงูเก้งกิ้ง ต้นฉบับได้จากวัดหนองขุหลุ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี จารด้วยอักษรตัวธรรม จำนวน 32 ผูก พระอริยานุวัตร เขมจารี ปรึวรรตเป็นอักษรไทย พิมพ์เผยแพร่ เมื่อ พ.ศ. 2513 อักษรทองการพิมพ์ จำนวน 28 หน้า เนื้อเรื่อง กล่าวเมือง ปงงาน มีตระกูลเศรษฐี 2 ตระกูล พระโพธิสัตว์ ไปเกิดในตระกูลเศรษฐีหนึ่ง ได้ฆ่าสัตว์เพื่อทำบุญทอดกฐิน มีวัฏกระทิงตัวหนึ่งบอกว่าพระโพธิสัตว์ไม่ได้อุทิศบุญส่วนกุศลไปให้จึงหาองค์ยมราชตัดสิน องค์ยมราชตัดสินไม่ให้จงเวรกัน ต่อมาพระโพธิสัตว์ไปเกิดเป็นลูกพญานาคเมื่อบาดาล นามว่า สุพรรณานาคกุมาร ได้ขึ้นไปบนเมืองมนุษย์เกิดได้ลูกสาวเศรษฐีเป็นนมเหสี ชื่อว่า นางปทุมมา พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีจนได้เป็นมนุษย์ และครอบครองเมืองปงงานด้วยทศพิธราชธรรม คติธรรมที่สอดแทรกในเรื่องมีความเชื่อทางพุทธศาสนา บาปบุญกรรม การไปวัดฟังธรรม คำผญาภาษิตอีสาน คำนิม ประเพณี อีสานการกินดอง เลือกคู่ครอง การตาย

นิทาน : สุทรนุชาดก พงนิยั เพิ่งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๖๖๘

สุทรนุชาดกเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาในปัญญาสาชดก เรียกชาดกนอกนิบาต คล้ายกับเรื่อง ท้าวสีทน และ สุทรนุคำฉันท์สมัยอยุธยา ต่างตรงที่ คนละสำนวน และปลีกย่อยบางส่วนบ้าง

เนื้อเรื่องกล่าวถึง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสุทนต์ ตอนจบบอกว่าใครจะไปเกิดเป็นพระพุทธรงค์ พุทธบิคร พุทธมารดา และบริวารอื่น ๆ ต้นฉบับเดิมเป็นตำนานโบราณอีสาน จำนวน 3 ผูก จารด้วยตัวอักษรธรรมอยู่ที่วัดหนองขุหลุ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี พระอริยานุวัตร เขมจารี ปรีวรรคเป็นอักษรไทย เมื่อ พ.ศ. 2513 อักษรทองการพิมพ์ มหาสารคาม จำนวน 13 หน้า เนื้อเรื่อง กล่าวถึงพระโพธิสัตว์มาเกิดในครรภ์ของมเหสีเจ้าเมืองอุตตะระนนคร ชื่อว่า สุทนต์ ต่อมาพราณปุณฺทริกจับตัวนางกินรี ชื่อว่า มโนราห์ มาถวาย ท้าวอาทิจวังสะพระบิดา จึงทำการอภิเษกสมรส ให้สุทนต์ กับ นางมโนราห์ ต่อมาท้าวสุทนต์ออกรบไม่อยู่เมือง ท้าวอาทิจวังสะ เชื่อคำโหร จึงนำนางมโนราห์มาทำพิธีกรรมบวงสรวงเทวดาด้วยโลหิต นางมโนราห์ ออกอุบายขอแต่งองค์ทรงเครื่องใส่ปีกใส่หางบวงสรวงแล้วบินหนีไป ท้าวสุทนต์กลับมาจากการออกรบไม่พบมเหสีตนเองจึงออกติดตามนางมโนราห์ ในที่สุดก็พบกันที่เมืองของนางมโนราห์ และได้ครองเมืองด้วยทศพิศราชธรรม

นิทาน : สุทนต์มอกขา รัชช ปุณฺโณทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๖๘๒

ได้ตรวจสอบแล้วจากเรื่องปัญญาสชาดก ไม่พบว่ามีเรื่อง สุทนต์มอกขา เรื่องนี้จึงน่าจะเป็นนิทานพื้นบ้านในภาคอีสาน หรือบริเวณลุ่มน้ำโขง กวี ต้องการให้เกิดความศรัทธาจึงดำเนินเรื่องแบบชาดก ต้นฉบับมีพบหลายแห่ง คือ ที่ วัดโกศลมัชฌิवास อำเภอเมือง วัดโพธิ์คำ อำเภอธาตุพนม วัดทรายทอง อำเภอเมือง มุกดาหาร วัดอุตตมวาราม อำเภอบ้านผือ อุดรธานี วัดศรีสมพร อ.เมืองหนองบัวลำภู เนื้อเรื่องกล่าวถึง พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็น สุทนต์มอกขา เป็นคนยากจน กำพร้าแม่ พ่อพ่อตายจึงนำศพพ่อไปฝังที่ปลายนา และปรนนิบัติศพพ่อด้วยความกตัญญูด้วยอาหารภาวโร่นาของสุทนต์มอกขามีความเจริญงอกงามดี พระอินทร์จึงส่งนางไขฟ้ามาช่วยต่อมาได้เป็นภรรยา พระราชาทราบข่าวความงดงามของนางไขฟ้าคิดจะแย่งชิง จึงท้าแข่ง ชนไก่ ชนวัว กับสุทนต์มอกขา แต่แพ้ทุกครั้ง พระราชาออกอุบายให้ไปเก็บดอกบัวที่เมืองบาดาล สุทนต์มอกขาได้ลูกสาวพญานาคเป็นภรรยา 1 คน ได้ลูกสาวพญามงคัง 1 คน พระราชาคิดจะแย่งเอาเมียทั้ง 3 อีกร้อนถึงเทวดา บันดาลให้ธรมีสুবพระราชา สุทนต์มอกขา จึงได้ครองเมืองแทนคดิธรรม เรื่องศีลธรรมของผู้ปกครอง โลกะ คัมภีร์ อำนาจแห่งคุณธรรม

นิทาน : สุกมิตเกสินี รัชช ปุณฺโณทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๖๘๓

สุกมิตเกสินี มีปรากฏอยู่ในปัญญาสชาดก เรียกว่า สุกมิตชาดก มีพบ ที่ หอสมุดแห่งชาติ ที่ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมไทย วิทยาลัยครูเพชรบุรี พิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2523 ทั้งสองฉบับ มีโครงเรื่องตรงกับ กลอนนิทานเรื่อง สุกมิตเกสินี ฉบับโคราช หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัด

ครูพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2519 การแต่งใช้ฉันทลักษณ์แบบภาคกลาง มีแพร่หลายเป็นที่รู้จักของชาวบ้าน ฉบับโคราชมี พบ 3 ฉบับ คือ วัดพระเพลิง อำเภอปักธงชัย ฉบับของนายทองพูน นวลประเสริฐ ฉบับวัดสุทธจินดา ทั้ง 3 ฉบับน่าจะคัดมาจากต้นฉบับเดียวกัน เนื้อเรื่องกล่าวถึงตอนพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น พระสุกมิต ครองเมืองจำปาศักดิ์ ต่อมาเกิดแย่งชิงราชสมบัติ พระสุกมิตจึงสละราชสมบัติออกแสวงหาความสงบพร้อมมเหสีและโอรสทั้ง 2 องค์ ต่อมาระหว่างเดินทางพระสุกมิตเกิดพลัดหลงกับมเหสีและโอรสทั้ง 2 องค์ ต่างคนต่างออกติดตามหากันหลายปี ในที่สุดได้พบกันและได้ครองเมืองอย่างมีความสุข

นิทาน : สุริวงศ์ พงนิษฐ์ เฟื่องเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๗๐๐

สุริวงศ์เป็นวรรณกรรมอีสานเรื่องยาวที่ยิ่งใหญ่คล้ายกับ สินไซ พระลักพระลาม กาละเกด เนื้อเรื่องกล่าวถึงการเดินทางผจญภัยของท้าวสุริวงศ์ ระหว่างทางได้ต่อสู้กับ ยักษ์ วิทยาธร การใช้ อาวุธวิเศษ คาถาอาคมต่างๆ ได้ภรรยา เป็นมนุษย์ เป็นกนิรี ลูกสาวยักษ์ หลายคน และพลัดพรากจากกัน ออกติดตามหากัน ชาวอีสานนิยมนำมาอ่านในงานบุญงานเฮือนดี และแสดงเป็นหมอละเรื่อง เนื้อเรื่องยาว แบ่งออกเป็น 16 บั้น หรือ 16 ตอน เรื่องที่นำมาเสนอนี้ จารด้วยตัวอักษรไทยน้อย จำนวน 1 ผูกยาว 486 ลาน นางสาวสุริย์รัตน หาญคำ ผู้ปริวรรตเป็นอักษรไทย กล่าวถึง ท้าวพรหมทัต เจ้าเมืองเปงจาด มีโอรส ชื่อว่า สุริวงศ์ ต่อมาท้าวพรหมทัตออกล่าสัตว์พบยักษ์แปลงใส่ มนต์เสน่ห์ จึงสั่งประหาร นางสุวรรณพิมพาและโอรสคือ สุริวงศ์ ด้วยบุญบารมี พระอินทร์จึงช่วยไว้ ในกลางป่าพบยักษ์ทศกัณฐ์ร้ายมนต์สะกดลักเอานางสุวรรณพิมพาไป สุริวงศ์ ไปเรียนวิชากับ พระฤาษีมฤกข์ ออกติดตามหามารดาพร้อมของวิเศษ สุริวงศ์ฆ่ายักษ์ตาย และเดินทางผจญภัยต่อไป ได้ต่อสู้กับยักษ์ วิทยาธร ผี และได้ภรรยาอีกหลาย คน ในที่สุดกลับมาบ้านเมืองของตนและครอง นครเปงจาด พร้อมมเหสี โอรส ธิดา อย่างมีความสุข

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ ๑๔

นิทาน : สุวรรณสังข์กุมาร พงนิษฐ์ เฟื่องเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๗๖๒

สุวรรณสังข์กุมาร จากการศึกษาพบว่ามีการแพร่กระจายในภาคต่าง ๆ ของไทย คือ พบใน ภาคกลาง 2 ส่วน ได้แก่ บทละครครั้งกรุงเก่าตอนตลก เป็นบทละครนอก ไม่ทราบผู้ประพันธ์ บทละครเรื่อง สังข์ทอง ของรัชกาลที่ 2 ในภาคเหนือ พบ 3 ส่วน เรื่องสุวรรณสังข์ขาด เป็นภาษาบาลี รวมอยู่ในปัญญาสชาดก เรื่องสุวรรณหอยสังข์ เป็นคร่าวธรรม เป็นภาษาถิ่น ภาคเหนือ และสุวรรณหอยสังข์ เป็นคร่าวขอ นิยมเล่าเป็นภาษาถิ่น เรียกว่า เล่าคำว ในภาคใต้ มี ส่วนเดียว เป็นกลอนสวด เรียกว่า สังข์ทองคำภพ ในภาคอีสาน เรียกว่า สุวรรณสังข์กุมาร

หรือ สุวรรณสังขาร ทั้งหมดนี้มีลักษณะโครงเรื่องคล้ายกัน เรื่องที่นำมาเสนอนี้ เป็นฉบับของภาคอีสาน เป็นวรรณกรรมพื้นบ้านที่แต่งเลียนแบบชาดกเพื่อให้เกี่ยวข้องกับชาดกมากที่สุดโดยสอดแทรกหลักธรรมทางศาสนาอย่างเหมาะสม และปัญญาชาดก ยังพบในพม่า เรียกว่า จิมเม ปัญญาส เขมรและลาว ลาวเรียกว่า พระเจ้าห้าสิบชาติ นอกจากนี้ยังพบนิทานพื้นบ้านเรื่อง สังข์ทองปรากฏเกี่ยวข้องกับชื่อสถานที่ในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ คือ จังหวัดพังงา นครศรีธรรมราช สุโขทัย อุตรดิตถ์ ชลบุรี เพชรบุรี และชัยภูมิ มีนิทานต่างชาดกที่มีเค้าโครงเรื่องคล้ายกับสังข์ทองของไทย หลายที่ ได้แก่ ไทยใหญ่ ไทยพม่า ลาว อินเดีย และสวีเดน ต้นฉบับ(ฉบับภาคอีสาน) สุวรรณสังข์กุมารนี้เป็นของวัดโคกกลาง ตำบลชุมพุก อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร มีจำนวน 6 ผูก 116 ลาน จารด้วยอักษรธรรมอีสาน จารเมื่อ พ.ศ. 2400 เฉรสรร เป็นผู้รจนา นางพจนีย์ เพ็งเปลี่ยน ผู้ปริวรรต ส่วนเรื่อง สุวรรณสังขาร เป็นของวัดหลวงสุมงคลาราม ตำบลเมืองใต้ อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ มี 5 ผูก 99 ลาน จารเมื่อ จ.ศ. 1164 ตรงกับ พ.ศ. 2345 เจ้าขนาน พุทธา เป็นผู้จาร เนื้อเรื่อง กล่าวถึง พระยาพรหมทัต เจ้าเมืองพรหมทัตขับไล่เมสซีชื่อนางจันทเทวีที่กำลังตั้งครรภ์ออกจากเมืองเพราะเชื่อคำยุยง ต่อมานางจันทเทวีคลอดโอรสเป็นหอยสังข์ เมื่อสังข์ทองเจริญวัยพลัดจากมารดาไปอยู่กับนางพระยาชัยกษ ต่อมาสังข์ทองรู้ว่าแม่ของตนเป็นนางพระยาชัยกษจึงคิดหนีจึงไป ลงอาบน้ำบ่อทอง สวมเสื้อรูปเงาะ ซัดดาบพระขรรค์ชัยด้ามแก้ว สวมเกือกแก้ววิเศษ อันเป็นของทิพย์ เหาะหนี นางพระยาชัยกษตามมาทันอ่อนวอนสังข์ทองให้กลับในที่สุดนางชัยกษออกแตกตาย ก่อนตายได้สอนตำราคาถาเรียกสัตว์ ในป่า เรียกปลาในน้ำให้สังข์ทอง สังข์ทองเดินทางไปยังเมืองพาราณสี นางคันธาพระธิดาเจ้าเมืองพาราณสีคนสุดท้องเสี้ยมมาลัยเลือกคู่ได้เงาะ ต่อมาเงาะถอดรูปเพื่อไปติดลากับพระอินทร์และชนะพระอินทร์ สังข์ทองได้ครองเมืองพาราณสี และตามหาพระมารดาจนพบ ตอนจบบอกตัวละครว่า ใครเกิดเป็นพระพุทธรองค์ พุทธบิดา พุทธมารดา พร้อมบริวารต่างๆ

นิทาน : หงส์หิน สิริวิวัฒน์ คำวันสา ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๘๘๓

วรรณกรรมนิทานเรื่องหงส์หินมีพบแพร่หลายในภาคอีสานได้ ภาคอีสานและภาคเหนือ มีการจารลงใบลาน เขียนในสมุดข่อย เป็นวรรณกรรมชาดก ท้าวหงส์หินเป็นพระโพธิสัตว์ มุ่งในทางธรรม ต้นฉบับที่นำมาเสนอเป็นหนังสือผูก 5 ผูก จารด้วยอักษรธรรมอีสาน เดิมเป็นของนางสาวนิตา ย่องหาญ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเล่าว่าพระที่วัดกลาง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มอบให้ ต่อมานางสาวนิตา มอบให้นางสาวจิรวดี มหาวิทยาลัยศิลปากร คุณจิรวดี ปริวรรตเป็นอักษรไทยมาตรฐาน ได้ 180 หน้า แล้วมอบต้นฉบับให้ชมรมวรรณกรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ 15 ธันวาคม 2537 หน้าใบลานสุดท้ายผูกที่ 5 บอกว่า ของวัดสว่าง บ้านโนนสูง ตำบลนาคำ อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี ไม่บอกผู้จาร ลักษณะคำประพันธ์ เป็นร้อย

กรองโคลงสาร เริ่มว่าในกาลครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับที่วัดพระเชตะวัน พระพุทธเจ้าสดับหมู่ ภิกษุสนทนากันว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระณวิงคามคุณค์องค์ตั้งทองคำ พระพุทธเจ้าสดับแล้วจึงตรัส เทศนาเรื่อง หงส์หิน เนื้อเรื่องกล่าวถึง พระยาจิดติราช เจ้าเมืองมิลิลา มีพี่สาวคนหนึ่งที่ถูกยักษ์ลักพา ไปเป็นมเหสีที่ เมืองเขาเงินยวง ต่อมาพระมเหสีชื่อ นางจันทรา ประสูติโอรส แต่ถูกกลั่นแกล้งเอา หมาแดงมาสับเปลี่ยนโอรส พระราชาเชื่อคำยุยงจึงเนรเทศมเหสีชื่อ นางจันทราออกนอกเมือง เพราะเชื่อคำยุยง นางจันทราไปขออยู่กับดาวยคนเฝ้าสวน แต่ว่าลูกของนางจันทรานั้นถูกมเหสีฝ่าย อิจฉานำไปทิ้งในป่าพระอินทร์นำไปเลี้ยงไว้ ต่อมาโอรสต้องการตามหามารดาพระอินทร์จึงมอบ ของวิเศษให้ มี พระขรรค์ สร ลูกแก้ววิเศษ และนำหินมาเสกเป็นหงส์ให้ขี่ และพระอินทร์ จึงตั้ง พระนามให้โอรสว่า หงส์หิน ต่อมา พระยาจิดติราช ให้หงส์หิน ไปตามหา พระเจ้าป่า คือนางบัว ไซที่ถูกยักษ์ไป หงส์หิน ไปดาหาเสด็จป่า โดย ขี่หงส์หิน ระหว่างทางได้ต่อสู้กับ วิทยธร ยักษ์ ได้พบ พระฤาษี ลูกสาวของพระฤาษี ลูกสาวยักษ์ และได้เป็นชายา และต่อสู้กับพระยายักษ์จนชนะ และได้นางบัวไซ พระเจ้าป่าคืนมา พระยาจิดติราชยกเมืองให้ครอบครอง

นิทาน คอนหนองหล่ม แสงเพชร สุพร ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๕๖๒

คอน หมายถึง ดินที่เกิดขึ้นกลางลำน้ำ หรือ ดินที่มีน้ำล้อมรอบ คอนหนองหล่ม ตั้งอยู่ที่ บ้านหนองหล่ม ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอคอนตาล จังหวัดมุกดาหาร คอนหนองหล่ม เป็นคอนที่อยู่ กลางลำน้ำโขง เป็นสันดอน ที่เคยเป็นฐานปฏิบัติการของทหารลาวมาก่อน พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ใ้ใน การเพาะปลูก และซื้อขายสินค้า ปัจจุบันเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติกลางลำน้ำโขงที่ น่าสนใจสวยงามอุดมด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร และสัตว์นานาพันธุ์ คอนหนองหล่ม กว้าง 400 เมตร ยาวประมาณ 2 กิโลเมตร ช่วงเดือนมกราคม-เมษายน จะงานบุญมิตรภาพลาวไทยทุกปี และยังมีหอ เจ้าคอนหนองหล่มที่ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพของชาวบ้านช่วยรักษาคุ้มครอง

นิทาน : หนองหล่ม สาร สารทัศนานันท์ ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๕๖๒

เนื้อเรื่องกล่าวว่า นานมาแล้ว มีหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ๓ หมู่บ้านแห่งนี้ มีนายพรานคนหนึ่ง ชื่อ พรานไก่อีอาชีพอกล่าสัตว์เพื่อนำมาเป็นอาหารเป็นประจำ วันหนึ่งออกล่าสัตว์ตั้งแต่เช้าจนบ่ายก็ ไม่พบสัตว์สักตัวเดียว จึงจะกลับบ้านบังเอิญพรานไก่อีพบอีแก้งเผือกตัวหนึ่ง จึงใช้หอกพุ่งใส่แก้ง เผือกถึงแก่ความตาย แก้งจึงไปเรียกชาวบ้านให้มาช่วยกันแลเนื้อแก้งเผือกไปเป็นอาหารชาวบ้านทุก ครอบครัวทุกคนพากันมาแลเนื้อแก้งเผือกไปปรุงอาหารกินเอรีคอรัยทุกคนครอบครัว มีบ้าน ของยายแม่่ม่ายไม่อยู่บ้าน แก้ออกไปเก็บเกี่ยวข้าว พรานไก่อีจึงเอาเนื้อแก้งเผือกไปแขวนไว้ที่ขาน บ้าน ในคืนนั้นเอง เกิดฝนตกหนักลมพายุพัดวิปริตในที่สุดหมู่บ้านแห่งนั้นเกิดจ๋มลงได้คืนรวมทั้ง บ้านยายแม่่ม่ายกลายเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ยายแม่่ม่ายกลับมาจาก ไร่นา เห็นหมู่บ้านกลายเป็น

หนองน้ำขนาดใหญ่คิดถึงญาติพี่น้องเสียขายทรัพย์สินที่สุดก็ตรอมใจตาย บริเวณหมู่บ้านที่จมลงได้
ดินนั้นจึงเรียกว่า หนองหล่ม ที่อยู่ใกล้หมู่บ้านนาทราย ตำบลนาดินคำ อำเภอเมือง จังหวัดเลย ใน
ทุกวันนี้

นิทาน : หน้าผากไถลกระโดน พงนิยั เพิ่งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๕๘๑

เรื่อง หน้าผากไถลกระโดน เป็นวรรณกรรมแนวชาดก สันนิษฐานว่า ผู้แต่ง เป็นพระภิกษุ
ชื่อว่า สิล หรือ สิลลา แต่งขึ้นในเดือนหก เสร็จในวันศุกร์ ขึ้นห้าค่ำ เดือนห้า ไม่บอกปี เนื้อเรื่อง
กล่าวถึง เศรษฐีใจบุญเมืองโกสัมพ์รับอุปถัมภ์พระสงฆ์ จำนวน 1500 รูป เพียงผู้เดียว ผลบุญจึงได้
ไปเกิดเป็นพระอินทร์ ต่อมาพระอินทร์ต้องการลงมาเยี่ยมโลกมนุษย์ ระหว่างทางถูกพระยาแก่นฆ่า
ตายโดยตัดศีรษะแล้วผ่าซีกเป็น 2 ส่วน คือ หน้าผากส่วนหนึ่ง ท้ายทอย(กระโดน)ส่วนหนึ่งโยนไป
คนละทิศ ส่วนหน้าผากของพระอินทร์ ไปเกิดเป็นมนุษย์ที่เมืองคัมภูล ชื่อว่า จันทกุมาร ต่อมา
เปลี่ยนชื่อใหม่ เพราะเคียดแค้นมาก หน้าเจริญวีย์จึงออกตามหากระโดนโดยพระอินทร์มาช่วยมอบ
แก้วมหานิลให้จึงเหาะได้ระหว่งทางหน้าผากได้ผจญภัยต่าง ๆ และรบชนะยักษ์ได้ครองเมืองยักษ์
อย่างทศพิธราชธรรม กล่าวถึงกระโดน ไปเกิดเป็นโอรสของนางก่องแก้วมเหสีพระยาราชาธิราช
เมืองกรุงศรี เมื่อเจริญวีย์จึงออกตามหา หน้าผาก พระอินทร์เนรมิตม้ามณีกาบให้เป็นพาหนะ
ระหว่างได้ผจญภัยต่าง ๆ ทำการรบกับเมืองหลายเมืองได้ชัยชนะทุกครั้งทุกเมืองเกรงกลัว กล่าวถึง
พระอินทร์ ต้องการจะหล่อหน้าผาก กระโดน และท้าวอินทิจิตร มาเป็นคนเดียวตั้งเดิมจึงไปขอ
ความช่วยเหลือจากท้าวเวสสุวรรณ เพื่อเสกมนต์หลอมเข้าด้วยกันสำเร็จ จึงได้พระอินทร์องค์ใหม่ซึ่ง
ม้ามณีกาบได้ครองเมืองพาราณสีจนถึงสิ้นอายุขัย

นิทาน : หมากับแมว อรุณศรี เบญจศิริเลิศ. ศศิธร รัญลักษณ์นันท์ ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๐๐๘

นิทานเรื่องนี้เป็นนิทานอธิบายเหตุว่า เพราะอะไร หนูกับแมว และ หมากับแมว จึงเป็นศัตรู
กัน ซึ่งมีแพร่กระจายในกลุ่มคนไทย ภาคกลาง ไทยโคราช เนื้อเรื่องกล่าวว่า มีเด็กกำพร้าอาศัยอยู่
กับตาช่าย วันหนึ่งเด็กกำพร้าเดินทางไปค้าขายกับนายสำเภาที่เมืองจีน ได้แมวมา 1 ตัว หม่า 1 ตัว
กระบอกไม้ไผ่ที่มีแหวนอยู่ข้างใน 1 กระบอกกลับมายังเมืองไทย ต่อมานายสำเภามาหาเด็กกำพร้า
ที่บ้าน และแอบเอาแหวนในกระบอกไม้ไผ่ไปด้วย เด็กกำพร้าจึงให้หมากับแมวตามกลับคืนมา แมว
เป็นผู้ที่ตามแหวนกลับมาได้ โดยความช่วยเหลือของหนู หนูกับแมวสัญญาเป็นเพื่อนกันและจะมา
อยู่ด้วยกันแต่หนูไม่กล้าข้ามน้ำมาเมืองไทยแมวโกรธจึงอาฆาตว่าพบบที่ไหนจะตามกัดกินที่นั่น
ตั้งแต่นั้นมาแมวจึงไล่กัดหนูนมาจนทุกวันนี้ ส่วนแมวกับหมาเมื่อมาถึงบ้านเจ้าของเด็กกำพร้า ๆ จึง
ถามว่า ใครเป็นผู้เอาแหวนมา หมาก็อ้างว่าคนเป็นผู้เอา แหวนมา แมวก็พูดว่าคนเป็นผู้เอาแหวนมา

เด็กกำพร้าเห็นว่าคำพูดของแมวเป็นความจริงมากกว่า จึงให้แมวยู่บนบ้าน ส่วนหมาพูดโกหกจึงให้หมาอยู่ใต้ถุนบ้าน จนทุกวันนี้

นิทาน : หลวงตากับแมว ไพฑูรย์ มีกุล , ผกากรอง บุญเต็ม ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๐๒๘

หลวงตากับแมว เป็นนิทานที่เล่าอยู่เขต สุรินทร์ อีสานใต้ เล่าโดยนายพนัส ม่วงศรี หมู่ 11 ตำบลลำควน อำเภอลำควน สุรินทร์ เนื้อเรื่องว่า กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว วัดแห่งหนึ่ง มีหลวงตากับแมวอาศัยอยู่ แต่หลวงตาก็เกลียดหมามาก วันหนึ่งหลวงตาไม่อยู่จึงสั่งแมวไว้ว่าห้ามไม่ให้หมาเข้าวัดได้เด็ดขาดมิฉะนั้นจะให้แมวกิน แมวก็คิดสนุกออกอุบายแกล้งหลวงตา โดยเอาข้าวแห้ง น้ำอ้อย มะพร้าว มาคั่วทำเป็นก้อนเหมือนขี้หมา วางไว้ทั่ววัด หลวงตากับแมวเห็นจึงให้แมวกินขี้หมา แมวกินไปเรื่อยๆ ไปเหลือก้อนสุดท้ายให้หลวงตาก็กินดูหลวงตาก็กินอย่างอร่อยดีใจ วันต่อมาหลวงตาไม่อยู่จึงบอกให้แมวว่าให้หมาเข้าวัดได้กิน หลวงตากับแมวเห็นขี้หมาเต็มจึงกินขี้หมาแต่วันนี้ไม่อร่อย แมวหัวเราะเยาะเย้ยว่าเป็นขี้หมาจริงๆ หลวงตาโกรธไล่ตีแมว

ตำนาน : หนองหาน ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๔๕๖๔

หนองหานหลวง และหนองหานน้อย เป็นดินแดนมหัศจรรย์ของคนอีสาน ที่ปราศรัยท่องถึงพยายามอธิบายที่มา สิ่งลึกลับสืบทอดกันมาเป็นมุขปาฐะและนิทานปรัมปรา ต่อมาจึงมีบันทึกไว้ในอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) และประพันธ์เป็นวรรณกรรมนิทาน เรื่อง ผาแดงนางไอ่ ต้นฉบับ ตำนานเรื่องหนองหาน มีปรากฏอยู่ในอุรังคธาตุนิทาน (ตำนานพระธาตุพนม) เนื้อหาไม่เกี่ยวกับอุรังคธาตุ ตอนท้ายเรื่องยังเน้นว่า นิทานเรื่องหนองหานนี้มีมาแต่ปฐมกาลปี เมื่อใกล้พระกฤษณะจักเสด็จอุบัติมาบังเกิด หมายถึง จะเน้นว่าเป็นเรื่องสมัยศาสนาพระพุทธเจ้าองค์ที่หนึ่งคือ พระกฤษณะ ในชุดภัททกัป เนื้อเรื่องของหนองหานหลวง กับหนองหานน้อยมีความคล้ายกันคือ หนองหานหลวง สกลนคร นี้แต่ก่อนเป็นเมืองของพระยามหาสุรอุทก วันหนึ่งพระองค์เดินบนฝั่งแม่น้ำมูลที่ นาคที่รักษาแม่น้ำชื่อ ธนมูลนาค กล่าวหาว่ามาเดินบนหัวตนจึงโกรธจึงสั่งให้นาคบริวารมาพังทำลายเมืองจนล่มจมกลายเป็นหนองหลวงเมืองสกลนครปัจจุบันนี้ ส่วนหนองหานน้อย อำเภอกุมภวาปี อุดรธานี บอกว่าเดิมเป็นเมืองขุนขอม ชื่อว่า ขอมนคร วันหนึ่ง กังคียนาค ไปเที่ยวเมืองขอม แปลงเป็นกระรอกค้อน นายพรานเห็น จึงใช้หน้าไม้ยิงกระรอกค้อนตาย เรียกชาวเมืองรวมขุนขอมมาแล้วเนื้อกระรอกไปกิน ยิ่งแล้วเนื้อยิ่งเพิ่มขึ้น พุทโธธปาปนาค นาคบิดาทราบข่าวขอมฆ่ากังคียนาคบุตรของตน จึงโกรธ สั่งบริวารนาค เจือก งามาพังทำลายเมืองขอมจนล่มจมกลายเป็นหนองหานน้อย เหลือแต่พวกไม่ได้กิน เป็นเกาะ จนปัจจุบัน หนองหานน้อย เชื่อว่าท้าวผาแดงนางไอ่ เกิดขึ้นจากเมืองนี้ หนองหานหลวง เชื่อว่าเกี่ยวกับอุรังคธาตุ

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ ๑๕

นิทาน : อากอง อัจฉรา ภานุรัตน์ ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๒๐๔

อากอง เป็นนิทานพื้นบ้านอธิบายเกี่ยวกับพิธีเบิกไพรของชาวภูโยนช้าง (คล้องช้าง) โดยเชื่อว่า กอง หรือ อากอง เป็นเจ้าของช้างป่าทั้งหมด ในพิธีคล้องช้าง ครุบาใหญ่จะกล่าวขอช้างจากเจ้าป่า ว่า กอง หรือ อากอง เนื้อเรื่องเล่าว่า พระมอเฒ่า มีบุตรชายชื่อว่า กอง สามารถระลึกชาติได้ว่าชาติก่อนตนเองเคยเป็นลูกของช้างป่า วันหนึ่งพระมอเฒ่า กอง และภรรยา ออกไปคล้องช้างในป่า กอง บอกกับพ่อว่า ถ้าพบช้างแม่อ่อน อย่าคล้องเอาแต่ลูกน้อยมา ให้คล้องเอาแม่มาแล้วลูกช้างก็จะตามมาด้วย พระมอเฒ่า พบช้างป่าโขลงหนึ่ง ในนั้นมีช้างแม่ลูกอ่อน พระมอเฒ่าคิดอยากได้ จึงไล่ตามคล้อง ส่วน กอง ก็ร้องบอกพ่อว่า ขอให้พ่อคล้องเอาแต่แม่ช้างเถิด อย่าได้คล้องเอาลูกมันเลย ด้วยระลึกชาติได้ที่ตัวเองเคยเป็นลูกของช้างตัวนั้นประสบชะตากรรมมาก่อน จึงตัดสินใจกระโดดขึ้นบนหลังช้างป่าที่เคยเป็นแม่ของตน เข้าไปในป่าโดยไม่หวั่นพ้อเลย พ่อก็ร้องตะโกนเรียก ได้ยินเสียง กุก ๆ ๆ แต่ไกล จนจางหายไปนป่าลึก พระมอเฒ่ากลับมาอยู่ที่พัก หากภรรยาไม่พบ มีแต่รอยเสียมากินภรรยา พระมอเฒ่าจึงกลับบ้าน จึงประกาศในที่ประชุมหมอช้างว่า ถ้าทุกคนเข้าป่าให้พูดถึง กอง ทุกครั้ง เพราะเขาได้เป็นเจ้าป่าเป็นเจ้าของช้างป่าทุกตัวแล้วรวมทั้งเวลาฝึกหัดช้าง ก็เรียกถึง กอง ด้วยทุกครั้ง และมอบตำแหน่ง พระครูปะกำ หมอช้าง พระครูปะกำ อาสาจะรักษาประเพณีคล้องช้างไว้อย่างเคร่งครัด คือ ห้ามไม่ให้ พ่อกับลูก และภรรยา ไปด้วยกัน ห้ามไม่ให้หมอช้างที่คล้องช้างมาได้ขึ้นขี่คอช้างที่ตนเองคล้องมาได้เข้าป่าเด็ดขาด ดังนั้นกฎเกณฑ์การคล้องช้างจึงมีไว้ปฏิบัติสืบทอดมาจนทุกวันนี้

นิทาน : อากะจิลแพะ ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๒๐๕

อากะจิลแพะ เป็นนิทานตลกของกลุ่มเขมร ส่วนที่เล่าสืบต่อกันมานาน เนื้อเรื่องมีว่า ชายชู้เกี่ยวกับเมีย ออกไปตัดฟันในป่า เมื่อถึงป่าชายชู้ก็พลดควายออกจากเกวียน ให้กินหญ้า ส่วนเมียก็เข้าไปตัดฟัน ได้จำนวนมาก เมียคิดว่าผัวคงตัดฟันได้มากเช่นกัน จึงกลับมาที่เกวียนพบว่า ผัวไปนอนอยู่ใต้ต้นไม้จึงโกรธขว้างไม้ไปใส่ ผัวตกใจตื่น ว่าจะถูกมือช้างหนึ่งคว้าไปถูกกอกหญ้าเห็นไผ่เงินไผ่ทองเต็มไปหมด จึงปิดเมียไว้ก่อน กลับบ้าน ที่บ้านตอนดึกมีขโมยมาลักควาย นายชู้ก็เงยคู้ขึ้นรู้ว่ามีคนมาลักควายตนเองจึงพูดกับเมียดังๆ ว่า วันนี้ฉันพบไผ่เงินไผ่ทอง ตรงโคนต้นไม้ที่ฉันนอนหลับ ขโมยได้เงินจึงไม่ขโมยควาย รอสะกดรอยชายชู้ก็เงยเพื่อตามหาไผ่เงินไผ่ทองจนพบ พวกขโมยเปิดคูในไผ่มีแตง ตะขบ เต็มไผ่ จึงเอามาด้วย แล้วนำไผ่ตะขบไปเทใส่ตัวชายชู้ก็เงยตอนนอนหลับ จะให้กัดชายชู้ก็เงย พอชายชู้เงยคู้ขึ้นก็พบเงินทองจำนวนมาก จึงเรียกเมียมาเก็บเอา จากนั้นชายชู้ก็กลายเป็นคนมั่งมี

นิทาน : อาจิ ธวัช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๒๐๘

อาจิ เป็น นิทานพื้นบ้านของ เขมร ส่วย แนวเสริมปัญญา เนื้อเรื่องคล้าย ศรีธนญชัย และ เชียงเมียง บางแห่ง เรียกว่า อาจิศรีธนชัย แต่เรื่องนี้ อาจิ มีภรรยา เป็นคนมีปัญญาเหมือนกัน ตัวละครก็มี พระราชา หรือเจ้าเมือง ชอบ ทายปัญหา หรือ ลองปัญญากับอาจิ และอาจิสามารถเอาตัวรอดได้ตลอด เช่น น่าน้อง ตอนขอที่สร้างบ้านเท่าแมวคืนตาย

นิทาน : อาเจย ไพฑูรย์ มีกุศล ผลการอง บุญเต็ม ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๒๐๙

อาเจย หรือ อาจิ เป็นชื่อนิทานพื้นเมืองสุรินทร์ หรือ เรื่องศรีธนญชัย ที่มีหลายตอน ตอนที่นำมาเสนอนี้เป็นตอนสร้างกระท่อม นายผล เนียมหอม หมู่ 2 ตำบลตรำคม อำเภอลำควน จังหวัดสุรินทร์ เป็นผู้เล่า เรื่อง มีว่า พ่อให้ อาเจยผู้เป็นลูกชายไปสร้างกระท่อมหลังใหม่ เท่ากระท่อมปู 1 หลัง อาเจยจึงไปสร้างกระท่อมเท่ากระท่อมปูตามที่พ่อบอกโดยเอากระท่อมปูมาสร้างบนจอมปลวก เสร็จแล้วจึงให้พ่อไปดู พ่อเห็นกระท่อมปูเป็นรูปกระท่อมอยู่บนจอมปลวกก็โกรธลูกเป็นการใหญ่

นิทาน : อินทปิตดา-กุลวงศ์ พงนิษฐ์ เพ็งเปลี่ยน ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๒๔๙

เป็นวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านของชาวโคราช ลักษณะการแต่ง เป็นกลอนสุภาพ อธิบายเกี่ยวกับการสร้างบ้านแปลงเมือง อาจารย์ภูมิจิต เรื่องเศษ จากมหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ปรีวรรตจากสมุคช้อย ต้นฉบับเป็นของนายจำลอง รัตนประดับ บ้านเลขที่ 52 ถนนศรีสวัสดิ์ อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เนื้อเรื่องมีว่า พี่น้องเชื้อสายกษัตริย์ 2 ตระกูล ฝ่ายหนึ่งเป็นชาย ฝ่ายหนึ่งเป็นหญิง ต่อมาให้แต่งงานกันจนได้ลูกคนแรก ให้ชื่อว่า กุลวงศ์ ลูกคนที่สอง เป็นหญิงชื่อว่า อินทปิตดา ต่อมาพี่น้องทั้งสองเกิดพิถพรากจากกัน ฝ่ายกุลวงศ์ พิลัดพรากไปจนกระทั่งได้สร้างเมือง กุราชธานี ฝ่ายอินทปิตดา ไปสร้างเมือง อินทปิตดานคร มีภูต ผี ปีศาจ เป็นบริวาร

วรรณกรรมคำสอน : ฮิตสิบสองกองสิบสี่ สุกณ สมจิตรศรีปัญญา ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๓๘๔

ฮิตสิบสองกองสิบสี่ เป็น ระเบียบแบบแผนข้อวัตรข้อประพฤติปฏิบัติทางสังคมที่เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นจารีตประเพณีที่สืบทอดกันมาช้านานของชาวอีสานและประเทศลาว ต้นฉบับที่นำมาเสนอเป็นสำนวนร้อยแก้ว จารลงในใบลาน จำนวน 20 แผ่น ตัวอักษรธรรม ได้จากวัดบ้านกุดสังข์ ตำบลกุดรัง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ปีที่จาร เนื้อเรื่องกล่าวถึง พระอรหันต์นำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเทศนาแก่เศรษฐีผู้ครองเมือง โททียนคร ผู้ฟัง

เทศนาจะได้บรรลุพระอรหันต์ สุนิพพาน ผู้ไม่ปฏิบัติตามจะเกิดความเดือนร้อน ตกนรก คำสอนที่นำมาสอนนั้นคือ สัตตสิบสองกองสิบสี่ เรียก สัตตวัคคองวา จาริตประเพณี มี 12 อย่างตั้งแต่เดือนอ้ายหรือเดือนเจียง ทำพิธีเข้ากรรม จนถึง เดือนสิบสอง ทำบุญอุทิศ ส่วนกองสิบสี่นั้นเป็นกองปฏิบัติในครอบครัวมี 14 อย่าง จากกองที่หนึ่งให้ทำด้ายล้อมบ้านเมืองและเหย้าเรือน (รั้ว) จนถึงกองที่สิบสี่ คือ อย่าเสพงามคุณทั้งห้า มีนุหรี สุรา เมรัย กามกับหญิงอื่น หรือ ภรรยาของตนในวันพระ วันมหาสงกรานต์ วันเข้าพรรษา ตอนจบกล่าวถึงคุณ โทษของสัตต 12 กอง 14

คำสอน : อินทนิยามสอนลูก รัชช ปุณโณทก ผู้เรียบเรียง หน้า ๕๒๕๗

อินทนิยามสอนลูก เน้นคำสอนลูกสาวมากกว่าลูกชาย เนื้อเรื่องคล้ายท้าวคำสอนหรือพระยาคำกองสอนไพร่ หรือ สุภามิตสอนหญิงของสุนทรภู่ ลักษณะเป็นการรวบรวมคำผญาภาษิตที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาจัดเป็นหมวดหมู่ จุดประสงค์ คือ มุ่งสอนกุลธิดาให้เป็นคนดีของสังคม โดยยึดตามอุดมการณ์ มโนทัศน์ของคตินิยม ค่านิยม สังคมอีสานเป็นเกณฑ์ ดั้งฉบับมีพบแห่งเดียว คือ หอสมุดแห่งชาติท้าวสุกรี (ตู้ 130 ชั้น 1/5) เนื้อหาเน้นสอน โดยนำความเชื่อ คตินิยม จาริตขนบธรรมเนียมประเพณี จริยธรรมของชาวอีสานโบราณมาสอนบางตอนยกนิทานคติธรรมประกอบ

- งานวิจัยด้านอีสานคดี

สุกิตา ไชยสวาสดิ์ 2542. การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวผู้ไทกับชาวไทยลาว ศึกษากรณีบ้านคำกั้ง ตำบลเหล่าใหญ่ อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ วิทยานิพนธ์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาไทยคดีศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย

มหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษาวัฒนธรรมและการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวผู้ไทกับชาวไทยลาว พบว่า การผสมกลมกลืนด้านภาษา ชาวบ้านคำกั้งพูดภาษาผู้ไทเป็นหลัก มีลักษณะคล้ายภาษาไทยลาว มีผญาและนิทานของตนเอง อาหารที่รับประทานเป็นพวกต้ม แกง อ่อม ปิ้ง ที่อาศัยนิยมปลูกเรือนตามพื้นที่ดินของบรรพบุรุษ ซึ่งรับวัฒนธรรมจากไทยลาว มีความเชื่อต่างๆตามคติโบราณ คือการนับถือผี ความเชื่อเกี่ยวกับยาสมุนไพรและการรักษาหมอเหยา มีประเพณีและพิธีกรรมประจำชีวิต เช่น การผลิต การบวช การแต่งงาน และการตาย ปฏิบัติตามสัตตสิบสอง ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีสู่ขวัญ

คำสำคัญ: ชาติพันธุ์,ภาคอีสาน,กาฬสินธุ์,ผู้ไทย,ไทยลาว,วัฒนธรรม,การผสมกลมกลืน

บุญมา ไชยแสนท้าว 2542. นิทานอุ๊ย : กรณีศึกษาบ้านอุ๊ย ตำบลมหาชัย อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาไทยคดีศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษาเพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ลักษณะนิทานอุ๊ยในด้านจุดมุ่งหมายของการเล่า ประเภทของนิทาน แก่นเรื่องของนิทานและคุณค่าของนิทานทางด้านอารมณ์ สังคมและวัฒนธรรมประเพณี นิทานที่รวบรวมได้ทั้งหมด 70 เรื่อง จุดมุ่งหมายหลักของการเล่า พบว่า การให้ความเพลิดเพลิน จุดมุ่งหมายรอง ได้แก่ ช่วยกระชับความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่างผู้ใหญ่และเด็ก ให้การศึกษาและปลูกฝังจริยธรรม

คำสำคัญ: ระบบคิดและภูมิปัญญา,ภาคอีสาน,กาฬสินธุ์,สมเด็จ,กระบวนการเรียนรู้,การถ่ายทอด

สุนา ศรีชลาลัย และคณะ 2545. ผนญาในมิติของการดูแลส่งเสริมสุขภาพจิต

กรุงเทพฯ:ศูนย์สุขภาพจิตที่ 7 กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข.

งานวิจัยมีวัตถุประสงค์จะศึกษาเนื้อหาของผนญาที่มีความสอดคล้องกับการดูแลและส่งเสริมสุขภาพจิตในด้านความฉลาดทางอารมณ์ โดยดำเนินการเก็บข้อมูลจาก 3 ส่วนคือ จากเอกสาร ภูมิปัญญาท้องถิ่น และประชาชนในพื้นที่สาธารณสุขเขต 7 ผลการศึกษาพบว่า มีผนญาที่สอดคล้องกับแนวคิดความฉลาดทางอารมณ์องค์ประกอบดี 198 คน องค์ประกอบเก่ง 167 คน องค์ประกอบ“สุข” 106 คน และนักปราชญ์ และประชาชน ใช้ผนญาส่งเสริมสุขภาพจิตด้านอารมณ์ มากที่สุด

คำสำคัญ: ระบบคิดและภูมิปัญญา,ภาคอีสาน,ผนญา,การส่งเสริมสุขภาพจิต

บุญเกิด พิมพ์วรมธากุล 2544. อุทยา:ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:ขอนแก่นคลังนารธรรม.

“พะทยา” ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวอีสานและคนลาวล้านช้าง ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 เป็นฉบับที่ได้เก็บคำพะทยาเพิ่มมากขึ้นกว่าฉบับแรก นอกจากนี้ยังเพิ่มคำศัพท์เพื่อให้คนไทยภาคอื่นๆ ได้รู้ความหมายและเข้าใจถ้อยคำต่างๆที่ปรากฏในพะทยาแต่ละบทนอกจากนี้ยังได้เพิ่มข้อแนะนำในการแต่งพะทยาอย่าง

คำสำคัญ: ระบบคิดและภูมิปัญญา,ภาคอีสาน,วิถีชีวิต,พะทยา

ดาวิทย์ พุทธิไสย 2544. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน(ผนญา)ในการบริหารงาน

โรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานการประถมศึกษา อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร

วิทยานิพนธ์การศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาการบริหารการศึกษา)
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ ศึกษาระดับการใช้และเปรียบเทียบการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน(ผญา) ในการบริหารงาน โรงเรียนของผู้บริหาร โรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็กกับขนาดกลาง จำนวน 33 คน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง และรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน (ผญา) ในการบริหารงานโรงเรียน พบว่า ผู้บริหาร โรงเรียนประถมศึกษาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน(ผญา)ในการบริหารงานโรงเรียน โดยรวมและรายได้ออยู่ในระดับมาก โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ด้านคุณธรรมสำหรับผู้บริหาร ด้านมนุษยสัมพันธ์ ด้านการพัฒนาตนเองและผู้ร่วมงาน ด้านการติดต่อประสานงาน ด้านการตัดสินใจสั่งการ ด้านภาวะผู้นำ และด้านการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจ สรุปโดยรวมแล้ว ผู้บริหารประถมศึกษาส่วนมากที่มีอายุมากมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน(ผญา)

คำสำคัญ: ระบบคิดและภูมิปัญญา,ภาคอีสาน,สกลนคร,โรงเรียนประถมศึกษา,การบริหารงาน,ผญา

ชลฤทัย ผ่านทอง 2545. ภูมิปัญญาอีสาน : นิทานมุขตลกไม่โช่แค่เรื่องตลก วารสาร

สารวัฒนธรรม สำนักวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 8(2):11-12

งานชิ้นนี้ ศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาอีสานของนิทานมุขตลกที่ไม่โช่แค่เรื่องตลก พบว่า การศึกษานิทานในเชิงมานุษยวิทยาวัฒนธรรมโดยการใช้ ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ มาเป็นกรอบในการศึกษาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างนิทานกับสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถสร้างความเข้าใจถึงบทบาทและคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นประเภทวรรณกรรมนิทานให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นได้ ทางภาคอีสานมีวรรณกรรมนิทานมุขตลกเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นนิทานมุขตลกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับระบบครอบครัว เครือญาติ สะท้อนให้เห็นสภาพวัฒนธรรมชุมชนอีสานได้เป็นอย่างดี วัตถุประสงค์หลักของนิทานเหล่านี้เกิดมาเพื่อสร้างอารมณ์หรรษาเพลิดเพลินบันเทิงใจเป็นหลัก นอกจากนี้ถ้าได้วิเคราะห์แง่ลึกจะพบว่า นิทานแสดงถึงความต้องการ

คำสำคัญ: ระบบคิดและภูมิปัญญา,ภาคอีสาน,สภาพวัฒนธรรม,นิทานมุขตลก

ยุวฉัตร เพียงสมณา 2540. โดงโดย วารสารดอกฝ้าย, ปีที่ 7:13-14.

งานชิ้นนี้ เป็นบทความเกี่ยวกับโดงโดย พบว่า วัฒนธรรมอีสานเป็นสิ่งที่น่าชื่นชมและอยากให้ลูกหลานได้ตระหนักและเห็นคุณค่า เพราะบรรพบุรุษได้คิดและสร้างสรรค์แบบแผนแนวทางในการดำเนินชีวิตมาแต่เนิ่นนาน วัฒนธรรมอีสานทุกเรื่องทุกอย่างได้ให้แง่คิดและคติใน

การแก้ปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาสังคม ในการสอนสิ่งลูกหลานนั้นอาจจะมีทั้งทำเป็นตัวอย่าง และเป็นคำพูดที่คล้ายสุภาษิต แต่ภาคอีสานเรียกคำพูดเหล่านั้นว่า "โคงโคย" หมายถึง คำพูดที่เป็นตำนาน แต่ไม่ถึงกับเป็นแก่น แต่ล้วนมีค่าเป็นคำสอนและบ่งบอกลักษณะของคำ

คำสำคัญ: ระบบคิดและภูมิปัญญา,ภาคอีสาน,สุภาษิต,คำสอน,โคงโคย

ประภาพร บุญพาดเกิด 2542. ศึกษาเปรียบเทียบนิทานพื้นบ้านหนองกุง ตำบลกุดบง อำเภอ

โพพพิสัย จังหวัดหนองคาย วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาไทยคดีศึกษา)

บัณฑิต วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษาเปรียบเทียบนิทานพื้นบ้านหนองกุง ที่มีทั้งหมด 118 เรื่อง กับนิทานพื้นบ้านบ้านโนนชาย ที่มี 110 เรื่อง แยกเป็นประเภทตำนาน นิทานสัตว์ นิทานคติ นิทานอธิบาย เหตุผล นิทานเรื่องผี นิทานประจำถิ่น และนิทานมุขตลก แก่นเรื่องของนิทานทั้งสองหมู่บ้านมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เนื้อเรื่องเป็นการอบรมสั่งสอนให้ประพฤติเป็นคนดี กตัญญูรู้คุณเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ส่วนภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม พบว่า นิทานพื้นบ้านทั้งสองมีลักษณะตรงกันคือ มีความเชื่อเกี่ยวกับเทพารักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรื่องผี วิญญาณ บุญกรรม ประเพณี

คำสำคัญ: ระบบคิดและภูมิปัญญา,ภาคอีสาน,หนองคาย,คติความเชื่อ,ศาสนา,นิทานพื้นบ้าน

จิรพร ศรีบุญถือ 2546. การศึกษา "ผญา" สื่อประเพณี: การสืบทอดและการสะท้อนอัตลักษณ์ของ

ชุมชนคนอีสาน วิทยานิพนธ์วารสารศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารสื่อมวลชน)

คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

งานชิ้นนี้ศึกษาการสื่อสารและการถ่ายทอดของผญาหรือภาษิตอีสานของคนอีสาน ความหมายและการสะท้อนถึงอัตลักษณ์ ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิต ภูมิปัญญาของคนอีสานโดยผ่านผญาหรือภาษิตอีสาน โดยศึกษาเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา พบว่าผญามีทั้งหมด 480 บท วิธีการสื่อสารหรือถ่ายทอดผญาใช้การจดจำการบอกเล่าของผู้อาวุโสปู่ย่าตายาย มากกว่าการจดบันทึก สิ่งที่สะท้อนให้เห็นชัดเจนถึงอัตลักษณ์ความเป็นตัวตนของคนอีสานคือความเชื่อในสิ่งที่อยู่นอกธรรมชาติยึดมั่นในศาสนา และเชื่อในกฎแห่งกรรมโดยนำเอาความเชื่อนี้มาใช้สื่อในการสั่งสอน โดยผ่านเนื้อหาของผญาทั้งนี้ ประสิทธิผลของการสื่อสารขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถของผู้สื่อและผู้รับ ภาระหน้าที่ของภาษาคือสิ่งที่สื่อความหมายที่ทำให้มนุษย์เข้าใจกัน

คำสำคัญ: ระบบคิดและภูมิปัญญา,ภาคอีสาน,อัตลักษณ์,ความเชื่อ,ค่านิยม,วิถีชีวิต,ผญา,สื่อประเพณี

สุรัชย์ ทูมนาทาค 2543. อนุรักษ์วัฒนธรรมไทยบ้านภาคอีสาน [ชัยภูมิ]:ชมรมผู้สูงอายุหนองบัว
ระเหวสามัคคีธรรม จ.ชัยภูมิ.

งานชิ้นนี้ได้รวบรวมบทความมาจากการบอกเล่า สัมภาษณ์ ตลอดจนตำนานของ
นักปราชญ์หลายท่าน เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นกลอน,ลำ,กาพย์,พญา และคำกล่าวต่างๆ ซึ่งเป็น
วัฒนธรรมภูมิปัญญาไทยบ้านท้องถิ่น งานชิ้นนี้มีมาจากโครงการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยบ้านอีสาน
โดยเป็น โครงการหนึ่งทางชมรมมีความจำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งศึกษาแก่ผู้ที่สนใจใน
วัฒนธรรมภูมิปัญญาไทย

คำสำคัญ: วัฒนธรรมกับการพัฒนา,ภาคอีสาน,ภูมิปัญญา,การอนุรักษ์

วิจิตรนาวัน งามสะพรัง 2543. ศึกษาเปรียบเทียบนิทานพื้นบ้านลาว เขมร และกวย

กรณีศึกษา: บ้านศรีสะเกษ อำเภอพุดซา บ้านประโคนชัย อำเภอประโคนชัย

บ้านหนองบัวเจ้าป่า อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ วิทยาลัยศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

(สาขาไทยคดีศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษาเปรียบเทียบพื้นบ้านลาว เขมร และกวย ของบ้านศรีสะเกษ

อ.พุดซา.บ้านประโคนชัย อ.ประโคนชัย และบ้านหนองบัวเจ้าป่า อ.สตึก จ.บุรีรัมย์ พบว่านิทาน
พื้นบ้านของทั้งสามหมู่บ้านมีลักษณะร่วมกัน ด้านองค์ประกอบหลัก และด้านบริบททางสังคมและ
วัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อนิทาน ซึ่งมีลักษณะร่วมกัน แสดงให้เห็นถึงพื้นฐานวัฒนธรรมที่เหมือนกัน
และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับนิทาน ส่วนลักษณะที่แตกต่างกัน
อย่างชัดเจน คือ นิทานลาวบ้านศรีสะเกษ มีลักษณะเป็นสังคมที่เคร่งครัดในจารีต นิทานเขมรบ้าน
ประโคนชัยเน้นเกี่ยวกับไสยศาสตร์และนิทานกวยบ้านหนองบัวเจ้าป่าเน้นความผูกพันกับช้าง
เนื่องมาจากความแตกต่างด้านประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ของทั้งสามกลุ่ม

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ชาติพันธุ์,ภาคอีสาน,บุรีรัมย์,ลาว,เขมร,กวย,นิทานพื้นบ้าน,การ
เปรียบเทียบ,วิถีชีวิต

ทรัพย์สิน ปกิระณะ 2538. นิทานชาวบ้านผู้ไทย : ศึกษากรณีกิ่งอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

วิทยาลัยศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาไทยคดีศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัย มหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษานิทานชาวบ้านผู้ไทยที่เป็นมุขปาฐะ เพื่อจำแนกประเภทของนิทาน
ตามรูปแบบและเพื่อวิเคราะห์นิทานชาวบ้านผู้ไทย พบว่านิทานสามารถจำแนกประเภทตามรูปแบบ
ได้ ๘ ประเภท และเมื่อวิเคราะห์เนื้อหา พบว่าในด้านประเพณีมีการเกิด การสูญวิญญ การลงข่วง การ

ตายและฮิตสิบสอง ส่วนด้านความเชื่อพบว่าผู้ไทยมีความเชื่อทางศาสนา การเวียนว่ายตายเกิด
คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ชาติพันธุ์,ภาคอีสาน,มุกดาหาร,ผู้ไทย,นิทานชาวบ้าน

อรชร ทองสตา 2539. บทเพลงกล่อมเด็กของชาวไทยเขมร บ้านคาหยวก ตำบลทุ่งหลวง
อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาไทยคดีศึกษา)
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษารูปแบบและการใช้ถ้อยคำของเพลงกล่อมเด็ก และศึกษาภาพ
สะท้อนที่ปรากฏอยู่ในเพลงกล่อมเด็ก พบว่ารูปแบบฉันทลักษณ์ไม่มีแบบแผนแน่นอน โดยทั่วไปมี
ฉันทลักษณ์คล้ายเพลงพื้นเมืองจังหวัดสุรินทร์และประเทศกัมพูชา รูปแบบแบ่งได้ ๓ รูปแบบ คือ
การปลอบประโลม การวางเงื่อนไขให้รางวัลและการขู่ ส่วนภาพสะท้อนด้านรูปธรรมพบว่าสังคม
ชาวไทยเขมรบ้านคาหยวกเป็นสังคมเกษตรกรรม มีชีวิตเรียบง่าย

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ชาติพันธุ์,ภาคอีสาน,ร้อยเอ็ด,ชาวไทยเขมร,เพลงกล่อมเด็ก

อรุณ พันธุ์เสือ 2546. การศึกษาเพลงกล่อมเด็กชาวไทยเขมรบ้านคาหยวก ตำบลทุ่งหลวง
อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด วิทยานิพนธ์ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
(มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

งานชิ้นนี้ศึกษาวัฒนธรรมทางด้านพิธีกรรมต่างๆที่ใช้บทเพลงกล่อมเด็กเข้ามา
เกี่ยวข้องกับการเกิดและเลี้ยงดู ของเด็กชาวไทยเขมรบ้านคาหยวก ตำบลทุ่งหลวง อำเภอทุ่งหลวง
จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่าด้านพิธีกรรมการเกิดและการเลี้ยงดู มีลักษณะขั้นตอนคล้ายคลึงกับประเพณี
ของชาวอีสาน คือบทเพลงที่ใช้ร้องประกอบขณะทำพิธีร่อนกระดัง ความหมายบทเพลง ส่วนใหญ่
เป็นการขับกล่อมให้ลูกนอนหลับ ประดับด้วยจินตนาการของธรรมชาติ ลักษณะการขับร้องเพลง
เป็นการขับร้องอย่างเดียว ไม่มีเครื่องประกอบจังหวะ การวิเคราะห์ทำนองเพลงเกิดจาก
องค์ประกอบการแบ่งวรรคเพลง ช่วงทำนองเพลง เพลงจะแบ่งตามเสียงของผู้ร้องและความยาวของ
บทเพลง ส่วนโครงสร้างของบทเพลง

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ชาติพันธุ์,ภาคอีสาน,ร้อยเอ็ด,ไทยเขมร,เพลงกล่อมเด็ก

ประมวล พิมพ์เสน 2543. รวมผญา 3:ลำเตี้ยเดือน 5 ลำผญาเกี่ยวขอนแก่น ขอนแก่น:ศูนย์
วัฒนธรรมขอนแก่น โรงเรียนกัลยาณมิตร.

งานชิ้นนี้ได้รวบรวมกลอนลำมาจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มเพื่อส่งเสริมกลุ่มหมอลำและผู้

สนใจทั่วไปให้มีกลอนลำ โดย ลำเต้ย เป็นหมอลำประเภทหนึ่ง ในอดีตมีการแสดงทั่วไปในจังหวัด
 ขอนแก่น โดยเฉพาะตำบลพระลับ และมีการแสดงมากที่สุดที่บ้านโนนทัน จนบางครั้งชาว
 ขอนแก่นเรียกลำเต้ยโนนทัน การลำเต้ยเป็นการละเล่นพื้นบ้านที่สนุกสนานสร้างความสัมพันธ์
 ระหว่างบุคคลและระหว่างกลุ่มได้ยอดเยี่ยม ศูนย์วัฒนธรรม จ.ขอนแก่นจึงได้สนับสนุน ให้มีการ
 รื้อฟื้นกลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ขอนแก่น,ศิลปะการแสดง,หมอลำ,ลำเต้ย,ลำเกี่ยว

รัชวิทย์ มุสิการุณ 2544. สุดสะแนนเรื่อง แคนแคนจำปา วารสารเพลงดนตรี. 7(2):57-62.

งานชิ้นนี้ ศึกษาเกี่ยวกับแคน พบว่า แคน เป็นเครื่องดนตรีตระกูลเป่าจีนเดียวใน
 โลกที่บรรเลงในครั้งเดียวได้หลายเสียงประสานพร้อมกันในลักษณะการประสานเสียงเพลง ได้ถึง
 11 เสียงและสามารถทำให้เกิดเสียงยาวนานติดต่อกันได้ตลอดการบรรเลง ด้วยความสัมพันธ์ต่อกัน
 ช้านานของประเทศไทยและประเทศสาธารณรัฐประชาชนลาว เป็นเมืองที่เมืองน้อง แคนจึงเป็น
 ดนตรีที่นิยมเล่นกันมากใน 2 ประเทศแห่งลุ่มน้ำโขง กล่าวได้ว่า เป็นเครื่องดนตรีที่มี "รากร่วม"
 ทางวัฒนธรรมและมี "รากเริ่ม" จากที่เดียวกัน ด้วยเหตุนี้เองมนต์เสียงแคนจากแคนจำปาเป็นเรื่อง
 "สุดสะแนน" และอยู่ในความนิยมของคนลาวอย่างไม่เสื่อมคลาย เนื่องมาจากค่านิยมและคุณค่าของ
 แคน การดำรงชีวิตอยู่อย่างเพียงพอของศิลปินและการรับวัฒนธรรม การดนตรีลูกทุ่งหมอลำจาก
 ประเทศไทย

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,เครื่องดนตรีประเภทเป่า,ความนิยม,แคน

ปีทมา บุญอินทร์ 2536. การปรับตัวของเพลงพื้นบ้าน:ศึกษากรณีเพลงโคราชจังหวัดนครราชสีมา
 วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

งานชิ้นนี้ศึกษาการปรับตัวของเพลงพื้นบ้าน:ศึกษากรณีเพลงโคราชจังหวัด
 นครราชสีมา พบว่าเพลงโคราชเป็นเพลงที่เล่นในงานบุญของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับพิธีผ่านภาวะ
 ของชีวิต ได้แก่ งานบวช งานศพ งานโกนจุก งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานทอดกฐิน ส่วนใหญ่
 เกิดขึ้นในชนบท เมืองเพลงโคราชได้เข้าไปวัฒนธรรมเมืองที่ได้รับอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบ
 เงินตรา การพาณิชย์และธุรกิจ เพลงจึงต้องปรับตัวทางด้านวิถีชีวิตของเพลงได้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจ
 ก่อตั้งเป็นคณะเพลงและมีหน้าร้านติดต่อบริงานมีการแบ่งปันกันสูง การปรับตัวทางด้านชนบทและ
 เนื้อหาการแสดงมีการประยุกต์ด้วยการนำเพลงลูกทุ่งประกอบเครื่องดนตรีอิเล็กทรอนิกส์ โทนเข้ามาเล่นสลับ

ช่วงในส่วนของเพลงโคราชแก่นบน ได้ลดขั้นตอนการแสดงลงเพื่อให้เหมาะสมกับเวลาและอัตรา
ค่าจ้าง

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,นครราชสีมา,เพลงพื้นบ้าน,การเปลี่ยนแปลง,การปรับตัว

พชร สุวรรณภาชน์ 2543. เพลงโคราช:การศึกษาทางมานุษยวิทยาการดนตรี วิทยานิพนธ์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

งานชิ้นนี้ศึกษาเพลงโคราช ซึ่งเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่น นับเป็นการร้องเพลง
พื้นบ้านโต้ตอบระหว่างชายและหญิง ซึ่งต้องอาศัยความสามารถเฉพาะตัวของหมอลำหรือผู้ร้อง
เป็นอย่างสูง มีเนื้อร้อง และท่วงทำนองที่เป็นเอกลักษณ์ แสดงถึงวัฒนธรรมของชาวไทยโคราช
ศึกษาอาศัยวิธีการคิด แนวคิด ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาการดนตรี โดยศึกษาถึงรูปแบบเนื้อหา วิธีการ
เล่นเพลงและเนื้อร้อง เพื่อพัฒนาการของเพลงตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พบว่าเพลงโคราช มีการ
พัฒนาการเปลี่ยนรูปแบบ เนื้อหา และวิธีการเล่นเพลงมาตลอด เพราะความคิดสร้างสรรค์ของหมอลำ
เพลงและรสนิยมของผู้ฟัง ที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนไทย
โคราช ทำให้เกิดมีเพลงโคราชแบบต่างๆเพิ่ม

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,นครราชสีมา,มานุษยวิทยาการดนตรี,เพลงโคราช,เพลง
พื้นบ้าน

วีระ เลิศจันทิก 2541. เพลงโคราชในกระแสโลกาภิวัตน์ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

(สาขาไทยคดีศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษาองค์ประกอบและศิลปะการแสดงในเพลงโคราชแบบดั้งเดิม และ
ลักษณะโลกาภิวัตน์ และศิลปะการแสดงในเพลงโคราช พบว่า องค์ประกอบและศิลปะการแสดง
เพลงโคราชของหมอลำเพลงรุ่นครู และหมอลำอาชีพที่แสดงแบบดั้งเดิมยังคงรักษารูปแบบเดิม คือ
ฉันทลักษณ์ของเพลงยังคงสัมผัสอยู่ ใช้ภาษาโคราชที่เป็นศัพท์เฉพาะ ศิลปะการแสดงยังคงยึดถือ
ความเชื่อเดิม

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,นครราชสีมา,โลกาภิวัตน์,เพลงโคราช

ปกรณม์ คุณารักษ์ 2545. สอย สอย ฟีน้องฟังสอย...วารสารธรรมทรรศน์. 3(1):90-100.

งานชิ้นนี้ เป็นบทความเชิงวิชาการเรื่องสอย สอย ฟีน้องฟังสอย.. ซึ่งเกี่ยวกับคำพูด
คำจาหรือภาษาพิธีกรรม ถือว่าเป็นวัฒนธรรมด้านภาษาที่สำคัญที่มีลักษณะเฉพาะตัว เฉพาะท้องถิ่น
อีสานก็มีชุดของคำพูด คำจาต่างๆมากมาย เช่น คำศุภา ภาษิต คำเรียกขานพ่อแม่พี่น้อง คำกลอน คำ

ศุทธขวัญ คำอวยพร คำแข็ง คำสี่ศกรอง แม้กระทั่งคำสอย ถือเป็นมรดกทางสังคมทั้งสิ้น เพราะวัฒนธรรมด้วยตัวของมันเองแล้วหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ที่มนุษย์ใช้ประกอบในการดำรงชีวิตและสัมพันธ์กับผู้คนในสังคม คำสอย จึงถือว่าเป็น นาฏกรรมทางภาษา ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นบริบทของศิลปะไทยที่สะท้อนความรู้สึกที่ซ่อนเร้นของมนุษย์ด้านกามารมณ์เพราะอิทธิพลของวัฒนธรรมและปรัชญา

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม, ภาควิชา, นาฏกรรมทางภาษา, คำสอย

วารพธณ ชัยชนะศิริ 2538. นิทานพื้นบ้านอีสาน วารสารวัฒนธรรมไทย. 33(1):44-46.

งานชิ้นนี้ เป็นบทความเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านอีสาน พบว่า การถ่ายทอดสืบเนื่องของวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นได้รับการถ่ายทอดโดยวิธีการเล่าสืบต่อกันมา แสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวของวัฒนธรรมกำเนิดของเล่าพันธุซึ่งเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นมา มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรควบคู่ไปกับการถ่ายทอดด้วยปาก ที่เรียกว่าวิธิมุขปาฐ เป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา เป็นมรดกทางวัฒนธรรม เป็นคติชาวบ้านที่ถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ด้วยภาษาพื้นเมืองที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นของตนเองเป็นเครื่องบอกลักษณะสภาพชีวิตและสังคมในถิ่นต่างๆ

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม, ภาควิชา, นิทานพื้นบ้าน, มุขปาฐ, การถ่ายทอด

ขอบ ศีสวนโลก 2546. แผล่ วารสารวารสารวัฒนธรรม. 9(1):6-8.

งานชิ้นนี้ เป็นบทความพิเศษเกี่ยวกับการแผล่ พบว่า การแผล่ หมายถึงตอนหนึ่งหรือบทหนึ่งของกัณฑ์ในเทศน์มหาชาติ คือ ในการเทศน์มหาชาตินั้นพอจบเทศน์ตอนหนึ่งนั้นก็จะมีลงท้ายว่า "นั่นแล" ประเภทของการแผล่แยกออกได้เป็น 2 ประเภทคือ แผล่ใน หมายถึง แผล่ที่มีเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับเรื่องเทศน์มหาชาติเท่านั้น และแผล่นอก หมายถึง แผล่ที่มีเนื้อหาสาระของกลอนที่นอกไปจากเรื่องมหาชาติหรือเรื่องเวสสันดร ส่วนลำดับขั้นตอนของเนื้อหาการแผล่ในสำนวนอีสาน มีดังนี้คือ 1)เกริ่นนำ 2)สร้างความคุ้นเคยกับญาติโยม 3)พรรณนาตามเนื้อเรื่องที่ต้องการแสดงบอกสอน 4)ลงท้าย สำหรับช่วงที่ได้ยินเสียงเทศน์แผล่มักเป็นพิเศษเดือนสี่

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม, ภาควิชา, บุญสะเทวด, การเทศน์มหาชาติ, แผล่

เศว โรภิกขุ(อินตา กวีวงศ์) 2544. รวมนิทานพื้นบ้านอีสาน ชุดที่ 5 [ขอนแก่น]:คลังนานาวิทยา.

งานชิ้นนี้เป็นการรวบรวมนิทานพื้นบ้านอีสาน ชุดที่ 5 ซึ่งมีด้วยกัน 3 เรื่องคือ นิทานท้าวผาแดงนางไอ่ ซึ่งชาวอีสานได้ถือเอาประเพณีทำบุญบังไฟ การทำบุญบังไฟเดือน 6 เกี่ยวกับความเป็นมาของประเพณี, นิทานท้าวคำกาคำ ท้าวคำกาคำเกิดมามีรูปร่างเหมือนกาคำ แต่

เป็นเพียงเกาะหรือคราบหุ้มเท่านั้น ส่วนภายในเป็นมนุษย์โพธิสัตว์ที่มีบุญมาก นิทานท้าวกระเกษ
คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ประเพณี,นิทานพื้นบ้าน

ชลิต ชัยครรชิตและคณะ 2544. สังคมและวัฒนธรรมอีสาน ขอนแก่น:คลังนานาวิทยา.

หนังสือความรู้ประกอบนิทรรศการถาวร "ห้องอีสานนิทัศน์"มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ประกอบด้วยความรู้ โบราณชีววิทยา ภูมิศาสตร์ กายภาพและวัฒนธรรม ความรู้เกี่ยวกับ
ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ภูมิภาคอีสาน การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม
ประเพณี คนตรีและภูมิปัญญาความรู้ทางเทคโนโลยีท้องถิ่น พัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม
อีสานในปัจจุบัน

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ประเพณีวัฒนธรรม,ภูมิปัญญาท้องถิ่น

----- 2540. ของดีเมืองไทย 4 ภาค กรุงเทพฯ:องค์การค้าของคุรุสภา.

รวมเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ชีวิต ความเป็นอยู่และ
ประเพณีท้องถิ่น และสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ประวัติศาสตร์,ภูมิศาสตร์,ชีวิต,ความเป็นอยู่และประเพณี

สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์และกุลธิดา ท้วมสุข 2545. เพลงกล่อมเด็กอีสาน [ขอนแก่น]:ทุนวิจัย

ประเภทอุคหนุนทั่วไป มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

งานชิ้นนี้ศึกษาถึงการรวบรวมเพลงกล่อมเด็กอีสานและวิเคราะห์เนื้อหาเพลงกล่อม
เด็กอีสานเพื่อศึกษาภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนอีสานในพื้นที่ จ.ขอนแก่น
อุรธานี ชัยภูมิ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม อุบลราชธานี นครราชสีมาและบุรีรัมย์ พบว่าสามารถ
รวบรวมได้ 300 เพลง และเนื้อหาภาพสะท้อนของสังคมเกษตรกรรมในชุมชนอีสาน ทั้งในการ
ดำเนินชีวิตที่ผูกพันอยู่กับการทำ การสอน จริยธรรมแก่เยาวชนให้ยึดมั่นในพุทธศาสนา เพลงกล่อม
เด็กที่มีเนื้อหาเป็นบทขุน่าจะมีส่วนในการสร้างบุคลิกภาพของเยาวชนอีสานให้เป็นคนอ่อนน้อม
ยอมรับกฎเกณฑ์

คำสำคัญ:ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,เพลงกล่อมเด็ก,วัฒนธรรมท้องถิ่น

อุดม บัวศรี 2537. สรภัญญ์ เพลงขับเพื่อศาสนาและจริยธรรม วารสารมนุษยศาสตร์และ

สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 11(2):1-3.

งานชิ้นนี้ ศึกษาถึงสรภัญญ์ เพลงขับเพื่อศาสนาและจริยธรรม พบว่า สรภัญญ์ เป็น

การขับร้องเป็นทำนองเพื่อความไพเราะและเพื่อความบันเทิงอย่างมีสาระอย่างหนึ่งของชาวอีสาน กำเนิดมาจากการสวดมนต์ที่ต้องการใช้ทำนองสังคโยค อาจมีลักษณะเป็นฉันทหรือกาพย์ก็ได้ ที่นิยมมากคือ กาพย์ยานี เนื้อหาสรภัญญ์และการร้องสรภัญญ์ก่อให้เกิดประ โยชน์มากมาย คือ 1)ด้าน สังคม คนหนุ่มสาวช่วยเหลือกันและกัน ผ่อนคลายใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและ สังคม 2)ด้านศาสนาและจริยธรรม ล้วนมีบทกลอนที่เป็นคุณประ โยชน์ เช่น กลอนบูชาครู กลอน บูชาดอกไม้ บ่งบอกถึงความดี ความชั่ว รู้จักการขอร้องให้ภัย 3)ด้านวัฒนธรรม เป็นการสืบทอด มรดกทางวัฒนธรรมเป็นไปอย่างต่อเนื่อง 4)ด้านอักษรศาสตร์ เป็นบทกลอนที่มีครูเป็นพระสงฆ์ คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,เพลงขับ,กาพย์ยานี,ศาสนาและจริยธรรม,สรภัญญ์

วิเศษ ชาญประ โคน 2539. การวิเคราะห์กัณฑ์ธรรม:เพลงพื้นบ้านอีสานใต้ วิทยานิพนธ์ การศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (วิชาเอกภาษาไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

งานชิ้นนี้ศึกษาวิเคราะห์ห้องที่ประกอบและคุณค่าทางสังคมของกัณฑ์ธรรม โดยศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่า ด้านคุณค่าทางสังคมของกัณฑ์ธรรมสะท้อน 3 ด้านคือ วิถีชีวิต ระบบครอบครัวและ เครือญาติ สังคมและวัฒนธรรม โดยชาวอีสานได้ทำนาเป็นอาชีพหลัก ทอผ้าและเลี้ยงขงเสริม มีความเชื่อ และศรัทธาในพุทธศาสนา เชื่อโหราศาสตร์ ค่านิยม เลือคนิวคำเป็นคู่ มีคติสอนใจชาย หญิงเรื่องครองรักให้มั่นคงในรักให้เกียรติกัน ด้านครอบครัวเครือญาติมีลักษณะระบบขยาย ชาย เป็นหัวหน้า แบ่งหน้าที่กันชัดเจน ยึดมั่นในธรรมเนียมประเพณีเคร่งครัด คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,เพลงพื้นบ้าน,กัณฑ์ธรรม,คุณค่าทางสังคม

สวิง บุญเจิม 2542. ความสอย-ความทวย อุบลราชธานี:มรดกอีสาน.

งานชิ้นนี้ ศึกษาเกี่ยวกับความสอยที่นิยมใช้เป็นมุขตลกบนเวทีแสดงจะใช้ในเวลา ฟังลำโดยเฉพาะในจังหวัดนครพนมและร้อยรำ จึงนิยมใช้กับหมอลำ สามารถจัดรูปแบบความสอย ได้ 5 ประเภท คือ แบบสนุกสนานล้อเลียน เตือนสติ ประสานเสียง และแก้กลอนกัน ส่วนความทวย เป็นปริศนาหรือปัญหาที่บรรพบุรุษชาวอีสานจินตนาการจากรูปลักษณะของสิ่งต่าง ๆ แล้วตั้งเป็น ปริศนาขึ้น ความทวยแบ่งเป็น 5 ประเภทเช่นกันคือ ปัญญาเขาวัว แบบซ่อนคำตอบไว้ในคำถาม แบบ สอนคุณธรรม

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ภาษาไทยถิ่นอีสาน ,ความสอย-ความทวย

ชาวิณี เขาวนศิลป์ 2540. การเล่านิทานเชิงอนุรักษ์ภาษาและวัฒนธรรมกับการเรียนการสอน

วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 14(2):95-96.

งานชิ้นนี้ ศึกษาเกี่ยวกับงานสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง "การเล่านิทานเชิงอนุรักษ์ ภาษาและวัฒนธรรมกับการเรียนการสอน" ซึ่งจัดโดยโครงการวิจัยเรื่องการส่งเสริมการเล่านิทานสื่อในการอนุรักษ์ภาษาและวัฒนธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จัดขึ้นที่สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และพิพิธภัณฑสถานอีสาน อ.นาคนูน จ.มหาสารคาม เพื่อสร้างไว้ซึ่งภาษาและวัฒนธรรมที่มีคุณค่า มีประโยชน์ สอดคล้องอนุรักษ์และการเล่านิทานโดยใช้ภาษาถิ่นนั้นเป็นเสน่ห์อย่างยิ่ง ภาษาอีสานเป็นภาษาที่ไพเราะมากที่สุดไม่ว่ากาลเวลาจะผ่านไปนานเพียงใด

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ภาษาและวัฒนธรรม,นิทาน,การเรียนการสอน,การอนุรักษ์

สำนักงานกองบรรณาธิการออนไลน์อีสาน 2537. ฃญา จุลสารออนไลน์อีสาน. 19(1):20.

งานชิ้นนี้ เป็นบทความเกี่ยวกับ ฃญา ซึ่งถือว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอีสานที่ล้ำค่าอีกอย่างหนึ่ง คนอีสานในสมัยโบราณนั้นใช้ฃญาเป็นสื่อในการอบรมสั่งสอนลูกหลาน ซึ่งเป็นภาษิตคำสอน และใช้ฃญาในการเกี่ยวพาราตีระหว่างหนุ่มสาวแล้วแต่โอกาส ฃญานั้นส่วนมากจะมีจำนวนเป็นอุปมาอุปไมย ซึ่งใช้คำอีสานที่คล้องจองกันฟังเข้าใจง่ายและไพเราะในการสื่อความหมาย

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ภาษิตคำสอน,อุปมาอุปไมย,มรดกทางวัฒนธรรม ฃญา

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.พรทิพย์ สารปรัง 2540. นิทานพื้นบ้านบ้านมะค่า บ้านนาสีนวล

บ้านท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาัฒชาติ (สาขาวิชาไทยคดีศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย

งานชิ้นนี้ศึกษาลักษณะของนิทานพื้นบ้านและวิเคราะห์ภาพสะท้อนชีวิตชาวบ้านจากนิทานพื้นบ้านในด้านครอบครัว เศรษฐกิจ ธรรมชาติมนุษย์ และด้านขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม ศาสนา แนวความคิดความเชื่อ พบว่าลักษณะสำนวนของนิทานแต่ละเรื่องนั้นต่างกัน โครงเรื่องไม่ซ้ำซ้อน แก่นเรื่องเกี่ยวกับคำสอน ส่วนภาพสะท้อนของวิถีชาวบ้าน ด้านครอบครัว พบว่าสะท้อนให้เห็นว่าเป็นครอบครัวเดี่ยวและขยาย ด้านเศรษฐกิจพบว่าชาวบ้านมีสภาพเศรษฐกิจเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม มีข้าวเป็นผลผลิตด้านธรรมชาติของมนุษย์พบว่ามนุษย์ดำรงอยู่ด้วย อาหารการป้องกันภัย และการสืบพันธุ์ และด้านขนบธรรมเนียมประเพณีพบว่าชาวอีสานนับถือศาสนาพุทธเชื่อในการทำดีได้ดี เชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,มหาสารคาม,ความเชื่อ,นิทานพื้นบ้าน

ประคอง กองทุ่งมน 2544. ฃญาอวยพรของชาวบ้านสูงยาง ตำบลคูเมือง อำเภอเมืองสรวง
จังหวัดร้อยเอ็ด วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาไทยคดีศึกษา)
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษาประเภท รูปแบบ ความเชื่อในฃญาอวยพรของชาวบ้านสูงยาง ตำบล
คูเมือง อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่าฃญาอวยพรแบ่งได้ 2 ประเภทคือ ฃญาอวยพรตาม
โอกาส ซึ่งแบ่งเป็น 2 โอกาสคือ ฃญาอวยพร ในโอกาสต่างๆ ไปและฃญาอวยพรในโอกาสพิเศษ ฃญา
อวยพรตามประเภทผู้รับพร แบ่งได้ 2 ประเภทคือ ฃญาอวยพรให้แต่ละเพศแต่ละวัย และฃญาอวย
พรให้แต่ละอาชีพ และมีรูปแบบ 2 รูปแบบคือ รูปแบบฃญาอวยพรตามฉันทลักษณ์ มี 4 แบบคือ ร่าย
สุภาพ โคลงสุภาพ กาพย์ยานี 11 และกลอนสุภาพ ความเชื่อของชาวบ้านในฃญาอวยพรมี 4 ความ
เชื่อคือ ความเชื่อเกี่ยวกับความสุข เกี่ยวกับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม เกี่ยวกับวิญญาณและโลก
หน้า เกี่ยวกับประเพณีสุตตรขวัณ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ยึดแนวทางพระพุทธศาสนา พราหมณ์ ผี เทวดา
โยเชื่อว่าจะสามารถโน้มน้าวจิตใจของคนแต่ละวัย แต่ละอาชีพให้เกิดความเลื่อมใสใน
พระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ร้อยเอ็ด,ฃญาอวยพร,ความเชื่อ,รูปแบบ,การสืบทอด

นภภรณ์ ลิงคะกุล 2537. ฃญาเกี่ยวจากบ้านซุชาติ ตำบลอาจสามารถ อำเภออาจสามารถ
จังหวัดร้อยเอ็ดวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาไทยคดีศึกษา)
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษาฃญาเกี่ยวในด้านบริบทของการจ่ายฃญาเกี่ยว ฉันทลักษณ์ ศิลปะการ
ใช้ภาษา และภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม พบว่าฃญาเกี่ยวเกิดจากบทกลอนที่ชายหญิงบ้านซุชาติผูก
ขึ้นมาเองและการจดจำจากผู้สูงอายุ เพื่อสร้างความบันเทิง บริบทของฃญาเกี่ยวได้แก่ เวลา สถานที่
โอกาสและบรรยากาศของการจ่ายฃญา ล้านวนเปรียบเทียบมุ่งแสดงความรักและความเห็นอกเห็น
ใจ ฉันทลักษณ์ฃญาเกี่ยวนั้นไม่มีรูปแบบตายตัว ใช้คำที่เป็นสัญลักษณ์ทั้งรูปธรรมและนามธรรม
ส่วนภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม พบว่าฃญาเกี่ยวกล่าวถึงครอบครัว

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ร้อยเอ็ด,วรรณกรรม,ฃญาเกี่ยว

สุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์และคณะ 2546. การศึกษาสถานภาพองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบคิดผ่าน
งานวรรณกรรมลุ่มน้ำโขง [ขอนแก่น]:ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มแม่น้ำโขง

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

งานชิ้นนี้ศึกษาเกี่ยวกับผลงานวิจัยในงานวรรณกรรมลุ่มแม่น้ำโขง และศึกษาระบบคิดของสังคมลุ่มแม่น้ำโขงในช่วงปี 2516-2545 พบจำนวน 200 เรื่องในหลายรูปแบบจากหลายกลุ่มชน เช่น นิทานพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ปริศนาคำทาย ญา คำร้องสรภัญญ์ กลอนเทศน์ กลอนลำ หมอลำและควาวซ้อ เป็นต้น ซึ่งงานเหล่านี้ได้ถ่ายทอดระบบคิดของสังคมลุ่มแม่น้ำโขงว่าเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ยังคงเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติผสมกลมกลืนกับความเชื่อในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นเครื่องมือควบคุมสังคมให้ดำเนินชีวิตตามที่บรรพชนได้กำหนดไว้ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขบนวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,ลุ่มแม่น้ำโขง,วรรณกรรมพื้นบ้าน,ความเป็นอยู่และประเพณี

วารสาร ชัยชนะศิริ 2538. นิทานพื้นบ้านอีสาน วารสารวัฒนธรรมไทย. 33(1):44-46.

งานชิ้นนี้ เป็นบทความเกี่ยวกับนิทานพื้นบ้านอีสาน พบว่า การถ่ายทอดสืบเนื่องของวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นได้รับการถ่ายทอดโดยวิธีการเล่าสืบต่อกันมา แสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวของวัฒนธรรมกำเนิดของเผ่าพันธุ์ซึ่งเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นมามีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรควบคู่ไปกับการถ่ายทอดด้วยปาก ที่เรียกว่าวิธีมุขปาฐ เป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา เป็นมรดกทางวัฒนธรรม เป็นคหิชาชาวบ้านที่ถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆด้วยภาษาพื้นเมืองที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นของตนเองเป็นเครื่องบอกลักษณะสภาพชีวิตและสังคมในถิ่นต่างๆ

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,นิทานพื้นบ้าน,มุขปาฐ,การถ่ายทอด

นิตดา สุนทอง 2540. การวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านจากตำบลลาดทอง อำเภอมือง

จังหวัดยโสธรวิทยานิพนธ์การศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร.

งานชิ้นนี้ศึกษารวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและวิเคราะห์วิถีชีวิต ค่านิยม ความเชื่อ ประเพณีและภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยการบอกเล่าของวิทยากร พบว่าวรรณกรรมพื้นบ้านประเภทนิทาน เพลงกล่อมเด็กได้สะท้อนให้เห็นภาพวิถีชีวิตมีระบบครอบครัวเดี่ยวที่ขาดผู้นำครอบครัวจึงดำเนินชีวิตอย่างลำบาก นิยมตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำเพื่อสะดวกในการประกอบอาชีพ ด้านค่านิยมมีการยกย่องนับถือบุคคลที่มีอำนาจ บุญบารมี ร่ำรวย ขยันหมั่นเพียร ด้านความเชื่อชาวบ้านเชื่อกฎแห่งกรรม เทพเทวดา กุศผีปีศาจ วิญญาณ ด้านประเพณี นิยมทำบุญตามประเพณีทางศาสนา ด้านภูมิปัญญามีความสามารถในการเลือกที่อยู่อาศัย การปกครอง

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,วรรณกรรมพื้นบ้าน,ค่านิยม,ประเพณี,ภูมิปัญญา,นิทาน,เพลง

กล่อมเค็ก

ประมวล พิมพ์เสน 2545. อธิบายพจนานุกรม 1 ขอนแก่น:ขอนแก่นการพิมพ์.

งานชิ้นนี้ศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาอีสาน "พจนานุกรม" โดยได้อธิบายถึงลักษณะคำประพันธ์อีสานต่าง ๆ ตลอดจนไขความสัพพัญญูอีสาน สำนวนอีสาน พจนานุกรม พจนานุกรม พจนานุกรม พจนานุกรม พจนานุกรม โดยมีตัวอย่างคำเหล่านี้ประกอบคำอธิบายช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจถึงภูมิปัญญาชนิดนี้ของชาวอีสานได้ชัดเจนและง่ายคดียัง

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,วรรณกรรมพื้นบ้าน,สัพพัญญู,สำนวน,ภูมิปัญญา,พจนานุกรม

อุดม บัวศรี 2538 พจนานุกรมปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน [ขอนแก่น] :โครงการสำนักส่งเสริม

ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

งานชิ้นนี้ ศึกษาเกี่ยวกับปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน โดยรวบรวมและจัดหมวดหมู่ไว้จำนวน 103 บท ที่ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย รวมไปถึงการประกอบพิธีกรรมต่างๆ โดยให้คำกลอนพร้อมทั้งคำแปลจากภาษาอีสานเป็นภาษาไทยภาคกลางและมีบทกลอนที่ผู้เขียนแต่งขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับพจนานุกรมชิ้นนั้นๆ งานชิ้นนี้ ได้มีการนำไปแปลเป็นภาษาต่างประเทศ Dr. Devon Hinton จาก Haward University และอ.อังคณา ไคล์ ภาควิชาภาษาต่างประเทศ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,วรรณกรรมพื้นบ้าน,สัพพัญญูและคำพังเพยไทย,พจนานุกรม

สวิง บุญเจิม 2546. ปรัชญาเมธีอีสาน กรุงเทพฯ:นิพนธ์.

งานชิ้นนี้ศึกษาเกี่ยวกับพจนานุกรมหรือคำสัพพัญญูในภาษาอีสาน โดยจัดแบ่งเป็น 2 บท คือในบทแรกกล่าวถึงความเป็นมา และความหมายของ ปรัชญาเมธีอีสาน พจนานุกรม ประเภทของพจนานุกรม และในบทที่ 2 รวบรวมคำพจนานุกรมไว้จำนวน 29 ประโยค โดยให้คำอ่านเป็นสำเนียงอีสานในรูปแบบภาษาอังกฤษ พร้อมความหมายทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม,ภาคอีสาน,วรรณกรรมพื้นเมืองอีสาน,พจนานุกรม

ประกอบ มีโคตรกอง 2545. คุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน:ประเภทนิทาน วารสาร

ธรรมทรรศน์. 3(2):32-39.

งานชิ้นนี้ศึกษาคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ประเภทนิทาน พบว่า นิทานนั้นเป็นเรื่องเล่าที่สืบทอดกันมาด้วยระบบมุขปาฐะและไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่งเป็นการเล่าจากความจำที่

ได้ฟังต่อๆ กันมา พ่อเล่าให้ลูกฟังพ่อเคยฟังมาจากปู่หรือย่า ปู่ย่าเคยฟังมาจากทวด และทวดก็เคยฟังมาจากผู้อื่นอีกที่ไม่สามารถสืบได้ว่าผู้เล่าคนแรกคือใคร แต่เล่าเรื่องเหล่านั้นแฝงไปด้วยคุณค่าทั้งคติสอนใจ คติธรรม ครรลองการดำเนินชีวิต

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม, ภาคอีสาน, วรรณคดี, ภูมิปัญญาท้องถิ่น, คติธรรม, การสืบทอด, นิทาน

จิรพันธ์ โกมลภิติสกุล 25336. การวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพสตรีจากสำนวนสุภาษิตอีสานวารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 10(2):66-70.

งานชิ้นนี้ ศึกษาการวิเคราะห์บทบาทและสถานภาพของสตรีอีสานโดยให้สุภาษิตเป็นกระจุกเงาที่สะท้อนบทบาทและสถานภาพสตรีอีสานในแง่มุมต่างๆตามที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดไว้ให้แก่ชนรุ่นหลัง พบว่า สตรีมีบทบาทตามสถานภาพดังนี้ คือ 1) ด้านการศึกษา สุภาษิตชี้ให้เห็นว่าพ่อแม่ไม่นิยมให้ลูกผู้หญิงได้ศึกษาเล่าเรียนหาความรู้เท่ากับลูกผู้ชายแต่ลูกผู้หญิงจำเป็นต้องปฏิบัติตนให้สมกับการเป็นกุลสตรี กล่าวคือ ต้องเรียนรู้งานบ้าน รวมทั้งมีกิริยามารยาทเรียบร้อย พุดจาไพเราะอ่อนหวานและมีความละเอียดถี่ถ้วน 2) ด้านครอบครัวสตรีมีบทบาทตามฐานะได้แก่ ฐานะมารดา

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม, ภาคอีสาน, สำนวนสุภาษิต, บทบาท, สถานภาพ, สตรี

แก้วดา จันทรานุสรณ์ 2545. สรภัญญ์: บทบาทของสื่อพื้นบ้านในสังคมอีสาน วารสารมข.

วิจัย.4(3):8-10.

งานชิ้นนี้ ศึกษาเกี่ยวกับสื่อพื้นบ้านของสังคมอีสาน พบว่าเป็นสื่อพื้นบ้านที่ช่วยปลูกฝังพฤติกรรมทางจริยธรรมของคนอีสาน และจากการวิเคราะห์ด้วยทสรภัญญ์ พบว่าทำนองหนึ่งๆ สามารถใช้ร้องได้หลายบท และบทหนึ่งสามารถร้องได้หลายทำนอง เน้นที่ความพร้อมเพรียงในการขับร้อง เนื้อร้องจะแต่งขึ้นจากเหตุการณ์ปัจจุบัน

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม, ภาคอีสาน, สื่อพื้นบ้าน, สรภัญญ์

สวิง บุญเจิม 2537. ผญา กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

งานชิ้นนี้รวบรวมผญาที่เป็นคำคล้องจองที่นักปราชญ์โบราณอีสานคิดขึ้น ถ้าใช้ในการเกี่ยวพาราสี เรียกว่า ผญารัก ใช้เป็นคติเตือนใจ เรียกว่า ผญาภายิต ใช้ให้คนสนใจขบคิด เรียกว่า ผญาปริศนา เพื่อให้ลูกหลานสามารถศึกษาภาษาอีสานได้และไม่สูญหายไปตามกาลเวลา

คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม, ภาคอีสาน, สุภาษิตคำพังเพย, ผญา

ราตรี ชัยมูล 2542. วิเคราะห์นิทานพื้นบ้านประเภทมุขปาฐะของชาวไทยเขมรบ้านพลวง
ตำบลพลวง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
(สาขาไทยคดีศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

งานชิ้นนี้ศึกษารวบรวมนิทานพื้นบ้านประเภทมุขปาฐะของชาวไทยเขมรบ้าน
พลวงและศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยเขมรบ้านพลวงจากนิทานเขมร
บ้านพลวง ใช้วิธีการศึกษาจากการสังเกตและสัมภาษณ์ พบว่านิทานไทยเขมรบ้านพลวง ๓๑ เรื่อง
แบ่งได้ ๖ ประเภท คือ คติ อธิบายเหตุ เรื่องสัตว์ มหัศจรรย์ ผีและภูตลก ภาพสะท้อนทางสังคม
และวัฒนธรรม ได้แก่ มีลักษณะครอบครัวเดี่ยว แบ่งการปกครองเป็นหมู่บ้าน ตำบลและเมือง อาศัย
รวมกันเป็นกลุ่ม มีการพึ่งพาธรรมชาติ รู้จักช่วยเหลือกัน นับถือผี รักษาโรคด้วยสมุนไพร
คำสำคัญ: ศิลปวัฒนธรรม, ภาควิชา, สุรินทร์, วรรณกรรม, นิทานพื้นบ้าน, มุขปาฐะ